

Ç. Ataýew

DOKMA ÖNÜMLERINIŇ EKSPERTIZASY WE MARKETINGI

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrliگی
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2015

Ataýew Ç.

A 80 Dokma önümleriniň ekspertizasy we marketingi. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.

Okuw kitabynda dokma pudagynda ulanylýan esasy çig mal bolan süýümleriň toparlara bölünişi, görnüşleri, olaryň hiline bolan talaplar görkezilen. Esasy üns matalaryň, tikilgi we trikotaž geýimleriň isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele geliş aýratynlyklaryna, şeýle-de ýörite bölümler matalaryň, tikilgi we trikotaž önümleriň hiline ekspertiza etmeklige bagyşlanandyr. Dokma önümleriniň bazaryny öwrenmeklik meseleleri her bir topar önümler üçin aýratynlykda berilýär.

Okuw kitaby ýokary okuw mekdepleri üçin niýetlenendir. Şeýle hem ondan orta hünär okuw mekdepleriniň mugallymlary, talyplary we hünärmenler peýdalanyp bilerler.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe ýurdumyzyň ýokary tehnologiýaly eksport önümçiliginiň binýadynda kemala gelen dokma pudagy milli bähbitlerimizi hem-de dünýäniň ykdysady giňişligine goşulmagynyň umumy meýillerini nazara almak bilen ykdysadyýetimiziň okgunly ösüşini alamatlandyrýar. Diňe soňky ýyllaryň dowamynda pudagyň düzüminde tebigy çig maldan bäsdeşlige ukyply önüm öndürýän täze kärhanalaryň onlarçasy guruldy we olar dünýä bazarynda öz orunlaryny pugtalandyrýar.

Milli ykdysadyýetimizi toplumlaýyn döwrebaplaşdyrmak we diwersifikasiýalaşdyrmak, bazar gatnaşyklarynyň we döwlet dolandyrylyşynyň sazlaşygyny emele getirmek dünýä ykdysadyýetine goşulmagy ugur edinýän ýurdumyzyň senagat syýasatynyň möhüm ugurlarynyň biridir. Häzirki wagtda eksport ugruny nazarlaýan we dünýä bazarlarynda bäsdeşlige ukyply önümçiligi alyp barýan ýurdumyzyň dokma senagaty öz ösüşini ýokary depginde dowam etdirýär.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň yzygiderli üns bermegi netijesinde bu pudagyň döwrebaplaşmagyna ägirt uly maýa goýum gönükdirilýär, dokma senagatynyň önümçilik kuwwaty yzygiderli artdyrylýar. Häzirki döwürde bu pudak dünýäniň iň öňdebaryjy tehnikalary we tehnologiýalary bilen üpjün edilen kärhanalary özünde jemleýär. Serişdeleri işläp taýýarlamakdan başlap, nah we ýüpek önümleriň önümçiligini, serişde mümkinçilikleriniň doly peýdalanylmagyny, dünýäniň öňdebaryjy tejribelerini giňden ulanmagy nazarlaýan taýýar önümlere çenli bolan ähli ulgamyň doly tehnologik we innowasion esasdaky senagatyny döretmek strategiýasy hormatly Prezidentimiziň üstünlikli durmuşa geçirýän döwlet syýasatynyň özenini düzýär. Onuň çäklerinde ýurdumyzy durmuş ykdysady taýdan ösdürmegiň toplumlaýyn maksatnamasy, şol sanda «Türkmenistanda 2012–2016-njy ýyllarda dokma pudagyny ösdürmek Maksatnamasy» üstünlikli durmuşa geçirilýär.

Häzirki wagtda ýurdumyzyň dokmaçylarynyň öňünde has möhüm wezipeler goýuldy. Munuň özi ýurduň diňe bir içerki bazarlaryny importyň ornuny tutýan ýokary hilli harytlar bilen üpjün etmek däl, eýsem, ýokary bäsdeşlige ukyply, dünýä bazarlarynda dokma önümlerine berilýän kepilliklere laýyk gelýän, halkara ülhülerine daýanýan eksport önümçiliginiň artdyrylmagyndan ybaratdyr.

Mata harytlaryna tebigy, emeli, sintetiki süýümlerden taýýarlanan hemme önümler degişlidir. Bulara matalar, örme harytlar, mata galen-tereýasy, keçe önümleri, mata däl materiallar, haly we haly önümleri degişlidir.

Adamzat mata öndürmegi gaty irki zamanlarda öwrenipdir, Meksika-da ýaşy 8 müň ýyla barabar bolan tebigy süýümden taýýarlanan mata galyndylary tapylypdyr. Baryp, IX–XI asyrlardan başlap türkmenlerde hem ýönekeýje dokmaçylyk we halyçylyk senedi ösüp başlaýar.

XIII asyryň ýazuw çeşmelerinde türkmen halyalary barada maglumat berilýär. Şol döwürde görnükli adamlar türkmen halyalaryna dünýäde iň inçe we nepis zatlar diýip baha beripdirler.

Türkmen milli matalarynyň hem özboluşly medeni aýratynlygy bardyr. Görnüşleriniň her dürli bolmagy halkyň taryhynyň, milliliginiň, özboluşly durmuşynyň, medeniýetiniň beýanydyr.

Ýüpekçilik we ýüpek matalary dokamaklygyň, öndürmekligiň merkezi XVIII asyryň ahýrlarynda – XIX asyryň başlarynda Merw şäheri bolupdyr. Mary şäherinde öz kärene ussat ýüpek mata dokaýanlar bolupdyr, ýöne her gezek şähre basybalyjylar gelip, beýleki hünärmenler bilen bilelikde, ýüpek matalary dokaýan hünärmenleri hem zorluk bilen başga ýurtlara Hywa, Buhara we Samarkanda äkidipdirler. Şol ýerlerde bolsa dokmaçylyk sungatynyň ösmegini gurnapdyrlar. Ýüpek matalary öndürmeklik Türkmenistanyň dagýaka obalarynda (Nohur, Mürçe, Baharly, Gökdepe, Änew, Kaka we ş.m.) has ösüpdir.

XIX asyryň 90-njy ýyllaryndan soň Orta Aziýada, şol sanda Türkmenistanda hem dokmaçylyk giň gerim bilen ösüp başlaýar. Türkmenistanyň Russiýa birikmegi bilen, bazaryň islegine görä önümçiligi giňeltmek zerurlygy ýüze çykyp başlaýar, bu bolsa öz gezeginde hiliň pese gaçmagyna getiripdir.

Diňe Türkmenistan özbaşdaklygy gazanandan soňra, türkmenleriň göz guwanjy bolan halyçylyk sungatymyza, milli matalaryň önümçiligine üns berlip başlandy.

Türkmenistan özüniň Garaşsyzlygyny alandan soňra Türkmenistanyň dokma senagaty ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ýokary depginler bilen ösýän pudagyna öwrüldi.

Türkmenistanda Garaşsyzlyk ýyllarynda dokma kärhanalarynyň onlarçasý işe girizildi. Muňa mysal edip, Aşgabatdaky Türkmenbaşy dokma toplumy, Gökdepedäki Atamyrat adyndaky dokma toplumy, Gypjakdaky Saparmyrat Nyýazow adyndaky dokma toplumyny, Aşgabat dokma toplumyny görkezmek bolar.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda, ykdysadyýetimiziň ýaş pudagy bolan dokma senagatyna berilýän üns has ýokarydyr. Häzirki wagtda häzirkizaman halkara standartlarynyň talaplaryna laýyk gelýän, täze tehniki enjamlar bilen enjamlaşdyrylan, iň täze tehnologiýalary ulanýan dokma senagat kärhanalarynyň ençemesi guruldy, bulara mysal edip, Aşgabadýň dokma toplumyny, Ruhabatdaky pagta hem-de sintetiki süýümleri garyşdyryp egirýän, Daşoguzdaky täze açylan pagta süýümini egirýän, sebitde uly kuwwatlylygy bolan Seýdi şäherindäki Türkmenabadýň durky täzelenen pagta egriji fabriklerini görkezmek bolar. Bu kärhanalarda dünýäde iň öndebaryjy şereketleriň ýokary öndürijilikli täze enjamlary oturdylandyr.

Mata önümçiliginiň ýokary depginler bilen ösmegi hem-de halkyň hal-ýagdaýynyň gowulanmagy mata we mata harytlaryna bolan islegiň we talabyň ýokarlanmagyna eltýär. Şonuň üçin söwda ulgamynda işleýän adamlar diňe halka harytlary satmak bilen çäklenmän, eýsem, islege görä harytlary öndürmek bilen we haryt hereketini dogry ýola goýmak bilen hem meşgullanmalydyr. Mata satyjylar mata harytlarynyň häsiýetlerini gowy bilmelidirler, sebäbi olar harydy ýerlemekde ýokary hünärli hünärmenlere laýyk gelýän maslahatlary alyjylara bermelidirler. Şonuň üçin bazar bilen baglanyşykly derslerde mata harytlaryň önümçiligine, isleg ödeýiş häsiýetlerine, toparlara bölünişine, ekspertizasyna we marketingine uly üns berilmelidir. Sebäbi matalaryň hemme isleg ödeýiş häsiýetleri önümçilik hadysasynda emele gelýär. Önümçilik hadysasy bolsa çig mal, önümçilik tehnologiýasy, saklamak, gaplamak ýaly yzygiderli işlerden ybaratdyr.

Mata harytlarynyň görnüşlerini giňeltmek, olaryň isleg ödeýiş häsiýetlerini emele getirmek, hilini ýokarlandyrmak we islege görä önümleri öndürmek maksady bilen olaryň önümçilik häsiýetleriniň we hiliniň ekspertizasy geçirilýär.

Dokma senagaty diňe önümleri öndürmek bilen çäklenmän, eýsem, esasy ünsi çykarýan önüminiň hiline, alyjylaryň isleglerini doly kanagatlandyrmaga, öndürilýän önümiň görnüşini giňeltmäge, esasan hem, ýerlemek bilen baglanyşykly meseleleri çözmäge we çykdaýjylary azalt-

maga gönükdirmelidir, şol sebäpli hem biz mata harytlarynyň marketin-gini öwrenýäris.

Matadan halkyň sarp edýän harytlarynyň köpüsi taýýarlanylýar. Mata we ondan öndürilen harytlar adama uzak hyzmat etmelidir. Şu is-legleri kanagatlandyrmak üçin matalar gaty berk, sürtelmä, kislotadyr aşgarlaryň täsirine we başga täsirlere çydamly bolmalydyr. Matalardan taýýarlanan geýimler geýlende adamyň organizmine ters täsir etmeli däldir, tersine, olar adamyň tenini her hili erbet täsirlerden (mehaniki, sowukdan, gaty gyzgyndan) gorap saklamalydyr. Organizm üçin gerek bolan gigiýeniki talaplara (howa geçirijiligi, gigroskopikligi, ýylylyk saklamak) laýyk gelmelidir.

Häzirki wagtda matalara örän uly estetiki talaplar hem bildirilýär. Şol sebäpli olary gowy agardyp, dürli, owadan reňkler bilen boýamaly. Ondan başga-da matalar deformasiýanyň täsirine çydamly bolmaly, ýygirt atmaly дәl.

Matalara niýetlenişine görä her hili talaplar bildirilmegi mümkin. Mysal üçin, içki geýimlere ýokary gigiýeniki, köýneklilik matalara bol-sa estetiki talaplar bildirilýär. Gýşky geýimlere esasy bildirilýän talaplar adamyň endamyny sowukdan goramak hem-de estetiki talaplardyr.

Matalaryň isleg ödeýiş häsiýetlerini we ýokary talaplary kanagat-landyrmaklygy emele getirýän esasy şertleriň biri, matalary öndürmeklik üçin ulanylan süýümleriň häsiýetleri bilen baglanyşyklydyr.

I BÖLÜM

MATA ÖNÜMLERİNİN EKSPERTIZASY WE MARKETINGI

1-NJI BAP MATALARYŇ ISLEG ÖDEÝIŞ HÄSIÝETLERINIŇ EKSPERTIZASY

1.1. Dokma senagatynyň ösmeginde marketingiň ähmiýeti

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwrüniň başlanmagy bilen ykdysadyýetimiziň hemme pudaklarynda, şol sanda dokma senagatynda gazanylan netijeler öwgä mynasypdyr.

Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda bu pudaga üns häzirki döwürde has güýçlendi. Döwlet Baştutanymyzyň geçirýän her bir maslahatynda türkmen dokmaçylarynyň öndürýän önümleriniň dünýä bazarlarynda doly bäsleşige ukyplylygyny, ýurdumyzyň we daşary ýurtlaryň sarp edijileriniň arasynda olara uly isleg bildirilýändigini aýdyp: «Türkmenistanyň dünýäde iri dokma senagatynyň önümlerini öndüriji ýurtlaryň sanawyndaky ornuny pugtalandyrmak üçin milli ykdysadyýetimiziň iň ýaş we geljegi uly pudaklarynyň biri bolan bu pudagyň mümkinçiliklerini hemmetaraplaýyn durmuşa geçirmegiň baş ugry barada ýene-de bir gezek çynlakaý oýlanmaga wagt ýetdi» diýip nygtaýar.

Diýarymyzda dokma kärhanalarynyň onlarçasy gurlup, olar dünýäniň önümçilik pudaklarynyň bazarlarynda öz orunlaryny pugtalandyrýarlar. Şunuň ýaly kärhanalaryň hatarynda her ýylda 38 müň tonna barabar ýokary hilli ýüplükler öndürýän Aşgabat şäheriniň Abadan etrabyňyň we Türkmenabadyň pagta egri-

ji fabriklerini, garyşyk ýüplükleriň mata we trikotaž önümçiligi boýunça Aşgabat şäheriniň Ruhabat etrabyndaky dokma toplumyny görkezmek bolar.

Paýtagtymyzdaky Aşgabat dokma toplumy dünýäniň iň öndebaryjy önüm öndürijileriniň enjamlary bilen üpjün edilip, dünýä bazarlarynda arassa çig maldan taýýarlanylýan önümleri eksport edýän kärhana hökmünde tanalýar. Onuň önümleri halkara güwälandirij ulgamynyň talaplaryna doly laýyk gelýär. Toplumyň ýyllyk önümçilik kuwwaty 5 müň 200 tonna aşgarlanmadyk we 4 müň 900 tonna reňklenen tüýjümek matalara, tikilen halatlaryň we dürli ölçegdäki süpürgiçleriň 19 million sanysyna barabardyr.

Dokma önümçiliginde iň soňky ylmy işläp taýýarlamalaryň we innowasiýalaryň ornaşdyrylmagy, ekologiýa taýdan arassa we ýokary ykdysady netijeleri berýän enjamlaryň peýdalanylmagy häzirki wagtda bäsdeşlige ukyply önümleri taýýarlamagyň möhüm şerti bolup durýar. Aşgabat dokma toplumynyň täze kuwwatlyklary her ýylda 55,8 million inedördül metr aşgarlanmadyk we 71 million inedördül metr örän berk boýalan hem-de tekiz nah matalary öndürmäge mümkinçilik berýär. Soňra olardan 19,8 million sany taýýar tiki önümleri we ýorgan-düşek taýýarlanylýar.

Toplumyň önümçilik bölümlerinde dünýä belli öndürijiler bolan «Tsudokama», «Juki», «Barudan» (Ýaponiýa), «Bruckan», «Kusters», «Tähra», «Osthoff» (Germaniýa), «Staubli» (Şweýsariýa), «Reggioni», «Arioli», «Mario Crosta», «Fimat» (Italiýa) ýaly kompaniýalaryň öndüren iň täze enjamlary oturdyladyr.

2014-nji ýylyň 18-nji fewralynda Seýdi şäherinde täze pagta egriji fabrigiň dabaraly açylyşy boldy. Bu kärhana her ýylda pagta süýüminiň 6 müň 700 tonnasyny gaýtadan işläp, pnewomehaniki usulda işlenip taýýarlanan 34/1 belgili ýokary hilli nah ýüplügiň 6 müň tonnasyny çykarmaga mümkinçiligi bar. Fabrigiň bölümleri Germaniýanyň öndebaryjy «Trützchler we Schlafhorst» kompaniýalarynyň dürli maksatly ýokary öndürijilikli egriji enjamlary bilen üpjün edilendir. Iň täze tehnologiýalar we innowasiýalar hasaba alnyp gurulýan ähli dokma kärhanalarynda bolşy ýaly önümçiligiň ähli tapgyrlarynda sazlaýyş gözegçiligi amala aşyrylýar. Kärhanada kompýuterleşdirilen ýörite barlaghana

Şweýsariýanyň «Uster» şereketiniň öndüren dürli gözegçilik ölçeg enjamlary bilen üpjün edilendir.

Türkmenabadyň durky täzelenen fabrigi ýylda 4 müň 500 ton-na pagta süýümini gaýtadan işlemäge we «Open End» 34/1 belgili ýokary hilli nah ýüplügiň 4 müň tonnasyny öndürmäge mümkinçilik döretti, onuň esasy bölegi daşary ýurtlara eksport etmek üçin niýetlenendir.

Hil gözegçiligi boýunça toplumlaýyn barlaghana kompýuterleşdirilen tehnika, ýokary takyk ölçegli enjamlar bilen üpjün edilendir. Olaryň her biri özüne degişli zolakda öndürilen önümiň ähli tapgyrlarynyň saz işlemegi üçin göz önünde tutulandyr. Bu ýerde çig malyň tehniki görkezijileri deslapdan barlanylýar, ýüplügi bellenen ölçegler boýunça işlemek üçin garmagyň mümkin bolan usullarynyň netijeliligi kesgitlenýär.

Şeýlelikde, ýurdumyzda durmuşa geçirilýän dokma senagatyny ösdürmegiň strategiýasyna laýyklykda, täze kärhanalaryň işe girizilmegi dünýä bazarynda ýokary islegden peýdalanylýan, köp möçberde ýetişdirilýän orta süýümlü pagtadan alnan arassa çig maldan öndürilýän ýokary hilli önümiň öndürilişini artdyrmak meselesini çözmäge ýardam berýär.

Dokma senagaty pudagyň ýene-de bir ugry bu ýüň dokma önümçiligi bolup durýar. Dünýä bazarlarynda tebigy süýümlerden taýýarlanan dokma önümleriniň gadyr-gymmaty örän ýokary, arassa ýüň süýüminden taýýarlanan dokma önümlerine, taýýar geýimlere isleg gün saýyn artýar. Ýüň süýümleriň gigiýeniki häsiýetleri, berkligi, dürli täsirlere çydamlylygy, olardan taýýarlanan geýimleriň owadanlygy, berlen şekili saklap bilijilik ukyby, şol süýümlerden dokalan matalaryň we olardan taýýarlanan geýimleriň gymmatyny artdyrmak bilen, dünýä bazarlarynda olara bolan islegi has-da ýokarlandyrýar. Eger-de 2009-njy ýylda ýurdumyzda dowarlaryň sanynyň 19 million 800 müňe ýetirilendigini hem-de ýylda 2 gezek gyrkylýp, olardan ep-esli ýüň süýüminiň alynýanlygyny göz önünde tutsak, onda dokma senagatynyň ýene bir pudagyň Türkmenistanda ýüň süýümleri boýunça egirme-dokma kärhanalarynyň birnäçesiniň işe giriziljekdigi ikuçsuzdyr.

Dokma önümlerini öndürmegiň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hem ýüpekçilik we ýüpek matalary öndürmeklikdir. Elbetde, jana ýakymly türkmen tebigy ýüpeginden taýýarlanylýan geým-gejimlere diňe içerki bazarlarymyzda däl, eýsem, daşary ýurt bazarlarynda-da islegiň köp boljakdygy şübhesizdir. Sebäbi Ýewropa ýurtlarynyň köpüsinde bar bolan dokma kärhanalary nebitden, gazdan alnan sintetiki süýümler, ýüplükler bilen işläp, olardan geým-gejimler taýýarlaýarlar. Ol matalar adam organizmi üçin ýaramaz taraplarynyň barlygy (ýagny, gigiyeniki häsiýetleriniň örän pesligi) bilen tapawutlanýar. Bu kemçilikler pagta, ýüň, ýüpek süýümlerinden taýýarlanylýan matalarda we olardan öndürilen geýimlerde ýokdur, olar adam organizmine hemmetaraplaýyn oňaly täsir etmek bilen ýokary estetiki häsiýetlere eýedir.

Bu ýerde marketingiň wezipesi, reklama serişdeleriniň üsti bilen, ilata şu ýagdaýlary düşündirmekden ybaratdyr.

Türkmenistanda pagta egirme önümçiliginiň, nah matalaryň öndürilişiniň birnäçe esse artanlygy baradaky maglumatlar guwandyrjy ýagdaýdyr.

Ýurdumyzda öndürilýän dokma önümleriniň 90%-i «Türkmenistanda öndürildi» diýen belgi bilen Ýewropanyň, Aziýanyň ýurtlaryna, şol sanda ABŞ-a, Kanada, Russiýa, Türkiýä, Hytaýa, Hindistana we beýleki ýurtlara eksport edilýär.

Ýene-de bir bellemeli zat, dokma ulgamyna degişli dokma toplumlarda öndürilýän taýýar jinsi geýimleri, trikotaž, sütüklü önümler, nah ýüplükler dünýä bazarlarynda uly isleg bildirilip satyn alynýan harytlardyr. Bu bolsa öz gezeginde, ilatymyzyň esasy bölegini iş bilen üpjün etmäge, halkyň ýaşaýşynyň düýpgöter özgermegine getirýär.

Öňe gidişlikler, ykdysadyýetimiziň diňe bir dokma pudagynda däl, eýsem, hemme pudaklarynda hem mese-mälim bildirýär.

Elbetde, milli ykdysadyýetimiziň şeýle depginde ösmegi bazar gatnaşyklarynda ünsli we netijeli işleriň edilmegini talap edýär. Bazar gatnaşyklarynda ýokary netijeleri gazanmak diňe bazar ulgamyna dogry we doly düşünmek we bazara gönükdirilen işi ýokary hilde netijeli ýerine ýetirmek bilen çözülip bilner.

Türkmenistanyň önümçilik kärhanalarynda öndürilýän önümleriň bäsdeşlik ukyby gün-günden ýaýbaňlanýar, olara bolan isleg içerki hem-de daşarky bazarlarda has-da artýar. Köp harytlarymyz daşary ýurt bazarlarynda öz orunlaryny tapdylar. Şeýle ýagdaýda dogry hereket etmek üçin bazar gatnaşyklary şertinde marketinge ýüzlenmek zerurlygy ýüze çykýar.

Hormatly Prezidentimiz Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň giňişleýin mejlislerinde Türkmenistanyň dokma toplumynyň ykdysadyýetimize uly goşandyny goşýandygyny bellemek bilen, dokma toplumlary önümleriniň dünýä bazarynda bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak we harytlaryň eksportynda toplumyň paýyny artdyrmak, dokma önümlerini ýerlemek boýunça ösen marketing gullugyny döretmek, eksporta gidýän taýýar önümleriň möçberini artdyrmak, dokma önümlerini öndürmekde we eksport etmekde hususy telekeçiligi ösdürmäge ýardam etmek gerek diýip nygtaýar.

Hakykatdan-da haryt öndüreniň bilen onuň hereketini (satuwyny) ýola goýmasaň, ondan hiç hili netije almak mümkin däl. Şol sebäpli her bir kärhananyň, pudagyň ýolbaşçysynyň marketinge ýüzlenmegi hökmandyr. Elbetde, biziň döwletimiziň bazar ykdysadyýetine geçiş döwrüniň özboluşly manysy bardyr we biziň bazarlarymyzyň ulgamy beýleki daşary ýurt bazarlaryndan düýpli tapawutlydyr. Şoňa laýyklykda, biziň şertimizde bazar bilen işlemegiň aýratyn ýoly saýlanylmalydyr. Ol biziň milli, medeni, taryhy, ykdysady, syýasy hatda howa şertlerimizi we halkymyzyň ahlak, gylyk häsiýetlerini nazara alyp, marketing çärelerini durmuşa geçirmekligi bazar işine gatnaşyjylardan talap etmelidir.

Elbetde, dünýä standartlaryna gabat gelýän önümleri öndürmek aňsat iş däl, ýöne dünýä bazarlarynda bäsleşip, ondan üstün çykyp, ol harytlaryň alyjysyny (bazarda ornuny) tapmak hem gaty kyn. Şol sebäpli döwlet Baştutanymyz öz çykyşlarynda häzirkizaman marketinge esaslanyp, dünýäniň sarp ediji we harytlar bazarlarynyň toplumlaýyn seljermeleriniň birsyhly geçirilip durulmagynyň zerurlygyny belleýär.

Bazar gatnaşyklary şertinde önümleri öndürýäniň dürli hyzmatlary ýerine ýetirýän we beýleki kärhanalarda marketing gullugynyň ýola goýulmagy we onuň kömegi bilen dürli görnüşli mar-

keting maglumatlaryny toplam, yzygiderli seljeriş etmegi hökmany işleriň biridir.

Bazar şertlerinde halk hojalygynyň ähli pudaklarynda we şol sanda hususy ulgamdaky kärhanalaryň hem amala aşyryan hojalyk işlerinde marketing maglumatlaryna uly üns berilýär. Maglumatlar hojalygy ýöretmekde iň gymmatly serişdeleriň biri bolup durýar. Ýygnaýan marketing maglumatlaryny seljermek esasynda kärhanalar öz önümçiligini ýola goýýarlar, ýokary hilli önümleri öndürýärler, hyzmatlary ýerine ýetirýärler, öndürilen önümleri ýerleşýärler, özläriniň girdejilerini artdyrýarlar, peýda alýarlar we beýleki maliýe, ykdysady netijeleri gazanýarlar.

Türkmenistanda marketing işleriniň ýüze çykmagynyň özboşlygy möhüm orny bardyr. Marketing dersi XX asyryň başlarynda döran daşary ýurt dersleriniň biri hökmünde görkezilse hem, biziň halkymyza ol gadymyýetden bäri tanyşdyr.

Gadymy döwürde Orta Aziýada meşhur gündogar bazarlarynyň bolandygy biziň ählimize mälimdir. Biziň ata-babalarymyz hem şol bazarlarda öz öndüren önümleri bilen çykyş edip, bazar bilen işlemegi başarypdyrlar. Bazar bilen işlemegiň özi hem marketingdir.

Häzirki döwürde her bir hojalyk işiniň esasy ugry ýokary netijeleri gazanmaga gönükdirilen bolmalydyr. Şonuň üçin biziň pudaklarymyzyň köpüsünde marketing bölümleri açyldy we işe girizildi.

Biziň kärhanalarymyzyň, pudaklarymyzyň marketingi öwrenmegi, olara bazarda özüni dogry alyp barmak üçin mümkinçilik döreder.

Marketing önümçiligiň we söwdanyň ýokary girdejisini, tiz we amatly hereketini hem-de marketing kommunikasiýasyny, islegiň doly kanagatlanmagyny üpjün edýän ulgamlaryň nukdaý-nazara esaslanyp, sarp edijilere gönükdirmeklik esasynda önümi öndürmegi we ýerlemegi dolandyrmak maksatnamalaryny durmuşa geçirmekligiň hereketidir. Marketing, sada dilde aýdanymyzda, bu sarp edijileriň bähbitlerini göz önünde tutup, bazarda gürrüňsiz satyljak önümi öndürmek we ýerlemek arkaly girdeji gazanmakdyr.

1.2. Matalaryň adamlaryň material isleglerini kanagatlandyryňan häsiýetleriniň ekspertizasy

Mata harytlaryň isleg ödeýiş häsiýetleriniň esasynda olaryň tebigy häsiýetleri ýatandyr. Şol häsiýetler alyjylaryň isleglerini doly derejede kanagatlandyrmalydyrlar.

Mata harytlary, aslynda, belli bir topar islegleri kanagatlandyryar. Şol sebäpli bularyň umumy isleg ödeýiş häsiýetlerini öwrenmeli we ekspertiza etmeli bolýar.

- 1) utilitar islegleri kanagatlandyryňan häsiýetler;
- 2) material däl islegleri kanagatlandyryňan häsiýetler;
- 3) ygtybarlylyk häsiýetleri.

Utilitar häsiýetler adam-geým-fiziki şert ulgamynda bolup geçýär. Matalardan taýýarlanan geýimleri adamlar ulananda, 3 topar islegi kanagatlandyryar: antropometrik, fiziologik we gigiýenik.

Antropometrik islegler – bu geýimleriň adam teniniň formasyna, ölçeglerine, her hili işler ýerine ýetirilende gabat gelmegine aýdylýar.

Fiziologiki islegler – adam hereket edende, anyk bir işi ýerine ýetirende düşýän agramlara çydamalylygyna aýdylýar.

Gigiýeniki islegler – adamyň ýaşamagy hem-de işlemegi üçin anyk şertleriň döredilmegine aýdylýar. Bu şertlere şular degişlidir: adamyň tenini mehaniki täsirlerden goramak, adamyň derisiniň gaz, ýylylyk çalşygy, bedeniň temperaturasy, arassalygy, gün radiasiýasyny belli bir derejede saklamak, teni elektrik zarýadlaryň bölejikleriniň täsirinden goramak we ş.m.

Adamyň tebigat (klimat) bilen aragatnaşygy üznüksizdir, şol sebäpli bu şertlerde adamyň isleglerini kanagatlandyrmak birinji derejeli häsiýet hasaplanýar. Şertler tebigy hem-de emeli bolýar. Tebigy şertlere ýer, hemme predmetler we adamyň özi degişlidir. Emeli predmet şertlerine adam tarapyndan döredilen, emele getirilen zatlar girýär: öý goşlary, ulag serişdeleri we ş.m. Bu şertleriň bir elementi hökmünde matalar çykyş edýär.

Adamlaryň haýsy şertlerde antropometrik, fiziologik we gi-giýenik isleglerini kanagatlandyranlygyna seredip, mata haryt-larynyň utilitar häsiýetlerini 3 topara bölmek mümkin:

- 1) adamyň teni we matadan taýýarlanan geýimleriň ara-synda bolup geçýän aragatnaşyk netijesinde ýüze çykyan häsiýetler;
- 2) adamyň teni-geýimler-klimatik şert ulgamynda, adam-laryň isleglerini kanagatlandyran häsiýetler;
- 3) adam-mata harytlary-predmet şerti ulgamynda adam-laryň isleglerini kanagatlandyran häsiýetler.

Adam-mata harytlary ulgamynda ýüze çykyan häsiýet-ler. Matalardan taýýarlanan geýimler adamyň teni bilen mydama galtaşyp durýar. Galtaşmanyň derejesi her dürli bolmagy müm-kin, ol geýimleriň görnüşlerine baglydyr. Matalardan taýýarlanan geýimler adamlaryň belli bir şertlerde durmuş-ýaşaýyş derejesini kanagatlandyrmalydyr. Olaryň kadaly gan aýlanyşyny, dem alşyny, erkin hereketini, adamyň tenini mehaniki täsirlerden goramagy düzgünleşdirmelidir.

Bu talaplar 2 topar häsiýetler bilen bir-birine baglanyşyklydyr:

- 1) geýimler adam teniniň ölçeglerine gabat gelmeli;
- 2) geýimleriň durky adamyň teniniň durkuna gabat gelmeli.

Geýimleriň adamyň teniniň ölçeglerine we durkuna doly gabat gelip, adam islendik işi ýerine ýetirýän wagtynda päsgel bermeli däldir. Bularyň hemmesi geýimler taýýarlananda, ýagny konstruk-siýa edilende göz önünde tutulmalydyr we geýimler adamyň teni-ne gaty ýapysyp durmaz ýaly belli bir boşluk bolmalydyr.

Geýimleriň adamyň durkuna we ölçeglerine gabat gelmegi, şol geýimler üçin ulanylýan matalaryň agramyna, gatylygyna hem baglydyr. Uly agramly matalardan taýýarlanan geýimler adamlary goşmaça energiýa sarp etmäge mejbur edýär, hereket etmek erjel-ligini peseldýär, bu hili geýimlerde adam tiz ýadaýar.

Geýimleriň ýylylyk saklaýyş häsiýetlerini peseltmän, olaryň agramyny azaltmaklyk häzirkä döwrüň meseleleriniň biridir. Mata harytlaryň gi-giýeniki häsiýetleri organizm üçin oňaly şert dörd-ýär. Bular özüne howpsuzlyk we zyýansyz häsiýetleri birikdirýär.

Geýimleriň howpsuzlygy – bu ýanmazlyk häsiýetidir.

Geýimleriň zyýansyzlygy – özünden hiç hili adam organizmine zyýanly çykyndylary çykarmazlyk, elektrik zaryadyny toplamazlyk, adamlarda allergiýa döretmezlik häsiýetlerini öz içine alýar.

1.3. Adamyň teni-geýimler-klimatik şertler ulgamynda adamlaryň isleglerini kanagatlandyryň şertler

Bu ulgamda matalar adam bedeni üçin gerekli bolan gaz-çyglylyk, temperatura, arassaçylyk we başga görkezijileri üpjün etmelidirler. Organizm üçin gerekli bolan çyglylyk düzümini matalaryň 2 topar häsiýeti bilen sazlamak mümkin: sormak we siňmek häsiýetleri.

Sormak häsiýeti bilen bagly bolan häsiýetler geýimleriň görnüşlerine hem-de niýetlenişine baglydyr. Mysal üçin, içki geýimler üçin niýetlenen matalar çyglylygy (deri) özüne tiz kabul edip, daşky gurşawa tizlik bilen çykarylmalýdyr. Käbir halatlarda, tersine, geýimleriň (plaş) çyglyk sormaklyk häsiýeti gaty pes derejede bolmalýdyr. Adamyň tenine gerek bolan gaz-çyg alyş-çalşygy üçin hökmany suratda geýimler üçin niýetlenen matalar belli bir derejede howa, suw, bug geçirýän bolmalýdyrlar.

Bu görkezijiler matalaryň süýüm düzümine, geýimleriň gurluşyna, deşijekleriň barlygyna we başgalara baglydyr.

Ýagtylyk we gyrgyznlykdan organizmi goramaklyk matalaryň ýagtylygy yza serpidirmek derejesi bilen baglydyr. Bu bolsa şol matalaryň ýalpyldawuklygy we reňkleri bilen özara baglanyşyklydyr.

Ýyly şöhleler ak we gyzyň reňkli matalardan köpräk yzyna serpigýär.

Geýimleriň astyndaky arassaçylyk adamyň teniniň kadaly dem almagy, organizminiň özüni ykjam duýmagy bilen baglanyşyklydyr. Görkezilen şertler geýimleriň gorag häsiýetleri hem-

-de daşky gurşawdan her hili hapalaryň we mikroorganizmleriň geýimlere siňmegi bilen baglanyşyklydyr.

Adam-mata harytlary – bu predmetiň şerti ulgamynda adamlaryň islegini kanagatlandyran häsiýetlerdir.

Adam dynç alanda, işlände, hereket edeninde predmetleriň täsirinde bolup durýar. Bu ýagdaýda her hili predmetleriň adamlara özüniň täsirini ýetirip durmagy we bu täsirleriň otrisatel bolmagy mümkin. Şol sebäpli matadan taýýarlanan geýimler adam bedenini şol täsirlerden gorap saklamaga ukyply bolmalydyr. Bu, esasan, mehaniki täsirlerden, ýagny kesilmeden, urulmadan gorap saklamakdyr. Geýimler iş wagtynda her hili fiziki (ýylylygyň, elektrik togunyň), himiki (kislotalaryň, aşgarlaryň) we biologi (mikroblaryň, bakteriýalaryň) täsirlerden hem gorap saklamalydyr.

Şonuň ýaly-da matalardan taýýarlanan geýimleriň oňalylygynyň döretmek üçin, olary geýmek üçin ýakymly, ýumşak, plastik häsiýete eýe bolmalydyr.

1.4. Mata harytlarynyň adamlaryň material däl isleglerini kanagatlandyrmak häsiýetleriniň ekspertizasy

Adamlaryň maddy däl isleglerini kanagatlandyran häsiýetler adam-geýimler-jemgyýetçilik şerti ulgamynda bolup geçýär. Bu bolsa estetiki talaplar toplумы bolup durýar. Estetiki häsiýetleriň görnüşlerini ýüze çykarmak üçin, mata harytlarynyň näme üçin niýetlenendigini we adamlaryň şolara bolan owadanlyk babatda pikirlerini öwrenmeklik zerurdyr. Sebäbi owadanlygy belgileýän derejeler (mysal üçin, her dürli pasyllarda geýilýän geýimler, dürli ýaşdaky adamlara niýetlenen geýimler) her hilidir, olara köp zatlar täsir edýärler.

Eger-de taryha göz aýlasak, onda her bir halkyň mata harytlarynyň estetiki häsiýetlerine özboluşly talaplaryň barlygyna göz ýetireris. Halkyň özboluşly talaplaryny öz içine alýan geýimler şol halk üçin iň owadan hasaplanýar. Mata harytlaryny we olardan

taýýarlanan geýimleriň milli aýratynlyk ýagdaýyny öwrenmeklik olaryň bazaryny iň ýokary bahalamagyň derejesidir.

Mata harytlarynyň owadanlygyny belgilemegiň iň ýokary derejesi olaryň estetiki häsiýetleriniň moda gabat gelmegidir.

Moda – bu adamlaryň endikleriniň, talaplarynyň, islegleriniň belli bir döwür içinde agalyk sürmegidir. Mata önümleri modany anyklamakda iň öndebaryjy görkezijili harytdyr. Modanyň iň görnükli talaplaryndan biri olaryň yzygiderli alyş-çalşygydyr. Modanyň üýtgemeginiň sebäbi adamyň daşky durkunyň şol döwre laýyklykda üýtgäp durmagy we şoňa gabat gelmegi bilen düşündirilýär. Täze modaly eşikleriň peýda bolmagy bilen köne modaly eşikler özleriniň estetiki gymmatyny bölekdeýin ýa-da doly ýitirýär we olaryň isleg ödeýiş häsiýetlerini we gymmatlaryny hem peseldýär ýa-da ýitirýär. Modanyň üýtgemegi adamlaryň islegleriniň üýtgemegi, tebigy zerurlygyň ýüze çykmagy esasynda bolup geçýär.

Täze modaly eşikler öňki eşikleriň käbir elementlerini öz içine almagy mümkin, ýöne hiç haçan öňki durkuna gaýtalanmaýar. Modanyň ömri ortaça 5–7 ýyl hasaplanýar. Ýöne soňky wagtlarda modanyň ortaça ömrüni 3–4 ýyl diýip hasaplaýarlar.

Modanyň üýtgemegi şol geýimleriň modul taýdan köpelmegine getirýär.

Mata önümlerini modanyň mälum derejesi bilen belgilesek, onda:

- 1) iň soňky moda gabat gelýänler;
- 2) häzirki döwrüň modasyna gabat gelýänler;
- 3) öňki ýyllaryň modasyna gabat gelýänler, ýöne häzir hem saklanyp galanlar;
- 4) modadan çykanlar, köne moda bölmek bolýar.

Haýsy matalardan haýsy egin-eşikleriň döwre görä modalydygy ýa-da modadan yza galýanlygy modelleşdirýän kärhanalara baglydyr. Moda boýunça esasy soraglara jogaby radio, telewideniýe, modalar žurnaly we başga serişdeler arkaly bilmek bolýar.

Mata harytlarynyň esasy estetiki häsiýetlerinde olary reňkler bilen bezemeklik uly rol oýnaýar. Boýaglar bilen bezemeklik

boýaglar we her dürli suratjyklar arkaly amala aşyrylýar. Adam tarapyndan reňkleri kabul etmeklik üç ýagdaýda bolup geçýär:

- 1) reňkiň fiziki häsiýeti;
- 2) psihologiki täsiri;
- 3) simwoliki ähmiýeti.

Reňkiň fiziki häsiýetleri olaryň öwüşginleri bilen belgilenýär. Reňkiň adamyň psihologiki häsiýetlerine täsiri olaryň şol reňkleri kabul ediş derejesine baglydyr. Käbir reňkler adamy köşeşdirýär, käbirleri gaharyny getirýär, käbirleri keýpini göterýär we ş.m.

Gyzyl we onuň öwüşginleri, sary reňkler ýyly reňkler hasaplanyp, adamlaryň keýpini göterýär, geýimleri owadanlaşdyrýar, adamlaryň suduryňy mese-mälim görkezýär.

Gök reňk we onuň öwüşginleri – sowuk reňkler hasaplanyp, adamlary köşeşdirýär, adamyň suduryňyň kem-käs ýerini gizleýär, ony inçe hem owadan görkezýär.

Ýaşyl reňk we onuň öwüşginleriniň sowuk we ýyly bolmagy mümkin, köşeşdiriji häsiýete eýe bolmak bilen suduryň kemçiliklerini düzedýär, ony inçe we owadan görkezýär.

Mata harytlary suratjyklar bilen bezeliş tematikasy boýunça geometriki, ösümlikleriň, tebigatyň görnüşi, haýwanlaryň suratjygy bilen we milli äheňlerde bezelen bolýarlar.

1.5. Ygtybarlylyk häsiýetleriniň ekspertizasy

Mata harytlarynyň ygtybarlylygy. Mata harytlarynyň adamlara köp wagtlap gulluk etmegi olaryň ygtybarlylygy bilen belgilenýär. Mata harytlarynyň ygtybarlylygynyň esasy görkezijisi hökmünde ömür uzynlygyna, anyk bir döwür içinde adamlaryň isleglerini kanagatlandyrmak ukybyna düşünilýär.

Ygtybarlylygy 2 toparjyga bölmek has amatly hasaplanýar:

- 1) fiziki ömrüniň uzynlygy;
- 2) sosial.

Fiziki ömrüniň uzynlygy mata harytlarynyň anyk bir döwür, wagat içinde adamlaryň isleglerini kanagatlandyrmak ukybyna

aýdylýar, sosial toparjyga bolsa belli bir wagt içinde şol islegleriň barlygyna aýdylýar.

Fiziki ygtybarlylyk. Mata harytlarynyň fiziki ygtybarlylygy, olaryň fiziki ýagdaýlary bilen düşündirilýär. Mata harytlary ulanylanda özleriniň çig mal çeşmesini ýitirýän harytlara degişlidir.

Fiziki ygtybarlylyk häsiýetlerini göz önünde tutup, mata harytlarynyň häsiýetlerini şulara bölmek mümkin:

- 1) mata harytlarynyň ölçegleriniň we durkunyň üýtgemeklige durnuklylygy;
- 2) mata harytlarynyň ýüzüniň üýtgemeklige durnuklylygy;
- 3) mata harytlarynyň umumy üýtgemeklige durnuklylygy.

Bu häsiýetler matalaryň beýleki häsiýetleri bilen arabaglanýşykda bolup, köp görkezijiler bilen belgilenýär.

Fiziki we himiki täsirlere durnuklylygy. Mata harytlarynyň bu täsirlere durnuklylygy olar ulanylanda hem-de wagtlaýynça saklananda ýüze çykmagy mümkin.

Ýagtylyga durnuklylyk – bu mata harytlaryna ýagtylyk täsir edende, foto ýemrilmeler netijesinde bolup geçýän hadysadyr.

Ýagtylygyň we howanyň täsiri esasynda bolup geçýän hadysalar hökmünde mata harytlaryna şöhle, çyg, gazly düzümler, ýylylyk we başga garyşyk täsirlere göz önünde tutulýar.

Ýuwmak täsiri. Biziň bilşimiz ýaly, mata harytlaryny ýuwmak maksady bilen ýuwuýy serişdeler, ýylyly suwuň täsirine tiz-tizden sezewar edýär. Ýuwuýy serişdeleriň erginleriniň aşgarly, kislotaly bolmagy mümkin. Olaryň bolsa mata harytlaryna gemriji täsir etmegi mümkin. Mata harytlarynyň ýokary temperaturanyň täsirine çydamlylygynyň uly ähmiýeti bardyr, sebäbi matalardan taýýarlanan geýimler tiz-tizden ütüklenýär.

Özüniň ters täsirini himiki serişdeler bilen geýimleri arassalamaklyk, şeýle-de matalardan taýýarlanýan geýimlere sowuk (minus) temperatura hem ýetirýär.

Matalardan taýýarlanan harytlary biologiki täsirlerden gorap saklamaklyk, olaryň täsirine çydamly etmeklik (güýe, gemrijiler, mikroorganizmler) esasy wezipeleriň biri hasaplanýar.

2-NJI BAP DOKMAÇYLYKDA ULANYLÝAN SÜÝÜMLER WE ÝÜPLÜKLER

2.1. Süýümleriň toparlara bölünişi

Matalaryň düzümine girýän süýümler olaryň isleg ödeýiş gymmatyna aýratyn täsir edýärler. Mata işläp çykarmakda süýümler, ýüp we ýüplükler ulanylýar.

Süýüm diýlip, belli bir uzynlykdaky, inçe, kese-kesigi, her hili formadaky materiallara aýdylýar.

Ýüp inçe, çeye çaklendirilmedik uzynlykdaky materiallardyr. Süýümler özleriniň gurluşy boýunça elementar we kompleksleýin, gelip çykyşy boýunça bolsa tebigy we himiki süýümlere bölünýärler. Şeýlelikde, süýümler elementar, tehniki, ştapel hem-de monosüýümlere, olar hem öz aralarynda ýene-de birnäçe topara bölünýärler. Elementar süýümleriň çäkli we çäksiz uzynlykda bolmagy mümkin. Çäkli elementar süýümlere pagta, ýün we ştapel süýümi girýär. Çäkli uzynlykda elementar süýümlere mysal edip tebigy ýüpegi görkezip bolar.

Tehniki süýümler tebigy süýüm bolmak bilen öz aralarynda ýene-de elementar süýümlere bölünýärler. Şol elementar süýümler öz aralarynda biri-birine ýelmeşendir. Mysal üçin, zygyr, kenep, kendir süýümleri görkezmek bolar.

Ştapel süýümleriniň uzynlygy 40–150 mm-e çenli bolýar. Ol süýümler, esasan, emeli ýollar bilen alnan süýümlerdir.

Monosüýüm – çäksiz uzynlykda bolup, olar dürli hili matalar dokalanda ulanylýar, olara, esasan, sintetiki, emeli süýümler girýär.

2.2. Tebigy süýümler

Pagta süýümi. Pagta süýümi ýygnalandan soňra pagta arasalaýjy zawodlara getirilip, ilkinji nobatda, hapadan arassalanýar. Şeýle-de pagta zawodlarda süýüm çigitden aýrylýar (arassalanýar), soňra pagta süýümini presläp kip edýärler.

Pagta süýüminiň düzülişi we düzümi. Pagta süýümi bir ýyllyk ösümlik bolan gowaçadan alynýar. Pagta gülländen soňra 35–40 gije-gündiziň dowamynda pagta süýümi doly ýetişýär. Pagta süýümi köregiň içinde ýerleşip, köregiň daşy ýuwaş-ýuwaşdan gurap açylýar, çeyje pagta süýümi köregiň daşyna çykýar. Pagta köreginiň hemmesiniň birden bişip ýetişmeýänligi üçin pagtany birnäçe wagtyň dowamynda ýygýarlar.

Türkmenistan pagta süýümini öndürmek boýunça dünýäde öňdäki orunlarda durýar. Türkmen pagtasy özüniň häsiýetleri bilen, ylaýta-da inçe süýümlü pagta özüniň hil görkezijileri bilen tapawutlanýar, ol türkmen güneşiniň, topragynyň, suwunyň täsirinde ösdürilip ýetishdirilen ekologiki taýdan in arassa süýümdir. Biziň dokmaçylyk kärhanalarymyzda türkmen pagtasy esasy çig mal hökmünde ulanylyp, ondan dünýä bazarlarynda uly isleg bildirilýän dokma önümleri öndürilýär.

Pagta süýüminiň makro- we mikrostrukturasy (düzümi). Pagta süýüminiň makrodüzüminiň esasy görkezijileri süýümiň uzynlygy we inçeligidir. Pagta süýüminiň uzynlygy 1 mm – 50 mm aralygynda bolmagy mümkin. Pagta süýümi uzynlygy boýunça gysga (20–27 mm); orta (28–34 mm) we uzyn süýümlü (35–50 mm) bolýar.

Taýýar mata önümleriniň isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele gelmeginde, pagta süýüminiň uzynlygynyň möhüm ähmiýeti bardyr. Gysgajyk süýümlerden ýogyn, tüýjümek ýüplükler öndürilip, olardan ýokary ýylylyk häsiýetlerine eýe bolan tüýjümek matalar: flanel, baýka, sukno, welweton we ş.m. öndürilýär, tersine, inçe uzyn süýümlü pagtadan örän inçe, berk ýüplükler öndürilip, olardan ýokary hilli batist, markizet, poplin we ş.m. matalar dokalýar. Süýüm näçe uzyn we inçe bolsa şonça-da onuň egrem-bugramlygy ýokary bolýar, bu bolsa onuň çeyeligini we egrilende bir-birine ýapysmak häsiýetini ýokarlandyrýar.

Pagta süýüminiň inçeligi metriki nomerde, milli teksde belgilenýär: süýümiň metriki nomeri – bu 1 mg süýümdäki süýümleriň millimetrdäki hasabydyr. Milli teks 1 km süýümiň milli gramdaky agramydyr.

Inçe süýümlü pagtanyň metriki nomeri 3000–4500 (333–222 mteks), orta süýümlerde 500–600 (200–167 mteks) we inçe (uzyn) süýümlerde bolsa 600–800-e (167–125 mteks) barabardyr.*

Örän berk we inçe ýüplügi diňe inçe süýümlü pagtadan öndürmek mümkin. Bu ýüplük özüniň çýeligi, ýumşaklygy, bilen orta süýümlü pagtadan alnan ýüplüklerden tapawutlanýar. Şol sebäpli hem inçe süýümlü pagtalardan öndürilen matalar özüniň ýokary hil görkezijileri bilen beýlekilerden tapawutlanýarlar. Pagta süýüminiň mikrostrukturasy (mikrodüzümi), eger-de oňat bişip ýetişen pagta süýümine mikroskopda syn etseň, egri-bugry, dogry bolmadyk diwarlary inçe, içi boş turbajygy ýatladýar.

Pagta süýüminiň mikrostrukturasy (mikrodüzümi) onuň ýeten derejesine baglydyr. Süýüm bişip ýetişdigiçe diwarjyklaryň galyňlygy ýokarlanýar, turbajygyň içi galňaýar we egrem-bugramlygy üýtgeýär.

Pagta süýüminiň bişip ýetişen koeffisiýent derejesini 11 topara bölýärler: 5,0; 4,5; 4,0; 3,5; 3,0; 2,5; 2,0; 1,5; 1,0; 0,5; 0,0; 5,0 barabar bolan bişişiniň koeffisiýent derejesi aşa bişenlere degişli bolup, 0,0 bolsa asla bişmedik süýümlere degişlidir. Bişen derejesi näçe ýokary bolsa, şonça-da onuň hili ýokarydyr.

Süýümlerde bar bolan egrem-bugramlyk (buýrallyk) süýümlere nätekizlik berip, olaryň biri-birine ýapyşmak häsiýetini ýokarlandyrýar we olardan ýokary hilli ýüplükleri we matalary öndürmäge mümkinçilik döredýär. Süýümiň içi boş bolany üçin howadan dolýar we adam endamy bilen gyzdrylýar, howa boşlukda duranlygy sebäpli hereketsiz bolanlygy üçin, onuň ýylylyk saklaýyş häsiýeti ýokarydyr.

Pagta süýüminiň himiki düzümi. Ýetişen pagta süýümi orta hasapdan 94% sellýulozany we 6% beýleki (muma meňzeş, peptin, azot, kül, organiki kislotalary we gant) maddalary özüne birleşdirýär.

Ýokarda görkezişimiz ýaly, pagta süýüminiň esasy sellýulozadan ybarat bolup, örän çylşyrymly we dürli görnüşli strukturalydyr (düzümlidir).

*Ýaýyň daşynda süýümiň metriki nomeri, içinde onuň milliteksdäki inçeligi görkezilendir: 3000 (333 mteks).

Sellýulozanyň makromolekulasy elementar zynjyrjyklardan ybarat bolup (CHO), özünde üç sany gidroksil topary birleşdirip (OH), biri-birleri bilen glýukozoid (baglanyşygy) 1–4 arkaly birleşdirilýär.

Pagta süýüminiň esasy häsiýetleri glýukozoid birleşmäniň barlygy bilen baglanyşykdadyr. Glýukozoid birleşmeleriniň (baglanyşygyň) ýemrilmegi okisleýji, gidrolizleýji maddalaryň, ýylylyk, fiziki-himiki täsirleri netijesinde bolup geçýär. Bu bolsa öz gezeğinde pagta süýüminiň könelmegine, häsiýetiniň peselmegine eltýär.

Pagta süýüminiň himiki häsiýetleri. Kislotalara çydamlylygy gaty ýokary däl. Pagta süýümi konsentirlenen kislotalaryň däl, eýsem, garylmanyk mineral kislotalaryň täsirine-de çydamly däldir. Pagta süýümini kükürt, azot, duz kislotasy durşuna ýemirýär.

Mineral kislotalaryň täsirinde, glýukozoid baglanyşykly sellýulozanyň molekulary suwuň täsirinde aňsat gidrolizleşýär, ýemrilýär we gidrosellýuloza emele gelýär, mehaniki häsiýetlerden nam-nyşan galman, barmaklaryň arasynda külkä öwürilmegi mümkin.

Aşgarlara çydamlylygy gaty ýokarydyr. Şonuň üçin pagta süýümlerini howasyz boşlukda aşgarlarda gaýnatsaň hem olar öz häsiýetlerini üýtgetmeýärler.

Ýagtylyga çydamlylygy (fotohimiki çydamlylyk) – ýagtylygyň täsirinde pagta süýümleri ýuwaş-ýuwaşdan zaýalanýar. Sellýulozanyň ýemrilmegine, esasan, günüň ultramelewşe şöhleleri uly täsirini ýetirýärler. Eger-de başga süýümler bilen ýagtylyga çydamlylygyny deňeşdirsek, onda pagta süýümi tebigy ýüpekden, wiskoza ýüpeginden has ýokarydyr.

Pagta süýüminiň fiziki-mehaniki häsiýetleri. Üzülme berkligi – süýümiň bişip ýetişen derejesine we görnüşine baglydyr – 0,5–10 g süýüme barabardyr. Bişip ýetişen süýümiň ortaça berkligi 4–5 g-a deňdir.

Süýnüjiligi – pagta süýüminiň süýnüjiligi 4-den 13%-e çenli bolup, ortaça, 7–8%-e barabardyr.

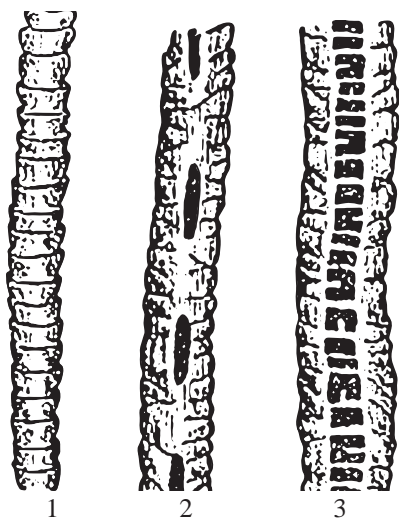
Çeýeligi – pagta süýüminiň çeýeligi pes, şonuň üçin hem nah matalardan taýýarlanylýan egin-eşikler tiz ýygýrt atýar, epinler emele gelýär we daşky görnüşini – owadanlygyny ýitirýär.

Pagta süýüminiň gigroskopikligi – gigroskopik (çyglylygy özüne kabul edip bilijilik) ukyby örän ýokarydyr. Aram şertde: 20% temperatura we 65% howanyň çyglylygynda pagta süýümi özünde 8,5% çyg saklaýar. Şonuň üçin hem, pagta süýüminiň gigroskopik häsiýeti howanyň çyglylygyna we temperaturasyna baglydyr. Pagta süýüminiň gigroskopik häsiýetleri ondan taýýarlanan önümlere we trikotaž geýimlere bahasyna ýetip bolmajak gigiýeniki häsiýeti berýär.

Ýylylyk täsirine çydamlylygy – pagta süýümi az wagtlaýyn täsir edýän 125° – 150° gyzgynlyga çydamlydyr. Ýöne 275° -dan ýokary temperaturanyň täsirine çydamsyzdyr. 400 – 450° temperaturanyň täsirinde gaz görnüşli hemme maddalar aýrylyp, kömür ýaly galyndy galýar.

Ýüň süýümi. Mata işläp çykarmakda ýüň önümleri esasy çig mallaryň biri bolup durýar. Esasy görnüşleri goýun, geçi we düýe ýüňleridir. Ýüň süýüminiň hiliniň ýokary bolmagy çig maly ýygnamak hem-de ilkinji arassalamak işleriniň geçirilişine baglydyr.

Ýüň belokly süýümlere degişli bolup, düzüminde keratin belogyny saklaýar. Keratin belogynyň aýratynlygy onuň düzüminde sistin aminokislotasynyň bolmagydyr. Ol bolsa, özünde az mukdardaky kükürdi saklaýar. Keratindäki bar bolan kükürt ýüňüň berkligini hem-de himiki çydamlylygyny artdyrýar. Ýüň süýümleri biri-birinden formasy bilen tapawutlanýan birnäçe öýjüklerden ybaratdyr. Şonuň üçin öýjükler üç sany gatlagy emele getirýär.

1-nji surat.
Ýüň süýüminiň
mikrostrukturasy:

1 – ýelek; 2 – aralyk; 3 – gödek

Teňňejikler gatlagy – bu ýüňüň esasy daşky gatlagyny emele getirýär. Ol teňňejiklerden ybarat bolup, gaty süňke meňzeşdir. Ol ýüňüň içki gatlaklaryny gorap saklaýar hem-de ýüňüň bir-birine ýapyşmagyna täsir edýär.

Gabyk gatlagy – teňňejik gatlagyndan soňra ýerleşip, esasan, ýüň süýümüne belli bir reňk beriji hasaplanýar hem-de ýüňüň esasy häsiýetlerine täsir edýär. Mysal üçin, berkligine, uzalmagyna, ýumşaklygyna.

Merkezi gatlak – ýüň süýüminiň merkezinde ýerleşip, birnäçe öýjükden ybarat, merkezi gatlak süýümleriň tipine we görnüşlerine baglydyr.

Geometriki we mehaniki häsiýetleri birmeňzeş dälendir. Ýüň süýüminiň uzynlygy ýüňüň görnüşine we tipine bagly bolýar, ol 60–120 mm-e çenli bolup biler. Ýüň süýüminiň inçeligi dokma senagatynda uly rol oýnaýar. Onuň inçeligi 10 mkm-den 160 mkm-e çenli bolup biler. Iň ýokary hilli hasaplanýany inçe ýüň süýümleridir. Inçeligi boýunça ýüň süýümi 4 görnüşe bölünýär:

- 1) inçe;
- 2) ýarym inçe;
- 3) ýarym gödek;
- 4) gödek süýümler.

Burumlylygy ýokary bolsa, gowy hasaplanýar. Berkligi gaty ýokary dälendir, ol 4–8 sm süýüme barabar. Süňnüliligi – 20–60%.

Gigroskopik häsiýeti – normal atmosfera şertlerinde 13–15%-e barabardyr. Kislotalaryň täsirine çydamly, aşgarlaryň täsirine çydamsyz. Pagta süýümlerine garanyňda, ýüň süýümleri atmosferanyň täsirine çydamly. Ýüň süýümlerinden dokalmadyk mata meňzeş önümleri alyp bolýar (keçe, fetr we ş.m.).

Ýüňüň görnüşleri, süýümleriniň uzynlygy, inçeligi boýunça birmeňzeş ýa-da birmeňzeş däl bolmagy mümkin.

Birmeňzeş süýümler uzynlygy boýunça, daş görnüşü boýunça känbir biri-birinden tapawutlanmaýar. Inçe ýüňli goýunlara (mezinós) türkmenleriň saryja goýunlary degişlidir. Birmeňzeş däl düzümdäki süýümler her hili uzynlykdaky we inçelikdäki süýümlerdir. Ýokarda aýdyşymyz ýaly, süýümleri 4 görnüşe bölýärler:

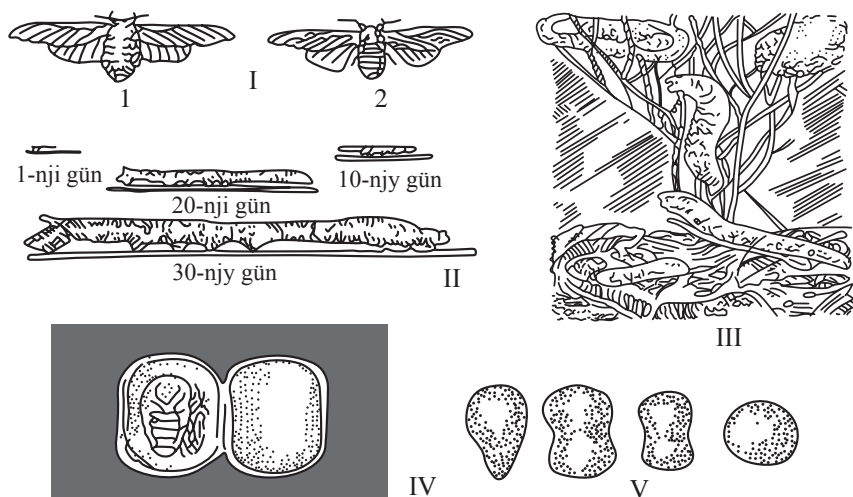
1. Inçe süýümlü – diňe ýelek süýümler degişli, şol süýümler merinoýs ýa-da saryja goýunlardan alnyp, olardan ýokary hilli matalar hem-de trikotaž önümleri öndürilýär.
2. Ýarym inçe süýümler – gödegräk süýüm bolup, olar ýelek we ýarym ýelek süýümlerden ybarat.
3. Ýarym gödek süýümler – ýelek, ýarym ýelek hem-de ost (gödek) süýümlerden ybarat.
4. Gödek süýümler – her hili görnüşdäki süýümleriň garyndysydyr.

Tebigy ýüpek. Ýüpek mata senagaty üçin gymmatbahaly süýüm hasaplanýar. Ýüpek ýüpek gurçugyndan alynýar. Tebigy ýüpek alnanda gurçuk dört tapgyry başdan geçirýär.

1. Tohum görnüşde bolýar.
2. Gurçuga öwürülýär.
3. Iýmitlenip doýansoň birnäçe günden ýapragy beloga (fibroin, serisin) öwürýär, wagtyň geçmegi bilen ýüpek gurçugy agzyndan belok suwuklygyny çykaryp başlaýar. Ol bolsa howanyň täsirine gatap, süýüme öwürülýär. Ýüpek gurçugy rahat ýerde öz daşyna 8-lik görnüşinde süýüm sarap başlaýar. Iç boşlugyndaky belogy durşuna pile saramaga harçlaýar, özi iň soňunda gurjaga öwürülýär we wagtyň geçmegi bilen (12–14 günden) ganatjyk çykaryp, kebeleğe öwürülýär.
4. Kebelek piläniň uçjagazyny agzyndan aşgarly suwuklyk çykaryp eredýär we deşijek edip, şondan uçup çykyp gidýär. Kebelekler tohum taşlamak maksady bilen ýörite kagyz bukjalara ýerleşdirilýär, olar şol ýerde 15 günden soňra ölürlär.

Pile ýüpleri gaty inçe, şonuň üçin ony çöşlänlerinde 4–9 piläni birden çöşleýärler. Pile 2 sany fibroin (75–78% belok) sapagyndan ybarat bolup, öz aralarynda serisin belogy bilen ýelimlenendir (22–25% serisin). Pile sapagynyň uzynlygynyň 1500 metre çenli bolmagy mümkin. Serisin sabyn ergininde ereýär we 2 sany elementar sapajyga bölünýär. Ýüpegiň inçeligi 400–333 mteks-e barabardyr.

Tebigy ýüpek kislotalaryň täsirine çydamlydyr, aşgarlaryň täsirine bolsa çydamsyzdyr, az mukdardaky aşgarlar hem ýüpegi zaýalap bilýär.

2-nji surat

Ýüpegiň ýagtylyga çydamlylygy gaty pesdir. Şu sebäpli ýüpek matalardan taýýarlanan geýimler tomsuň yssysyna we gün şöhleleriniň täsirine çydaman, özleriniň häsiýetlerini peseldýärler.

Ýüpegiň elementar sapajyklarynyň berkligi pagta süýüminiňkä ýakynrak, ýagny 4–5 g/süýüme barabar.

Üzülme uzynlygy 18–22%. Ýüpek süýümler olardan taýýarlanan matalara epin – ýygirt atmazlyk häsiýetini berýär.

Gigroskopik häsiýetleri boýunça 11%-e barabar, ýagny ýüň bilen pagta süýüminiň ortalagydyr.

Ýüpek süýüminiň gyzgyna çydamlylygy gaty ýokary däl-dir. Ýüpek süýümi gyzdyrylandan soňra gataýar, port bolýar, şol sebäpli olary 100⁰-dan artyk gyzdyrmak bolanok.

Ondan soňra alnan çig mal (ýarym fabrikat) egirme maşynlaryna geçirilip, olardan gerekli ýogynlykdaky ýüplükler egrilýär.

2.3. Himiki süýümler

Häzirki wagtda dokma senagatynda mata işläp çykarmak üçin dürli görnüşdäki himiki süýümler ulanylýar.

Emeli süýümler. Emeli süýümler üçin esasy çig mal bolup, tebigy süýümleriň galyndylary hem-de ýokary molekulaly birleşmeler, sellýuloza, belok, metal, olaryň erginleri we başgalar ulanylýar.

Wiskoza ýüpegi. Wiskoza ýüpegi ilkinji alnan ýa-da öndürilen himiki ýüpek hasaplanýar. Ony öndürmek üçin esasy ulanylýan çig mal agaç sellýulozasydyr. Wiskoza ýüpegini işläp çykarmak 3 döwürden ybarat:

- 1) wiskoza ýüpegini taýýarlamak üçin ilkinji massany almak;
- 2) süýümlere şekil bermek;
- 3) süýümleri bezemek;

Ergin görnüşidäki massa ýörite taýýarlanan agajyň preslenen maýda sellýulozasyndan alynýar. Preslenen agaç listlerini 18%-li aşgar ergini bilen eredýärler, muňa merserizasiýa diýilýär. Netijede, aşgarly wiskoza alynýar, olary kükürtli uglerod bilen garýarlar, soňra sellýulozanyň ksantogenaty emele gelýär. Ol bolsa iýiji natriý aşgarynda gowy ereýär, netijede, wiskozanyň gaty ergini emele gelýär.

Esasy döwür 2-nji döwür hasaplanýar, süýümleriň köp häsiýetleri şu döwre bagly bolýar, sebäbi şu döwürde süýümleriň uzynlygy, inçeligi, formasy, daşky görnüşi hem-de morfologiki gurluşy emele gelýär. Şu döwürde wiskoza ergini geçiriji akar bilen forma berilýän ýere eltilýär, soňra ýörite filtrlerde arassalanyp, flýeralara (forma deşijeklerine) geçirilýär we flýeralaryň kömegi bilen süýümlere takyk forma bermek işleri amala aşyrylýar. Flýera gapajyk görnüşinli platinanyň splawyndan altyn çayylan bolup, ol onlarça, yüzlerçe dürli formadaky we ölçegdäki deşijeklerden ybaratdyr. Flýeranyň hemme deşijeginden çykýan süýümler aýratynlykda birleşdirilip, kompleks ýüplüklere öwürülýär hem-de ýörite babinalara saralýar.

Wiskoza süýüminiň morfologiki gurluşyna görä, iki görnüşe bölünýär:

- 1) uzyn kompleks ýüplükler;
- 2) gysga ştapel süýümler.

Bezelişi boýunça wiskoza ýüplükleri agardylmadyk, ýaldyrawuk, agardylan, reňksiz, massada reňklenen bolýar.

Wiskoza ýüpekleriniň häsiýetleri – wiskoza ýüpegi her hili ýogynlykda ýa-da inçelikde öndürilýär. Gigroskopik häsiýeti 12–14%, berkligi 20–22,5 cH/teks, süýnüjiligi 13–25%, suwda özüniň berkligini ýitirişi 50–60%-e çenli.

Wiskoza ýüpegi kislotalaryň we aşgarlaryň täsirine kän durnukly dälir.

Asetat ýüpegi – beýleki emeli ýüpeklere görä giňden ýaýra-nydyr, sebäbi onuň işlenip çykarylyş tehnologiýasy hem-de häsiýetleri adam organizmi üçin zyýansyzdyr. Esasy çig mal bolup pagta galyndylary we agaç sellýulozasy hyzmat edýär.

Asetat ýüpegi diasetat we triasetat ýüpeklere bölünýär. Olar biri-birinden morfologik gurluşlary bilen tapawutlanýar. Bezelişi boýunça ýaldyrawuk, reňksiz, agardylan hem-de massada reňklenen bolmagy mümkin. Ol her hili inçelikde, ýogynlykda öndürilýär, berkligi 10–13,4 cH/teks, süýnüjiligi 21–30%, gigrosko-pik häsiýeti pesräk 3,5–6,2%-e barabar.

Asetat ýüpeginiň kemçilikleri sürtülmä çydamsyz, elektrik-leşme häsiýeti bar, taýýar mata görnüşinde reňki özüne ýaramaz kabul edýär. Wiskoza we asetat ýüpegi köýneklik matalary, içki geýimler üçin matalary we trikotaž polotnolary taýýarlamakda giňden ulanylýar.

Aýna süýümleri işläp çykarmak üçin silikat aýnasy ulanyl-ýar. Ergin görnüşindäki aýnadan anyk forma bermek bilen süýüm alynýar.

Aýna süýümleriniň esasy häsiýetleri: ýogynlygy, berkligi, sür-tülmä çydamlylygy, ýanmaýanlygy, himiki çydamlylygy, dialekt-rik we ses geçirmezlik häsiýetleri, ýokary temperatura çydamly-lygy olaryň himiki düzümine baglydyr. Aýna süýümleri ýangyna çydamly matalary işläp çykarmak üçin ulanylýar. Aýna süýümleri 400–500°C-e çydamlydyr.

Metal süýümler – metallardan hem-de metallaryň erginlerin-den öndürilýär. Metal süýümler ýüplük görnüşinde her hili şekilde işläp çykarylyp, dokma senagatynda bezeg işleri üçin ulanylýar. Olara alýunit, metanit, lýureks, mişura we ş.m. degişli.

Sintetiki süýümler. Sintetiki süýümleri işläp çykarmak üçin ulanylýan çig mallar pes molekulaly maddalar (monomerler) ha-

saplanýar. Sintez ýoly bilen monomerler polimerlere öwrülýärler. Makromolekulalaryň haýsy elementlerden durandygyna seredip himiki süýümleri iki toparjyga bölüp bolýar:

- 1) geterosep;
- 2) karbosep.

Geterosep süýümleriň makromolekulalary dürli elementlerden durýar. Makromolekulalar uglerodyň atomyndan başga, esasy zynjyrynda kislorodyň, azotyň atomyndan we beýleki elementlerden durýar. Geterosep süýümleri polikondensasiýa ýoly bilen polimerlerden alynýar, olara poliamid, poliefir we poliuretan süýümleri degişlidir.

Karbosep süýümleri – bularyň esasy makromolekulalary diňe uglerodyň atomlaryndan düzülen, olary birnäçe toparjyklara bölmek mümkin: poliwinilhlorid, perhlorwinil süýümi (hlorin), poliakrilnitril (nitron), poliolefin, polietilen, poliwinilspirt we ş.m.

Poliamid süýümleri – elementar zynjyrjyklary öz aralarynda amid toparlary bilen birleşen polimerlerden alynýar. Onuň esasy görnüşleriniň biri kaprondyr. Sintez üçin esasy çig mal bolup, kaprolaktam (aminokapron kislotasy) ulanylýar. Kaprolaktan benzol we fenollardan alynýar. Kaprolaktam 69–71°C gyzygyn suwda ereýär, soňra arassalanyp, 250°C temperaturada polimerizasiýa edilýär. Alnan kapronyň hili kaprolaktamyň düzümine baglydyr. Süýümleri reňklemek üçin ergin kaprolaktama boýaglar goşulýar. Kaprolaktamyň maýdalanan görnüşi erediji gazana gelip düşýär. Ol ýerde azot bugy täsir etdirilip, 250–270°C-de ergine öwrülýär, ol ýörite flýeralara berilýär. Flýeranyň deşijiklerinden çykýan süýümler sowuk howanyň täsirinde guraýar. Soňra bolsa, olar ýaglanýar, babina saralýar, sortlama edilýär we gaplara gaplanylýar.

Anid – poliamid süýümleriniň ýene-de bir görnüşi. Çig mal hökmünde fenol, benzol, siklogeksan, asetilen, butadien, furfurool we akrilonitril ulanylýar. Ýokarda aýdylan maddalary biri-birine goşmak bilen adipin kislotasyny we geksametilendiýamini alýarlar. Soňra olary özara täsir etdirip, poliamid-poligeksametilendipamid alynýar. Alnan polimere ýagly flýeralaryň kömegi bilen belli bir süýümiň formasy berilýär.

Enant – süýümini öndürmek üçin çig mal hökmünde amino-enant kislotasy ulanylýar. Polikodensasiýa ýoly bilen aminoenat kislotasyndan poliamid enant alynýar. Bu polimer ýokary temperatura çydamlydyr, olary mono we kompleks ýüp, süýüm görnüşinde hem öndürýärler.

Poliamid süýümleriniň häsiýetleri olaryň çig mallarynyň häsiýetine baglydyr. Olar gaty berk, berkligi 40–50 cH/ teks, süýnäjiligi – 20–25%, poliamid süýümleri sürtülmä çydamlydyr, şu häsiýeti boýunça poliamid süýümleri birinji orunda durýar. Poliamid süýümleri ýylylyga kän çydamly däl, ýagtylyga çydamlylygy pesrâkdir. Mikroorganizmleriň täsirine çydamly, aşgarlara çydamsyzrak, konsentirlenen kislotalarda süýüm ýemrilýär. Reňk alşy, bir-birine ýapyşmak häsiýeti pes, elektrikleşýär, gigroskopik häsiýeti – 3–3,5%-e barabar.

Poliamid süýümleri we ýüplükleri jorap önümlerini, içki we daşky trikotaž önümleri, tor, gözenek matalaryny öndürmekde ulanylýar.

Poliefir – süýümleriniň esasy görnüşleriniň biri lawsan hasaplanýar.

Lawsan süýümlerini almak üçin tereftal kislotasy we etilen-glikol ulanylýar. Olar özara birleşip, täze maddany polietilente-reftalaty emele getirýär. Süýümlere belli bir forma bermek usuly, poliamidleriňkä meňzeşdir.

Poliefir süýüminiň berkligi 40–50 cH/ teks, süýnäjiligi 20–25%, ýokary çeýeligi bilen tapawutlanýar. Ýagtylyga örän çydamly we bu görkeziji boýunça hemme süýümlerden ýokary.

Kemçiligi: gigroskopik häsiýeti 0–4%, reňk alşy pes, elektrikleşdirme häsiýete eýe bolup, üstki gatlagynda maýdajyk düwünjikler emele gelýär.

Ýüň we beýleki süýümler ýüplükler bilen garyşdyrylyp ýa-da arassa görnüşde penjeklik, köýneklik matalary öndürmekde giňden ulanylýar.

Poliakrilnitril süýümi (nitron) – özleriniň häsiýetleri boýunça lawsana meňzeş, ýöne lawsandan birnäçe esse sürtülmä çydamlydyr. Ýagtylyga çydamly, gigroskopik häsiýeti pes, özüniň daşky

görnüşi boýunça ýa-da elläniňde ýüňe gaty meňzeş. Şonuň üçin olar haly önümçiliginde giňden ulanylýar.

Poliwinilhlorin – esasy çig mal bolup, hlorwinil ulanylýar. Ýokary derejede elektrikleşme häsiýetlidir. Şonuň üçin ondan lukmançylyk joraplary, bilbaglary öndürilýär, adamyň saglygyny dikeltmekde giňden ulanylýar.

Winol süýümi – poliwinilspirtiden alynýar. Mata önümçiliginde ulanylmaýar. Adam organizminde ýokary ereýiş häsiýetine eýe bolanlygy sebäpli, lukmançylykda kesilen ýerleri tikmek üçin ulanylýar.

3-NJI BAP

MATALARY EKSPERTIZA ETMEKDE ULANYLÝAN HÄSIÝETLERIŇ EMELE GELMEGI

3.1. Mata önümçiliginde ulanylýan ýüplükleriň alnyşy, görnüşleri we häsiýetleriniň ekspertizasy

Mata önümçiliginde dürli ýüplükler we ýüpler ulanylýar. Ýüplük – bu belli bir ýogynlykdaky biri-birine egirme ýoly bilen birleşdirilen, uzynlygy birnäçe metre ýetýän süýüm hasaplanýar.

Egirmegiň esasy maksady gysgajyk süýümleri arassalap, saýgylap, garyşdyryp, darap, biri-birine paralelleşdirip, zolaklap, soňra daramak, inçeltmek we egirmek netijesinde ýüplüğe öwürmekdir.

Egirmeklik birnäçe tehnologik amallary öz içine alýar:

1. Süýümleri garyşdyrmak – bu dürli görnüşli ýa-da bir görnüşli, ýöne dürli hil derejeli süýümleri, gerekli häsiýetli ýüplükleri almak üçin ulanylýar.
2. Saýgylamak – süýümleri her hili tebigy hapalardan arassalamak maksady bilen ýörite saýgylaýjy maşynlarda amala aşyrylýar.
3. Daramak – egirmek hadysasynyň esasy bölegi bu süýümleri arassalamakdyr. Süýümler saýgylanandan soňra

hem özünde hapa bölejikleri saklaýarlar we biri-birine ýapyşyp durýarlar. Şol hapalardan süýümleri gutarnykly arassalamak we süýümleri biri-birine parallelleşdirmek maksady bilen ýörite maşynlarda daraýarlar.

4. Daralan süýüm ýörite zolak (lenta) şekilini berýän enjamlardan geçirilýär we süýümler biri-birine parallelleşdirilýär.
5. Tow bermek, belli bir derejede dogrulan ýüplükleri almak – bu hadysa enjamlardan geçirip, zolaklara biraz mukdarda tow bermekdir.
6. Ýüplüklere soňky görnüşini bermek – bu hadysa ýörite iklerniň kömegi bilen geçirilýär, munda bellenen derejä çenli towlamlar berilýär.

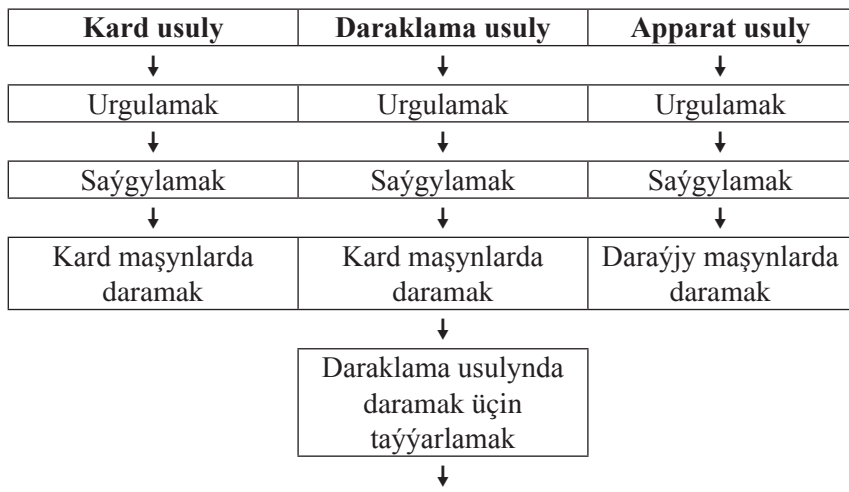
Egirmegiň esasy maksady uly bolmadyk uzynlykdaky süýümleri egirmek netijesinde yzygiderli ýüplükleri almakdyr.

Pagta süýümlerini egirmegiň 3 usuly bar:

- 1) aparat;
- 2) kard;
- 3) daraklama (grebýennoý).

1-nji tablisa

Pagta süýümini egirmegiň görnüşleri we yzygiderliligi

Apparat ýüplük öndüriliş usuly gysga uzynlykdaky süýümleri egirmekde ulanylýar. Bu ýüplükler ýogyn – gödek bolanlygy üçin paltolyk, gödegräk penjeklik matalary taýýarlamakda ulanylýar.

Kard usuly orta uzynlykdaky pagta hem-de himiki süýümler üçin ulanylýar. Bu usulda alnan ýüplükler orta galyňlykdaky penjeklik, köýneklik we ş.m. matalary öndürmek üçin ulanylýar.

Daraklama – inçe süýümlü, inçe uzyn ýüň süýümlerini egirmek üçin ulanylýar. Bu usulda süýümlerde hiç hili hapa galmaýar. Bu ýüplükler inçe, ýüzi tekiz, ýuka matalary öndürmekde ulanylýar.

Himiki süýümler ýokarda agzalan usullaryň islendigi boýunça ýüplüğe öwrülip bilner.

Ýüplükler – pagta ýüplükleri arassa hem-de garylan, ýüň ýüplükleri arassa hem-de garylan, ýüpek süýümi arassa we garylan görnüşinde ulanylýar. Eger-de ýüplükleriň düzüminde 80%-den az esasy süýüm bolsa, onda ol ýüplükler garyşyk ýüplüklere degişlidir (mysal üçin, düzüminde: 75% ýüň süýümi, 25% nitron süýümi bolan ýüplükler). Eger-de düzüminde 80% ýüň, 20% nitron süýümi bar bolsa, onda olar arassa ýüň ýüplük hasaplanýar.

Ýüplükleriň birnäçe görnüşleri bar: kompleks ýüplükleri, esasan, sintetik hem-de emeli süýümlerden taýýarlanylýar.

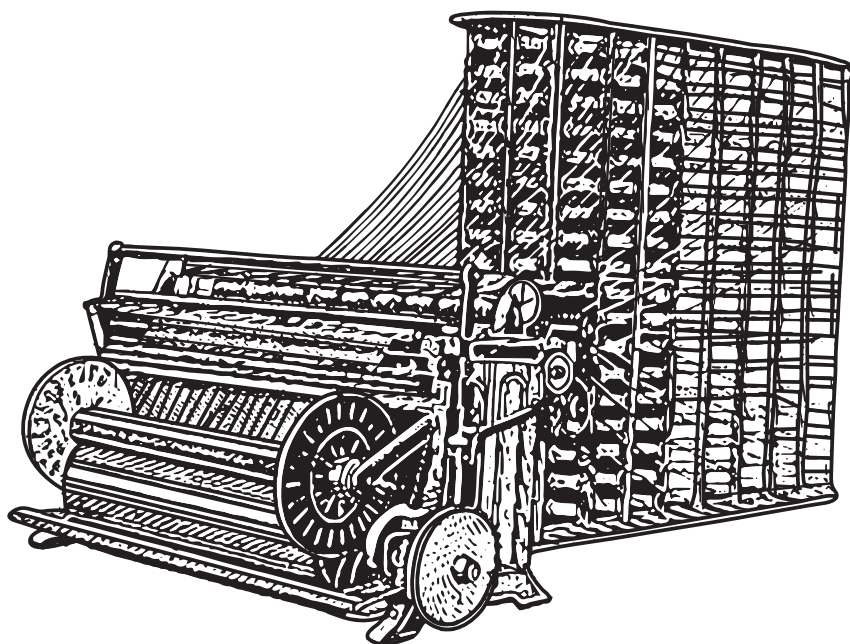
Mono ýüplüklere – bir ýogynlykdaky ýüplükler degişlidir.

Metalsyman we çeýe ýüplükler organiki däl düzümdäki himiki ýüplüklere degişlidir.

Strukturasy (düzümi) üýtgedilen ýüplüklere elastik, belan, eponž, komelan, meron atlary bilen belli bolan ýüplükler degişlidir.

3.2. Dokmaçylyk barada gysgaça maglumat

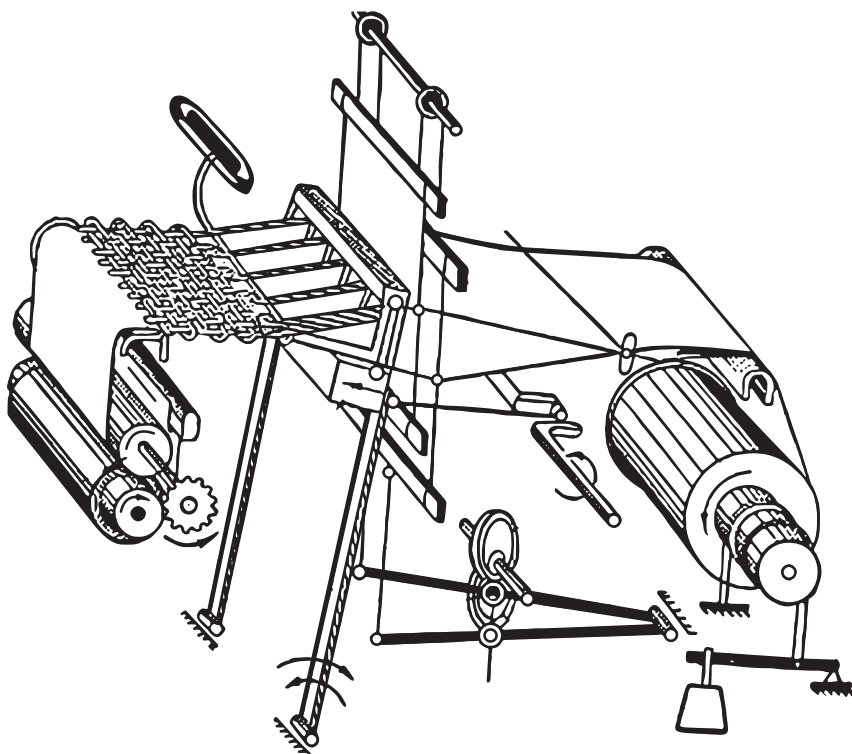
Matalaryň isleg ödeýiş häsiýetleri matalar taslananda we dokalanda emele gelýär. Matalaryň isleg ödeýiş häsiýetlerini emele getirýän şertler: matalaryň süýüm düzümi, ýüplükleriň içki düzümi, matalaryň gurluşy we olaryň bezeliş aýratynlyklarydyr. Mata – bu dokma önümi bolup, eriş we argaç ýüplükleriň özara galtaşmagy netijesinde emele gelýän önümdir. Matanyň uzynlygyna gidýän ýüplüklere eriş, keseligine gidýän ýüplüklere argaç ýüplükler diýilýär. Dokmaçylyk usuly wagtynda eriş ýüplükler uly dartylyşa sezewar

3-nji surat. Eriş ýüplükleriniň nowa saralyşy

edilýär, argaç ýüplükleri bolsa eriş ýüplükleriň arasynda erkin hereketdedir. Eriş ýüplükler ýörite saraýjy enjamlarda nowa saralýar. Bu hadysanyň esasy maksady arassalanan hiç hili kemçiliksiz ýüplügi dokmaçylyga taýýarlamakdyr. Nowada ýüplükleriň sany 300–600-den hem köpdür.

Eriş ýüplükleri jübüt hem tak ýüplüklerden ybarat bolup, dokmaçylyk usuly wagtynda tak hem-de jübüt ýüplükler biri-birine garşy hereket edýär, netijede, iki ýüpüň arasynda boşluk emele gelýär, şol boşlukdan bolsa argaç ýüplükler geçýär. Eriş ýüplükleriň ortasynda goýlan argaç ýüplükleriň galtaşmagy netijesinde mata emele gelýär. Ulanylýan ýüplükleriň görnüşlerini, olaryň sanyny, eriş we argaç ýüplükleriň yzygiderliligini üýtgetmek bilen dürli görnüşli matalary öndürmek mümkin. Matalary dokamak usuly,

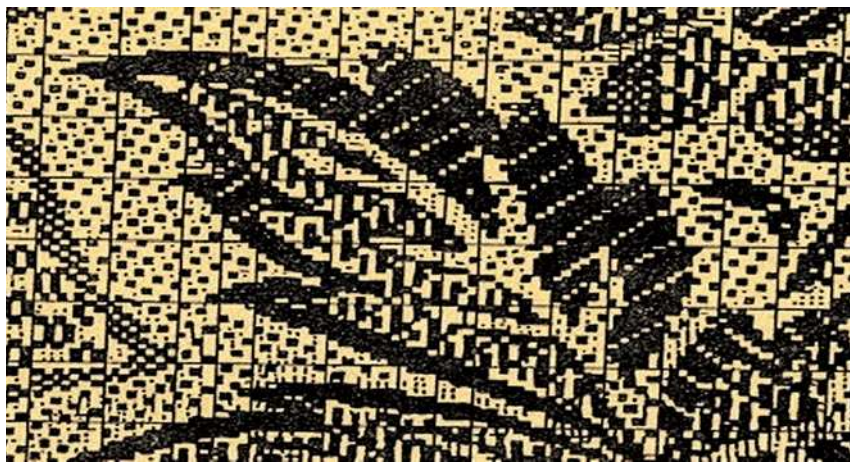

4-nji surat. Dokma stanogynyň çyzygysy

ýokarda görkezilişi ýaly, ýüplükleri nowa saramakdan başlanýar. Nowa saramazdan önürti ýüplükleri ýörite krahmal we ş.m. erginlerde ýatyrýarlar. Eger-de sintetik süýümlerden taýýarlanan ýüplükler bolsa, onda olar parafin turbajygynyň üstünden geçirilýär. Bu hadysalara petleme diýilýär. Petleme ýüplükleriň üzümeginiň önüni almak üçin geçirilýär. Sintetik ýüplükler bolsa elektrik zarýady toplamazlyk üçin edilýär. Eriş ýüplükleri soňra ýörite plastinkajyklaryň deşijeklerinden geçirilýär. Plastinkajyklara «lame» diýilýär.

Soňra ýüplükler remizkanyň we galewanyň deşijeklerinden geçirilýär we berdo diýilýän şaýyň täsirine sezewar etdirilýär. Remizkanyň sany näçe köp bolsa, şonça-da çylşyrymly düzümlü matalary dokamak mümkin. Örän çylşyrymly matalary dokamak üçin žakkard usuly ulanylýar. Bu usul fransuz dokmaçysy Žakkard tarapyndan oýlanyp tapylany üçin şeýle atlandyrylypdyr.

Žakkard dokmaçylyk usuly ýörite programma esasynda işleýär. Žakkard usulynda esasy dokma stanogynyň ýokarsynda kiçi göwrümlü žakkard stanogy asylgy durýar. Žakkard stanogundan ýörite ýüplükler esasy eriş hem argaç ýüplüklere birikdirilýär. Stanok işläp başlanda, eriş hem-de argaç ýüplükler özboluşly hereket edip, matanyň ýüzünde dokmaçylyga gatnaşýan ýüplüklerden dürli gülleri, şekilleri, ornamentleri döredýär.

5-nji surat. Žakkard usuly bilen dokalan mata

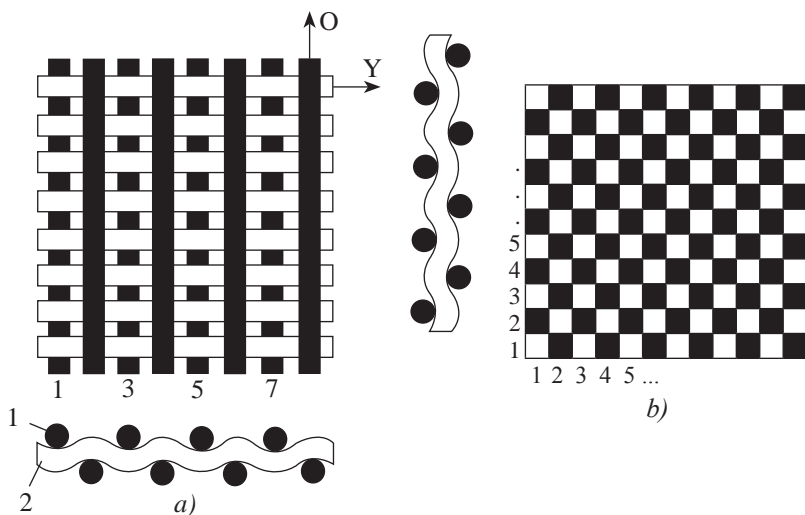
Berdo – çarçuwa görnüşli wertikal ýagdaýda dişjagazlar oturdylyan detal bolup, şol dişjagazlaryň ortasyndan eriş ýüplükleri geçýär. Argaç ýüplükleri eriş ýüplükleriň arasyndan her hili usulda geçirmek mümkin: naýçalaryň, suw damjasynyň, gysylan howanyň we ş.m. kömegi bilen. Matalaryň isleg ödeýiş gymmatyna täsir edýän şertler, dokmaçylyk wagtynda ýüplükleriň görnüşini we häsiýeti, şeýle hem ýüplükleriň belli bir dykzlykda ýerleşşi, dokmaçylyk usulynyň görnüşini we başga täsirler bilen baglydyr.

Garyşyk düzümdäki matalar, köplenç, gowy häsiýetlere eýedir, sebäbi munda garylan süýümleriň diňe gowy häsiýetleri ýüze çykýar, mysal üçin, düzüminde: 25% lawsan süýümi, 75% pagta süýümi bolan matalarda süýümler özleriniň gowy häsiýetlerini has aýdyň ýüze çykarýar we her haýsysy öz gezeginde taýýar matanyň isleg ödeýiş häsiýetleriniň ýokarlanmagyna täsir edýär. Ýokarda görkezilen matanyň düzümindäki 75% pagta süýümi matanyň gi-giýeniki häsiýetlerini üpjün edýän bolsa, 25% lawsan matanyň mehaniki häsiýetlerini üpjün etmek bilen ýokary isleg ödeýiş häsiýetli matalary öndürmäge mümkinçilik döredýär.

Ruhabat dokma toplumy pagta we poliester süýümi bilen garylyp, ýokary hilli, dünýäde uly isleg bildirilýän «Ring» ýüplüklerini öndürmäge ýöriteleşdirilendir. Ol ýüplükler dürli görnüşli, gymmatbahaly matalary we trikotaž önümleri öndürmeklige niýetlenendir.

3.3. Matalary dokamakda ulanylýan usullar we olaryň taýýar matalaryň isleg ödeýiş häsiýetlerine edýän täsiri

Dokmaçylyk usullary diýip eriş we argaç ýüplükleriň özarlarynda galtaşmak (çatyşmak) hadysasyna aýdylýar. Dokmaçylyk usullary matalaryň düzümini, häsiýetlerini we niýetlenilişini belgileýär. Dokmaçylykda ulanylýan usullar 5 sany esasy topara bölünýär:

6-njy surat. Polotno dokalyş usuly

a) suraty; b) çyzgysy

- 1) esasy dokmaçylyk usullary;
- 2) esasy dokmaçylyk usullarynyň binýadynda döredilen dokmaçylyk usullary;
- 3) maýda suratlykly (kombinirlenen) dokmaçylyk usuly;
- 4) uly gülli (žakkard) dokmaçylyk usuly;
- 5) çylşyrymly dokmaçylyk usuly.

Esasy dokmaçylyk usulyňa şu aşakdakylar degişlidir:

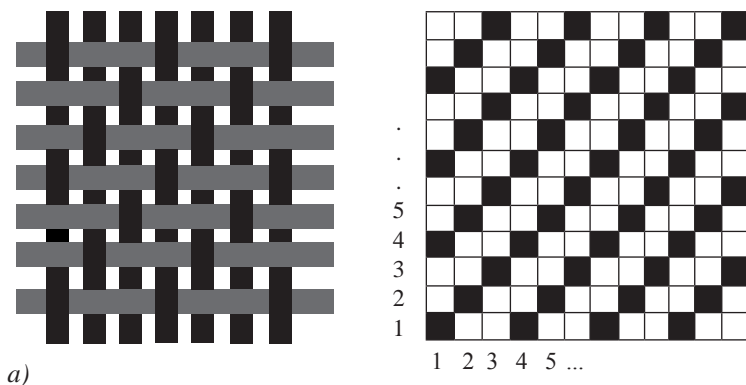
- 1) polotno usuly;
- 2) sarža usuly;
- 3) atlas (satin) usuly.

Polotno dokalyş usuly eriş we argaç ýüplükleriň biri-biri bilen yzygiderli galtaşmagy netijesinde emele gelýär.

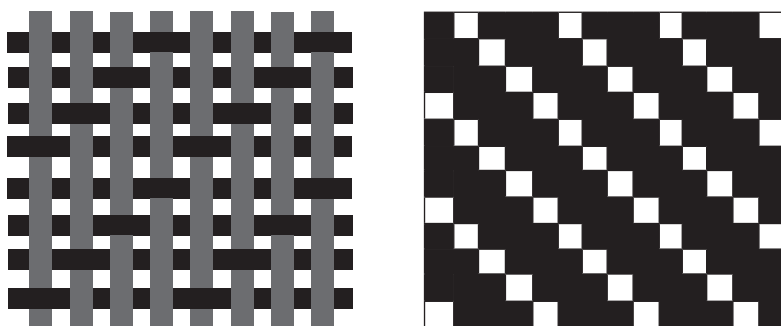
Bulara çit, biz, kaşemir, köýneklik, penjeklik matalar degişlidir. Bu usulda dokalan matalar känbir dykyz we galyň bolman, eýsem, ýeňil hem mehaniki güýçleriň täsirine ortaça çydamlydyr. Bu matalaryň iki tarapy hem birmeňzeşdir.

Türkmenistanyň dokma senagaty kärhanalarynda pagta süýüminden taýýarlanan ýüplüklerden öndürilýän matalar, esasan, şu polotno usulynda dokalýar.

Sarža dokalyş usuly – polotno usulyňa garanyňda çylşyrymlyrak, sebäbi eriş we argaç ýüplükler biri-biri bilen ortada

a)

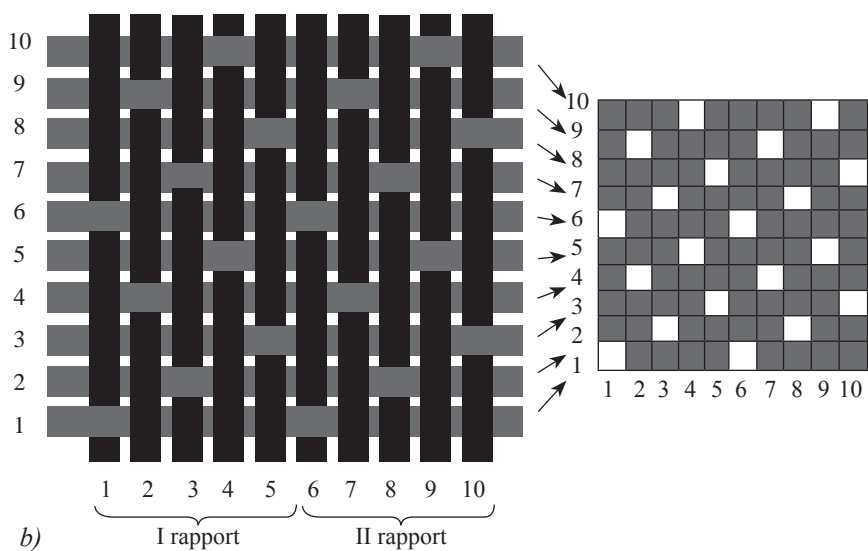
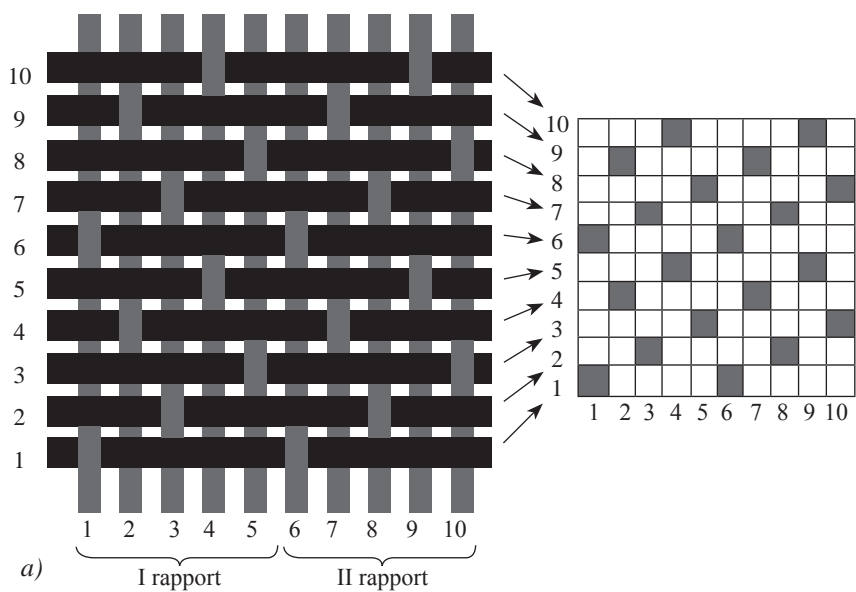
b)

7-nji surat. Sarža dokmaçylyk usuly

bir öýjük ýa-da bir öý goýup, üçünjisi bilen çatyşýar. Şeýlelikde, taýýar matanyň ýüzünde çepden saga 45° ýokary gidýän çyzmyklar emele gelýär.

Bu usul bilen jinsi, triko, şewiot, kowerkot, şotlandka ýaly ýüň, ýüpek matalar dokalýar. Sarža usulynda dokalan matalar polотно usulyna garanyňda çäýe we süýnýändir.

Atlas (satin) dokalyş usuly – bu usulda matanyň ýüzüne eriş ýüplükler çykýar, argaç ýüplükler bolsa eriş ýüplükleriniň arasynda ýerleşip, matanyň ýüzüne çykmaýarlar. Atlas matalaryň ýüz tarapy ýalpyldawuk, tekiz bolýar. Bu usul bilen owadan aýal köýneklilik matalary öndürilýär. Mysal üçin, atlas, krepsatin we ş.m. Bu usulda dokalan matalar ýumşak hem mylaýymdyr.

8-nji surat. Atlas dokmaçylyk usuly:
a) satin; b) atlas

Eger-de dokmaçylyk usuly wagtynda matanyň ýüzüne argaç ýüplükler çyksa, onda olara satin matalar diýilýär, bu usulda ýüzi tutugrak, ýumşak matalar öndürilýär.

Polotno dokmaçylyk usulynyň binýadynda şu aşakdaky dokmaçylyk usulynyň görnüşleri bar:

Reps usuly – eriş ýa-da argaç ýüplük üçin iki ýa-da üç ulgam ulanylýar, şol sebäpli taýýar matalaryň ýüzünde eriş ýa-da argaç ýüplükleriň hasabyna ýogyn çyzmyklar emele gelýär. Bu usul bilen dokalan matalar geýimleri hem-de dürli görnüşli lentalary taýýarlamakda ulanylýar.

Rogožka – iki ýa-da üç ulgam eriş we argaç ýüplükleri bir wagtda özaralarynda çatyşýarlar we netijede, taýýar matanyň ýüzünde küşt tagtasyna meňzeş suratjagazlar emele gelýär. Boýunbaglyk, saýawanlyk we geýimlik matalar üçin ulanylýar.

Wafel (öýjükli) – eriş we argaç ýüplükleri 3-den, 4-den biri-biriniň üstünden galtaşmagy netijesinde özboluşly öýjükli matalar emele gelýär. Olar süpürgiçleri öndürmekde ulanylýar.

Esasy sarža dokmaçylygynyň binýadyna şu aşakdaky usullar alynýar:

Güýçlendirilen sarža – edil sarža ýaly, ýöne saržada çyzmyklar biri-birine has ýakyn ýerleşendir. Bu usul bilen her hili egin-eşik öndürmeklik üçin niýetlenen matalar dokalýar.

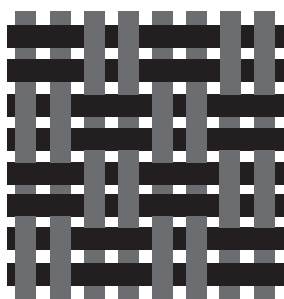
Döwük sarža – saržadaky çyzmyklar doly uzynlygyna gitmän, döwlüp yzyna gaýdýar we matanyň ýüzünde arça agajyna meňzeş suratjyklar emele gelýär. Bu usul penjeklik, paltolyk matalary öndürmekde giňden ulanylýar.

Diagonal usul – saržanyň esasynda bolup, matanyň ýüzünde özboluşly çyzmyklar emele gelýär. Bu usulda çyzmyklaryň arasyndaky aralyk sarža garanynda has giňräkdir. Bu usulda hem, köplenç, penjeklik matalar dokalýar.

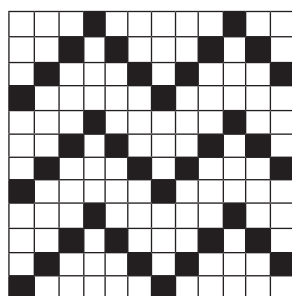
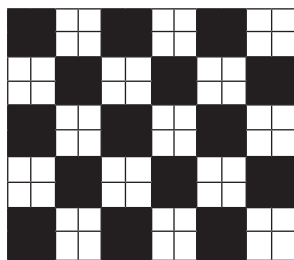
Ownuk gülli dokalyş usullary ýa-da utgaşdyrylan usullar. Bu dokmaçylyk usulynda beýleki dokmaçylyk usullary bölekleyin ulanylýar.

Bu usulyň şu aşakdaky görnüşleriniň bolmagy mümkin:

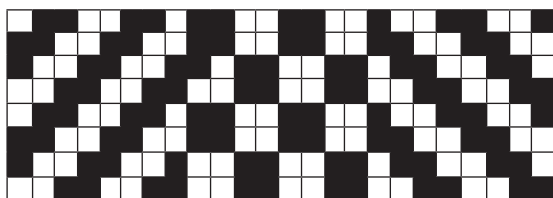
- 1) sarža-polotno;
- 2) satin-polotno;

a)

b)

ç)

9-njy surat. Maýda gülli dokmaçylyk usullary:

a) rogožka; b) döwük sarža; ç) kombinirlenen dokmaçylyk usuly

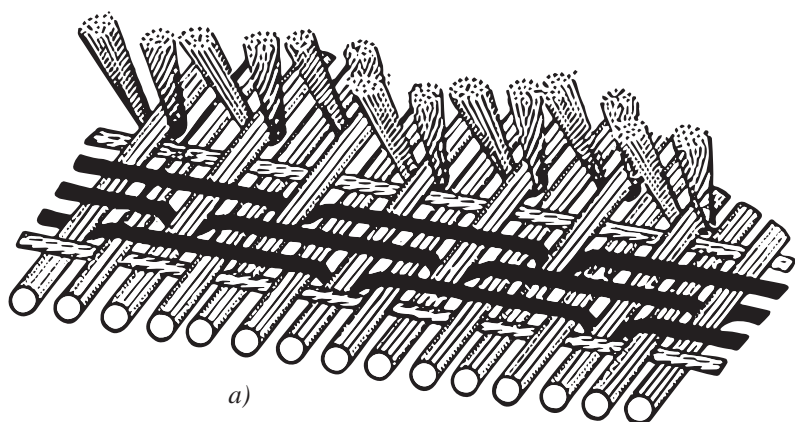
3) rogožka-sarža;

4) reps we ş.m.

Pürli dokmaçylyk usuly. Bu usulda 3 ulgam ýüplükleri ulanylyp, 3-njisi goşmaça hasaplanyp, matanyň ýüzünde pürleri döretmek üçin niýetlenendir. Niýetlenişi boýunça bu matalar aýal-gyzlaryň köýnekleri üçin, bezeg matalary hökmünde ulanylýar. Haýsy ulgamdaky ýüplükler pürleri döredýänligine seredilip, olar argaç pürli ýa-da eriş pürli matalara bölünýärler.

Argaç ýüplügiň hasabyna pürler döredilse, onda welwet, welwet kord, welwet rubçik, ýagny çyzmykly, gytyk pürlije matalar öndürilýär. Ol matalar penjekleri, jalbarlary tikmekde ulanylýar.

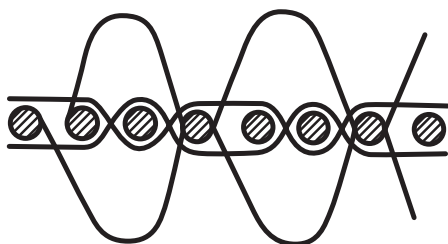
Eger-de pürler eriş ýüplükleriň hasabyna döredilse, onda matalaryň ýüzi tutuşlygyna tekiz pürler bilen doldurylýar. Bu

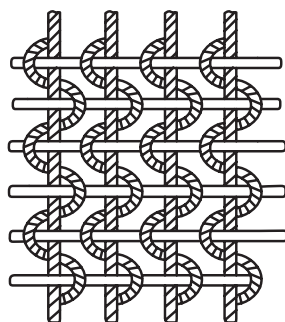
a)

b)

c)

d)

10-njy surat. Pürli dokmaçylyk usullary:

a) argaç pürli; b) eriş pürli; c) halka görnüşli; d) gözenek görnüşli

usul bilen mahmal, panbarhat ýaly matalar öndürilýär, olar bolsa hemişe döwrebap matalar hasaplanýar.

Sütüklü süpürgiçleri öndürmek üçin ýörite halkaly dokmaçylyk usullary ulanylýar, ýagny eriş we argaç ýüplükleriniň ýany bilen

goşmaça ýüplük goşulýar, goşulan ýüplük eriş bilen bilelikde hereket edip, matanyň ýüzünde ýumşajyk halkalary emele getirýär.

Umuman, dokmaçylyk usullary dürli görnüşli bolup, her hili häsiýetlere eýe bolan matalary dokamakda ulanylýar.

4-NJI BAP

MATALARY BEZEMEK WE OLARYŇ TAÝÝAR ÖNÜMI EKSPERTIZA ETMEKDE ULANYLÝAN HÄSIÝETLERINE EDÝÄN TÄSIRI

4.1. Matalary bezemek üçin taýýarlyk işlerine häsiýetnama

Dokma stanoklaryndan çykan matalar çig matalar hasaplanýar we olary haryt görnüşine getirmek üçin bezeg işleriniň ähmiýeti örän uludyr. Bezeg işleri wagtynda matalary düzýän süýümleriň we ýüplükleriň kemçilikleri aýrylýar, olaryň oňaly taraplary ýüze çykýar. Bezeg netijesinde matalaryň isleg ödeýiş häsiýetleri: utilitar (gigiýeniki), ygtybarlylyk (dürli täsirlere çydamlylygy), estetiki häsiýetleriniň emele gelmegine has uly täsir edýär.

Bezeg işleriniň özboluşlylygy dürli-dürli bolup, matalaryň süýüm düzümi, ýüplükleriň gurluşy, matalaryň gurluşy hem-de niýetlenişi bilen baglydyr.

Isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele gelmeginiň üpjün edilişini göz önünde tutup, bezeg boýunça ulanylýan hemme işleri tapgyrlara bölmek mümkin.

Matalar dokmaçylyk stanogyndan çykarylandan soň, entek haryt görnüşini alanoklar we isleg ödeýiş gymmatlyklarynyň hemme häsiýetlerine eýe bolup bilenoklar. Bu häsiýetler bezeg işleri geçirilenden soň gutarnykly emele gelýär. Şonuň üçin matalar her hili bezegler bilen bezelýär. Matalar üçin bezeg işleri dört döwre bölmek mümkin:

- 1) taýýarlyk bezeg işleri;
- 2) başlangyç bezeg işleri;

- 3) gutarnykly bezeg işleri;
- 4) ýörite bezeg işleri.

Taýýarlyk bezeg işleriniň maksady başlangyç bezeg üçin matalary taýýarlamakdan we agartmakdan ybaratdyr.

Taýýarlyk bezeg işleri geçirilenden soňra matalar gutarnykly arassalanýar, agardylýar we olaryň boýaglary özlerine siňdirip bilijilik ukyby artýar.

Taýýarlyk işleri şu aşakdakylardan ybarat:

1. Çig maly kabul etmeklik (ýörite bezeg bölümlerinde geçirilýär);
2. Çirkizmek – tebigy gaz bilen işleýän peçleriň kömegi bilen amala aşyrylýar. Ýanyp duran pejiň üstünden matalar geçirilýär. Matanyň ýüzünde bar bolan sapaklar, düwünler ýandyrylýar we ýok edilýär. Çirkizilenden soň matalar ýanmaz ýaly suwly gaba geçirilýär. Pürli, paltolyk, gysky geýimler üçin matalar çirkizilmeýär.
3. Petlemek – bu işiň netijesinde matalar petden (krahmal ergininde) arassalanýar, suw bilen krahmal ýuwlup gidrolizlenýär.
4. Gaýnatmak işi – gaýnan suwda basyş astynda howasyz boşlukda 100–135°C temperaturada geçirilýär. Onuň netijesinde sellýuloza bilen baglanyşykly maddalar, mineral galyndylar hem-de azotly maddalar matanyň düzüminden aýrylýar we ş.m.
5. Agartmak işi – ak reňkleriň her dürli öwürşginlerini bermek maksady bilen geçirilýär. Reňk okislenme netijesinde berilýär, ýagny başga reňkdäki süýümler agardylýar. Okislenmegi üçin natriý hloridi, wodorodyň perekisi we ş.m. ulanylýar. Agartmakda täze usul optiki agartmak usuly ulanylýar. Munuň üçin ýörite ultramelewşe şöhlelerden peýdalanylyp, soňra olar görünýän reňklere öwrülýär.
6. Aşgarlamak – bu iş 10–60 sekundyň dowamynda matedartylan ýagdaýda iýiji aşgarlar bilen 16–20°C temperaturada geçirilýär. Soňra gyzgyn we sowuk suwa täsir et-

dirilýär. Meriserizasiýa netijesinde aşgar pagta süýümini çişirýär, süýüm ýognaýar, süýümiň içki ýollary daralýar. Netijede, matanyň uzynlygyna gysgalmagy ýüze çykýar. Ýöne bu hadysa matalaryň dartylgý ýagdaýda bolanlygy üçin ters täsir edýär. Meriserizasiýa täsirinde süýüm dogrulanýar. Matanyň daşky görnüşi owadanlaşýar, ýalpyldaýar, mata ýumşak ýüpege meňzeş bolýar we boýagy özüne gowy kabul edýär. Meriserizasiýa hemme matalara täsir etdirilenok. Mysal üçin, içki geýimler üçin niýetlenen matalarda ulanylmaýar.

7. Worsowaniýe (tüyjümek etme) – matalaryň ýylylyk häsiýetini ýokarlandyrmak we ýumşatmak üçin geçirilýär. Bu hadysa ýörite iňňä meňzeş çotgalaryň kömegi bilen amala aşyrylýar. Köplenç, ýörite enjam ulanmak usulynda egrilen ýüplüklerden taýýarlanan matalar üçin ulanylýar (mysal üçin, bumazeýa, flanel, baýka we ş.m.).

4.2. Matalary boýamak we güller bilen bezemek

Matalary boýamagyň birnäçe usuly bolup, olar dürli görnüşli reňkleriň kömegi bilen amala aşyrylýar. Boýaglar özleriniň tebigatyna görä organiki we organiki dällere, şertine görä kislotaly, aşgarly, ortaça neýtral bolýarlar. Mata bezelende ulanylýan boýaglar şulara bölünýär: kislotaly, kükürtli, dispers, anilin, işjeň boýaglar we ş.m.

Boýamagyň usullary dürli-dürlüdür. Bir reňke: süýüm, sapak, ýüplük, mata görnüşinde boýalýar. Reňklenen ýüplükler dürli reňkli matalary işläp çykarmak üçin ulanylýar. Matalar tigirçekler arkaly boýagly gaplara eltilýär we reňkleriň ergini bilen boýalýar. Bu usulda bir reňkli mata alynýar. Matalary bezemekde iň kyn ýeri gül basmak usulydyr. Gül basmagyň köp görnüşleri bar:

Möhürlemek usuly – birnäçe görnüşe bölünýär:

- a) dogry möhürlemek;
- b) soldurmak;

- ç) gorag möhüri;
- d) aerogrof (pürkmek) bilen möhürlemek;
- e) ýörite torly çarçuwalar bilen möhürlemek;
- ä) surat – şekil bilen möhürlemek.

Dogry möhürlemek usuly ýörite maşynlarda geçirilýär. Mata tekiz silindir hem-de grawirowka (oýulan suratjyklar) edilen möhür oklawynyň (nowanyň) üstünden geçirilýär. Oklawlaryň sany 12–16 bolmagy mümkin. Möhür oklawyna boýaglar (ýörite gapdan) çotgalaryň kömegi bilen geçirilýär. Boýaglardan doldurylan möhürler suratjagazlaryň şekillerini matanyň ýüzünde galdyryýar, soňra mata guradylyr, ýuwulýar we ş.m.

Göni gül basmak, usuly agardylan ýa-da açyk reňklere boýalan pagta süýüminden taýýarlanan matalary bezemek üçin ulanylýar. Bu usulda köp reňkli we dürli suratjyklary matanyň ýüzüne basyp bolýar.

Soldurmak usuly – iň gowy usul bolup, ýokary hilli pagta, ýüpek matalary bezemekde ulanylýar. Bu usulda mata ilki bir reňke boýalýar, soňra ýörite reňk sorduryjy «raňgolit» diýlip atlandyrylýan himiki jisim täsir etdirilip, reňklenen ýerler suratjyklara laýyklykda soldurylyp boýagdan arassalanýar. Soldurylan ýerlere täzedan başga reňkli suratjagazlar möhürlenýär ýa-da şol aklygyna galdyrylýar.

Gorag möhürlemek usuly – matanyň ýüzüne belli suratjyklar, şekiller görnüşinde gorag serişdesi sürtülýär, soňra mata boýalýar, gorag düzümi sürtelen ýerler reňke boýalmaýar we şol ýerler aklygyna galýar. Aklygyna galan ýerlere başga reňkli güller basylýar ýa-da şol durşuna galdyrylýar.

Torly çarçuwalaryň kömegi bilen matalara gül basmak. Bu usul bilen, köplenç, ýüpek, ýumşak, pürli matalara güller basylýar. Çarçuwanyň ýüzüne kapron tor çekilen bolup, onuň ýüzi mastika bilen tekiz örtülýär, soňra ýörite iňňeler bilen mastika deşilip, güllerin sudurlary emele getirilýär. Ýazylyan matanyň üstünde çarçuwany goýýarlar, onuň içine boýag guýýarlar we ýörite rezin oklaw bilen sürtüp, iňňe bilen deşilen deşijeklerden boýagy matanyň ýüzüne geçirýärler.

Köp reňkli güller bilen bezemekçi bolsalar, onda her bir reňk üçin, aýratyn torly çarçuwa ulanylýar.

Pürkmek möhürlemek usuly – bu usulda kartondan ýa-da sink, mis plastinkalardan taýýarlanan bezeg surata görä deşilen ýa-da kesilen ýerlerden boýaglar matalaryň üstüne ýörite pürküşiniň kömegi bilen pürkülýär. Bu usulda hem plastinkalaryň sany reňkleriň sanyna gabat gelmelidir. Aerograf (pürkmek) usuly bilen ýekelikde öndürilýän ýüpek mata önümleri (şarflar we ş.m. emeli sütükler) bezelýär.

4.3. Matalary ýörite bezemek

Matalary gutarnykly daşky görnüşe getirmek üçin, ýörite bezeg işleri geçirilýär. Gutarnykly bezeg işleri mahalynda matalar ütüklenip tekizlenýär, inine düzedilýär, hapalardan arassalanýar, matalara mälim dykyzlyk we gatylyk berilýär. Matalara mälim dykyzlyk, gatylyk, ýumşaklyk we gigroskopik häsiýetleri bermek maksady bilen ýörite appret (krahmal we dekstriniň ergini) bilen doýdurulýar.

Tekizlemek, dykyzlamak hem-de matalary belli bir derejede ýalpyldatmak maksady bilen, matalary ýokary basyş astynda ýörite kalandrlaryň (oklawlaryň) arasyndan geçirýärler. Kalandrlamak (oklawlamak) bilen başga häsiýetler hem emele getirilýär, mysal üçin, ýokary basyş astynda matalaryň üstünde suratjyklaryň şekili emele getirilýär. Kalandrlanandan soňra matanyň uzynlygy barlanylýar, sortlanylýar, eplenilýär, markirovka edilýär we gaplanylýar.

Ýörite bezemek – matalara täze häsiýetleri bermeklik, süýümleriň kemçiliklerini ýapmaklyk maksady bilen ýörite bezeg işleri geçirilýär.

Käbir häsiýetlerini, hususan-da gigiýeniki häsiýetlerini, suw geçirmezligini, hapalanmazlygyny üpjün etmek üçin matanyň iç ýüzünü rezin erginler bilen gaplaýarlar (mysal üçin, plaşlyk matalary).

Matalary termoreaktiw – termoplastik smolalaryň predkonsensatlary bilen doýurmak arkaly ýörite eplemler, ýüpek-kümüş ýalpyldylar bilen bezemek mümkin.

Metallamak – wakuumda matalaryň ýüzünde alýumininiň ýukajyk gatlagyny döredýärler, bu bolsa matalary owadan ýalpyldadyar. Bu usul bilen perdelik, köýneklik matalar bezelýär.

Öçügsi aklamak – iki okisli titanyň kömegi bilen amala aşyrylýar, netijede, matanyň ýüzi öçügsi ýalpyldadylýar.

Flokirlemek – bu ýörite usul bilen matanyň ýüzünde pürleri döretmekdir.

Şonuň ýaly-da matalary güýeden, çüýremekden we ş.m. go-rap saklamak üçin ýörite işleýärler.

5-NJI BAP **MATALARYŇ TOPARLARA** **BÖLÜNIŞI WE GÖRNÜŞLARI**

5.1. Nah matalaryň toparlara bölünişi we toplumlaýyn görnüşi

Matalary toparlara bölmegiň birnäçe görnüşleri bar. Söwda guramalarynda matalary, esasan, bahalar toplumy boýunça toparlara bölýärler. Bahalar toplumy boýunça hemme matalary, esasan, süýüm düzümleri, niýetlenişi we başga alamatlar boýunça toparlara bölýärler.

Nah mata pudagy dokma senagatynyň esasysy hasaplanýar. Häzirki wagtda Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimizde nah mata we olardan geýimleri öndürmeklige uly üns berilýär. Häzir her bir etrapda diýen ýaly nah matalary egirme-dokma fabrikleri bar.

Nah matalary her dürli görnüşli alamatlar boýunça toparlara bölmek mümkin. Mysal üçin: süýüm düzümi boýunça birmeňzeş (80% pagta süýüminden az bolmaly däl), birmeňzeş däl (20%-den köp başga süýüm goşulan bolsa), ini boýunça nah matalar örän insiz (60 sm-e çenli), insiz (60–80 sm-e çenli), orta inilikde (80–100 sm), inli (100–125 sm), gaty inli (iki gata – 125 sm-den hem köp).

1m² agramy boýunça, ýeňil (100 g-a çenli), orta agramlykda (100–200 g) we agyr (200 g-dan köpräk).

Önümçilik. Dokmaçylyk usuly boýunça (polotno, sarža, satin, žakkard, kiçi gülli, reps we başg.), bezelişi boýunça (agardylan, tekiz boýalan, gül basylan, melanž, mersefizasiýa edilen, ýörite bezeg usullary bilen bezelenlere) bölünýärler.

Bahalar toplumy boýunça hemme nah matalary şu aşakdaky 17 sany topara bölýärler:

- 1) çit matalar (sites);
- 2) bizler;
- 3) içki geýimlik matalar;
- 4) setinler;
- 5) köýneklik matalar;
- 6) üstki geýimlik matalar;
- 7) içliklik matalar;
- 8) ýorgan-düşeklik matalar;
- 9) pürli matalar;
- 10) ýaglyklyk matalar;
- 11) süpürgiçlik matalar;
- 12) bezelmedik matalar;
- 13) mebel we bezeg üçin matalar;
- 14) odeýallar;
- 15) haltalyk we gaplamak üçin matalar;
- 16) marly we marly önümleri;
- 17) tehniki matalar.

Erkek we aýal köýneklik matalar. Bu matalar göwrümi boýunça 1-nji ýeri tutýar. Bu matalaryň assortimenti birnäçe ýüz artikuldan ybarat. Bular dürli usullarda (köplenç, polotno) öndürilýär. Ýüzüniň gurluşy (fakturasy) boýunça tekiz, ýylmanak, бүдүр-сүдүр, түýjümek, nagyş basylan (tisňonnyý) hem-de pürli bolýar.

Bezelişi boýunça: agardylan, tekiz boýalan, gül basylan, melanž görnüşli hem-de dürli reňklere boýalan ýüplüklerden taýýarlanan, syralan, alabeder.

Çit (sites) – nah matalaryň assortimentiniň köp bölegini tutýar. Çit – bu polotno usuly bilen alnan mata bolup, kard ýüplerinden dokalýar. Ini boýunça insizlere degişli, tekiz boýalan ýa-da gül basylyp çykarylýar. Çit ýüzündäki suratlarynyň ölçegi, formasy (görnüş), reňki boýunça dürli-dürli bolýar.

Bu matalaryň daşky görnüşini owadanlamak hem-de goşmaça häsiýetleri bermek üçin eýleme (aşgarda ereýän sintetiki smola) hem-de metal oklawlaryň arasyndan geçirmek işi geçirilýär. Gül basylan çitler erkek, aýal, çaga köýneklerini hem-de ýorgan-ýas-syk daşlary, tikmek üçin ulanylýar.

Bizler – çitler bilen deňeşdirilende agyr matalara degişli, polotno usuly bilen öndürilýär. Bezelişi boýunça bezelmedik, çig, tekiz boýalan hem-de gül basylanlara bölünýärler.

Setinler – bu matalar setin hem-de atlas usulynda dokalýar. Şonuň üçin hem tekiz, ýylmanak, birazajyk ýalpyldyly ýüzi bilen häsiýetlenýär. Bu matalaryň ählisiniň aýratynlygy dokalanda erişde ýa-da argaçda has inçe ýüplügiň ulanylmagydyr.

Köýneklik matalar – 180-den köpräk görnüşi bardyr. Soňky döwürde bu matanyň assortimentini giňeltmek üçin ýa-da ýokarlandyrylan hilli mata almak üçin, önümçilikde pagta süýümleri bilen birlikde wiskoza, lawsan, asetat we beýleki himiki süýümler ulanylýar.

Köýneklik matalara aýal, erkek köýnekleri tikmek üçin ulanylyan matalar degişlidir. Pasyllar boýunça geýimleri tikmek üçin bu matalary gysky, tomusky we pasylara matalara bölmek mümkin.

Pasylara matalar polotno, ownuk nagyşly hem-de žakkard usuly bilen öndürilýär. Bezelişi boýunça tekiz boýalan, gül basylan, agardylyan, we alabeder bolýar. Bulara poplin, tafta, şotlandka, kaşemir degişlidir.

Poplin – ýokary hilli daraklama usuly bilen egrilen ýüplükden polotno usuly arkaly dokalýar. Eriş ýüplükleri dykyz, argaç ýüplükleri ýogyn bolany üçin, matanyň yüzünde maýdajyk keseligine gidýän çyzyjaklar emele gelýär. Bezelişi boýunça agardylyan, tekiz boýalan, gül basylan bolýar. Erkek hem-de aýal köýneklerini tikmek üçin ulanylýar.

Şotlandka – daraklama ýa-da kard usulynda egrilen dürli reňkli ýüplüklerden, sarža usuly bilen dokalýar. Şotlandka köýneklik matalar üçin ulanylýar.

Kaşemir – sarža usuly bilen dokalýar. Dürli ýogynlykdaky ýüplüklerden alynýar. Tekiz boýalýar, gül basylýar. Çaga hem-de aýal köýneklerini tikmek üçin ulanylýar.

Gyşky matalar toparyna bumazeýa, flanel, baýka degişlidir. Agardylan, tekiz boýalan hem-de gül basylan bolmagy mümkin. Bular kard hem-de apparat ýüplüklerinden öndürilýär, köplenç, tüýjümek bolýar.

Bumazeýa – sarža usuly bilen dokalýar, birtaraplaýyn tüýjümek.

Flanel – sarža ýa-da polотно usuly bilen dokalýar, ikitaraplaýyn tüýjümek, bumazeýadan ýeňil.

Baýka – flaneli ýatladýar, ýöne ondan galyňrak.

Üstki eşiklik matalar toparyna, penjek, palto, plaş, jalbar hem-de ýörite geýimleri tikmek üçin niýetlenen has dykyz hem-de galyň matalar degişlidir. Bu toparyň köp matalary egrilen nah ýüplüklerden, şeýle-de wiskoza, lawsan, kapron süýümleri garylýp alnan ýüplüklerden dokalýar.

Geýimlik matalary dört toparça bölýärler: tekiz boýalan, ýöriteleşdirilen, gyşky, melanž hem-de dürli reňkde dokalan.

Tekiz boýalan matalar toparçasy:

Moleskin – berk, galyň mata, satin usuly bilen öndürilýär;

Diagonal – uly sarža çyzykly, galyň hem-de dykyz mata;

Plaşlyk – sarža suwy geçirmeýän örtük bilen örtülýär;

Ýöriteleşdirilen toparça ýöriteleşdirilen geýimler üçin niýetlenen matalar degişli: spetstriko, şahtýorka we başgalar;

Melanž hem-de dürli reňkde dokalan toparça – triko, penjeklik we kowerkot ýaly matalar degişlidir.

Gyşky matalar toparçasyna galyň hem-de dykyz, tekiz boýalan ýa-da melanž, birtaraplaýyn tüýjümek matalar degişlidir.

Zamşa – has agyr hem-de dykyz, preslenen hem gür tüýjümek mata; sukno, şewiot we ş.m. tüýjümek matalara degişlidir.

Pürli matalar – bu topar matalaryň aýratynlygy ýüzünde pürleriň barlygy bilen tapawutlanýar. Pürli matalar daraklama usuly bilen alnan inçe ýüplüklerden dokalýar. Şeýle-de bu matalar eriş we argaç ýüplükleriniň gaty dykyz ýerleşenligi bilen tapawutlanýar.

Matalarda pürler eriş ýüplükleriň hasabyna – mahmal, ýarym mahmal, welýur, argaç ýüplükleriň hasabyna – çybyk mahmal, inçe çybyk mahmal, çyzykly çybyk mahmal ýaly görnüşlerde öndürilýär.

Içliklik matalar – bu matalara edilýän talaplary ýüzüniň tekizligi, reňkiniň durnuklylygy, girmezligi, ýygirt atmazlygy we ş.m. Bu topara kolenkor, sarža, jübi üçin içliklik we ş.m. degişlidir.

Mebel we bezeg üçin matalar – bu topar matalar žakkard dokmaçylyk usuly bilen dokalýar. Niýetleniş boýunça mebel daşlyklar, perdeler, bezeg we ş.m. degişlidir. Olaryň köpüsi egrilen bir ýogynlykdaky eriş we argaç ýüplüklerden taýýarlanylýar. Olar agramy boýunça agyr matalara degişlidir ($1 \text{ m}^2 = 250 \text{ g/m}$).

Bu topar matalara:

Gobelen – iki ýa-da köpgatly žakkard usulynda dokalan matalar degişlidir.

Uzyn pürli mahmal – mebel we bezeg üçin matalara degişli bolup, ýüzi pürler bilen tekiz örtülendir. Pürler gül görnüşde ýa-da endigan bolmagy mümkin.

5.2. Ýüpek matalaryň toparlara bölünüş we assortimenti

Ýüpek matalara tebigy we himiki süýümlerden dokalan matalar degişlidir. Ýüpek matalaryň köpüsi himiki süýümlerden ybarat.

Biziň kärhanalarymyzda esasy çig mal hökmünde tebigy ýüpek ulanylýar. Türkmenistanda ýüpek ýüplükleri, matalary öndürmek bilen Aşgabadýň ýüpek fabrigi, panbarhat fabrigi, Tükmenabadyň ýüpek kombinaty meşgullanýar.

Ulanylan çig maly boýunça ýüpek sapaklardan we ýüpek ýüplüklerden alynýar.

Bezelişi boýunça – bir reňkli, gülli, alabeder, melanz, gaýnadylan we agardylanlara bölünýär.

Dokalyşy boýunça – ýönekeý, çylşyrymly, žakkard (polotno, sarža, atlas we ş.m.) usuly ulanylýar.

Ýüpek matalar preýskurant boýunça 8 topara bölünýär:

- 1) tebigy ýüpek ýüplüklerden öndürilen matalar;
- 2) tebigy ýüpek we başga ýüplükler bilen garylyp öndürilen matalar;
- 3) emeli ýüplüklerden öndürilen matalar;

- 4) emeli ýüplükler we başga ýüplükler bilen garylyp dokalan matalar;
- 5) sintetiki ýüplüklerden öndürilen matalar;
- 6) sintetik ýüplükler bilen başga ýüplüklerden garylan matalar;
- 7) emeli süýümler we başga süýümler bilen garylan matalar;
- 8) sintetik süýümler we başga süýümler bilen garylyp dokalan matalar.

Ýüpek matalar aşakdaky toparjyklara bölünýär:

- 1) krep matalar;
- 2) bir reňke boýalan matalar;
- 3) žakkard matalar;
- 4) pürli matalar;
- 5) ýörite matalar;
- 6) ýekeleýin ýüpek matadan öndürilen önümler.

Ýüpek matalara bahalar toplumy boýunça artikul belleniýär.

Artikullar 5 ýa-da 6 sanlardan bahalar toplumy bolýar.

1-nji san matalaryň çig maly boýunça toparyny belgileýär.

2-nji san toparçasyny belgileýär.

3, 4, 5, 6-njy sanlar tertip belgisini belgileýär. Mysal üçin, 83651. Bolan matanyň sanlar görnüşindäki şertli san belgilerini häsiýetlendiriliň:

1-nji san 8 – sintetik süýümler we başga süýümler bilen garylyp dokalan matalar;

2-nji san 3 – žakkard matalar toparyna degişli;

3–4–5-nji sanlar, ýagny 651 tertip belgisini belgileýär.

Krep matalar – ýörite towlar berlip taýýarlanylýar. Onuň towunyň sany 1 metrde 1200 towa çenli bolýar. Olar ýörite ýüplüklerden işlenilip, eriş we argaç ýüplükleri ýokary towly ýüplüklerden durýar. Krepsatin, krepdeşin, krepşifon, krepžoržet we başgalar krep matalar toparyna degişlidir. Bu matalar biri-birinden görnüşi boýunça tapawutlanýar. Mysal üçin, krepdeşin ýumşak dykyz, krepžoržet ortaça gatylykda bolýar. Bu matalaryň ýüzi ýüplükleriň ýokary towlamalarynyň hasabyna digir-digirdir.

Bu matalar bir reňkde, gül basylan we agardylan bolmagy mümkin. Krep matalary, esasan, aýal köýneklerini taýýarlamak üçin ulanylýar.

Bulara polotno, şotlandka, sarža, reps ýaly matalar degişlidir.

Žakkard matalary – özboluşly eriş ýa-da argaç ýüplükleriň hasabyna ýüzüne gül çykarylan matalardyr. Žakkard matalar örän owadan bolup, köplenç, bezeg matalary hökmünde ulanylýar (perdeleler, aýal-gyzlaryň köýneklik matalary).

Ýekeleýin ýüpek matalardan taýýarlanan önümlere başatgýç we daňylýan ýaglyklar, jübi ýaglyklary, saçaklar, örtgüler degişlidir. Olary süýüm düzümi, bezelişi (bir reňkli, gül basylan, agardylan we ş.m.), gyrasynyň bezelişi (seçekli, eplenip tikilen), şeýle-de ölçegleri boýunça bölmek mümkin.

5.3. Ýüň matalaryň toparlara bölünişi we assortimenti

Ýüň matalar bahalar toplumynda ýüplükleriň görnüşi boýunça hem-de ýüplükleriň işläp çykarylyş aýratynlygy boýunça 3 topara bölünýär.

- 1) komwol matalar;
- 2) inçe sukno matalary;
- 3) gödek sukno matalar.

Düzümde arassa ýüňüň tutýan mukdaryna seredilip, olar arassa ýüň we ýarym ýüň matalara bölünýär.

Ýüň matalar özleriniň ýokary derejedäki isleg ödeýiş gymmatlyklary bilen tapawutlanýar, az ýygyrt atýar, berlen şekili oňat saklaýar, gigiýeniki we ýylylyk häsiýetleri ýokary derejede bolýar.

Komwol matalar – inçe, ýarym inçe we ýarym gödek süýümlerden öndürilýär. Komwol matalar öndürilende hökmany suratda daraklama usulynda alnan ýüplükler ulanylýar. Bu matalar dykyz, tekiz, pürsüz, ýüzünde dokmaçylyk usullarynyň yzy galan matalardyr.

Bu matalar özlerine hapany – gummy alanoklar, mehaniki häsiýetleri örän ýokary, niýetlenişi boýunça köýneklik, penjeklik, paltolyk matalara bölünýär.

Köyneklik matalar ýarym ýüň we arassa ýüň matalara bölünýär, arassa ýüň matalar, 1 m² agramy – 130–250 g-a çenli. Ýumşak ýüň matalar žakkard, polotno we sarža usullary bilen dokalýar. Ýarym ýüň matalar giň assortimentli, bir gat ýa-da iki gat ýüplüklerden işlenip çykarylýar, 1 m² agramy 150–280 grama barabar.

Ýarym ýüň matalaryň düzümine lawsan, nitron ýaly sintetiki süýümler garylýar.

Penjeklik matalar – olar dykyz, galyň, 1m² agramy 200–380 grama çenli, arassa we ýarym ýüň mata görnüşde öndürilýär.

Paltolyk matalar – arassa we ýarym ýüň mata görnüşde öndürilýär. Gabardin matasy diagonal dokalyş usuly bilen dokalýar, galyň, ýokary ýylylyk saklaýyş we ş.m. häsiýetlere eýe bolan matalardyr.

Inçe sukno matalar – bu matalar, esasan, apparat usuly bilen egrilýän ýüplüklerden işlenilip taýýarlanylýar. Inçe, ýarym inçe, ýarym gödek ýüň süýümlerden öndürilýär. Komwol matalara garanyňda olar ýumşak, gödegräk, öýjükliäk, ýüzünde tüýjümek pürler köpräk bolanlygy sebäpli, matanyň dokalyş usullarynyň yzyny doly ýapýar. Inçe sukno matalara köyneklik, penjeklik, paltolyk we ýörite matalar degişlidir.

Köyneklik matalar – esasan, ýarym ýüň matalar bolup sarža, polotno usullary bilen dokalýar, bezelişi boýunça bir we dürli reňkli bolýar. Bu matalaryň düzümine wiskoza ýüpegi, lawsan, kapron, nitron hem goşulýar.

Penjeklik matalara – sukno, flanel, şewiot, triko ýaly matalar girýär. Sukno ýarym ýüň mata bolup, köplenç, polotno, sarža usulynda öndürilýär.

Flanel – sukno garanyňda tüýjümek, şewiot, triko, komwol matalara garanyňda bolsa, diňe ýarym ýüň görnüşde öndürilýär. Olar agyr, ýumşak we tüýjümek bolýar.

Paltolyk matalar – galyň 1m² 800 g, ýokary ýylylygy saklamaga ukyply, ýüzi her hili reňkdäki бүдүр-сүдүр suratdan ybarat we tüýjümek bolmagy mümkin.

Gödek sukno matalar – gödek we ýarym gödek ýüň süýümlerden işläp çykarylýar. Olar gaty agyr, beýleki matalara seredeniňde owadanlygy pesräk. Ýokary ýylylyk saklaýyş häsiýetine eýe. Köplenç, bu matalar basyp işlenilýär, ýüzi tekiz, dokmaçylyk usullarynyň yzy bildirmeýär, bahalar toplumy boýunça bular suknolara, tüýjümek we gödek matalara bölünýärler.

Niýetlenişi boýunça hemme ýüň matalar 9 topara bölünýär.

- 1) köýneklik;
- 2) bir reňke boýalan penjeklik;
- 3) her dürli reňke boýalan ýüplüklerden taýýarlanan;
- 4) jalbarlyk;
- 5) sukno;
- 6) paltolyk;
- 7) pürli;
- 8) odeýallyk;
- 9) ýörite matalar.

Ýüň matalara artikul 4–5 sandan ybarat:

1-nji san toparlary belgileýär;

2-nji san toparjyklary belgileýär;

3–4–5-nji sanlar bolsa tertip belgisini belgileýär.

5.4. Mata we mata önümleriniň hiliniň ekspertizasy

Mata we mata önümleriniň hiline dürli talaplar bildirilýär. Hemme matalara esasy bildirilýän talap, olar hökmany suratda gi-giýeniki talaplara jogap bermelidir. Köýneklik matalar üçin estetik häsiýetler, gýşky geýimler üçin ýylylyk saklamak häsiýetleri, ýörite talaplar bolsa, çaga geýimleri üçin ulanylýan matalara bildirilýär. Matalaryň hillerine önümçilik kärhanalarynda, lomaý söwda bazalarynda, satuw kärhanalarynda gözegçilik edilýär. Gerek bolsa, barlaglary ylmy-barlag institutlarynda, «Türkmen döwlet standartlary» baş döwlet gullugynyň ýöriteleşdirilen barlaghanalarynda amala aşyrylýar. Önümçilik kärhanalarynda her bir bölek gaplanan matanyň barlagyny tehniki gözegçilik bölümi geçirýär.

Lomaý söwda bazarlarynda gelip düşen toplumdan 10%-i barlaga sezewar edilýär. TDS-iň talabyna laýyklykda, ýüpek matalar 3 sorta, galanlary bolsa 2 sorta bölünýär.

Bölek satuw kärhanalaryna gelen mata we mata önümleri haryt öwrenijiler ýa-da bölüm müdirler kabul edýärler. Ýüpek hem-de ýün matalary 100% hil barlagyndan geçirýärler.

Nah we zygyr matalary saýlanyp alnan, ýöne 15%-den az bolmadyk mukdarda hil gözegçiliginden geçirýärler. Munda esasy üns matalaryň daşky görnüşine berilýär, bu bolsa boýagyň endiganlygyna (reňk), ýüzüniň tekizligine we arassalygyna, dokmaçylykda we bezeg berlendäki kemçiliklere üns berilýär.

Mata we mata önümleriniň süýüm düzümleri 2 ýol bilen – organoleptik we laboratoriya usuly bilen anyklanylýar. Söwda kärhanalarynda haryt öwrenijiler matalaryň hilini, esasan, organoleptik usul bilen barlaýarlar.

Organoleptik usul bilen barlananynda, esasan, daşky görnüşine (reňkine, ýalpyldysyna) üns berilýär, hiline seretmek, dartmak, eplemek ýollary bilen barlanylýar. Lupalaryň kömegi bilen süýümleriň görnüşlerini anyklamak, eger-de artikullary mälüm bolsa, onda bahalar toplumyndan süýümiň düzümini tapmak mümkin.

Süýümiň düzümi anyklananda süýümleri ýakyp görmek bilen olaryň häsiýetlerine görä görnüşlerini anyklamak mümkin.

Laboratoriya usulynda mikroskop hem-de himiki reaktiwleriň kömegi bilen süýümleriň hiline we düzümine gözegçilik etmek mümkin. Hil barlaglaryny iki usul boýunça geçirmek mümkin:

- 1) süýümleriň dürli himiki reaktiwlerde eremek ukybyny barlamak (kislotalar, aşgarlar, spirtler, aseton we ş.m.).
- 2) süýümleri himiki reaktiwleriň täsiri astynda reňklere boýamak häsiýetleri.

Hemme fiziki-mehaniki häsiýetleri boýunça matalar normativ tehniki resminamalaryň talabyna, daş görnüşleri boýunça bolsa, tassyklanylýan nusgalaryň görnüşlerine gabat gelmelidir.

Sort – bu matalaryň birnäçe dereje boýunça görkezijileriň tehniki kadalaşdyryjy resminamalaryň talaplaryna laýyk gelmegidir.

Matalaryň sortlary daşky görnüşlerinde bar bolan kemçilikleriň häsiýetleri boýunça anyklanýar.

Matalaryň daş ýüzünde bar bolan kemçilikler mata öndürmek boýunça tehnologiýa prosesiniň islendik tapgyrynda ýüze çykmagy mümkin.

Matalardaky duş gelýän kemçilikler gelip çykyşlaryna görä şu aşakdakylara bölünýär:

- 1) ýüplükleriň we ýüpleriň kemçilikleri.
- 2) dokmaçylyk usullarynyň kemçilikleri.
- 3) bezeg usullarynyň kemçilikleri.

Ýüplükleriň we ýüpleriň kemçilikleri süýümler egrilende, daralanda ýa-da nädogry garyndylar taýýarlananda ýüze çykýarlar. Bu kemçilikler matalaryň hilini pese gaçyrýar, olaryň berkligini peseldýär, ulanyş möhletini azaldýar, umuman, daşky görnüşiniň owadanlygyna hem täsir edýär.

Dokmaçylyk kemçilikleri dokma stanoklarynyň näsaz işlemegi netijesinde, işgärleriň iş derejeleriniň peselmegi netijesinde, ulanylan ýüplükleriň, ýüpleriň hiliniň pes bolmagy netijesinde emele gelýär.

Bezeg kemçilikleri bu tehnologiýa prosesiniň: agartmak, boýamak, gül basmak, ýörite bezemek tehnologiýasy netijesinde emele gelýär.

Daş ýüzündäki kemçilikler hem ýerli we dagynyklara bölünýär. Ýerli kemçilikler (tegmiller, deşikler we ş.m.) matalaryň bir ýerinde bolýar. Dagynyk kemçiliklere bolsa mata böleginiň hemme ýerlerinde diýen ýaly duş gelmek mümkin. Ýerli kemçilikler özüniň ölçegi bilen hem-de derejeleri boýunça ýörite jerime ballar bilen bahalanýarlar. Mysal üçin: ýagly tegmil nah matalarda 3 jerime bal boýunça bahalanýar (her sm üçin), içki geýimlik matalarda bolsa her sm diňe 2 jerime bal bilen bahalanýar. Şonuň üçin nah matanyň assortimenti 4 topara, zygyr we ýüpek matalaryňky – 3 topara, ýün matalaryňky bolsa toparlara bölünmeýär.

Hemme matalaryň sortlaryny anyklamak üçin TDS tassyklanandyr. Şol TDS-de ýerli kemçilikleriň her biri üçin jerime ballar görkezilendir. Matalaryň bölekleriniň dykzylygy her hili

bolýar, şonuň üçin-de, hemme ýerli kemçilikleriň bolmagy mata bölekleriniň uzynlygyna geçirilýär.

TDS-de sortlar aşakdaky uzynlyk bölekleri hasabynda bellendir. Mysal üçin: nah matalar (ini 40, 80, 100 sm bolanlar) üçin – 23; pürli matalar üçin (ini 100 sm) – 10; ýüň matalar üçin (ini 45–75 sm üçin) – 30; ýüpek matalar üçin – 40; pürli – 25.

Matalaryň hemme ýerlerindäki dagynyk kemçilikler, ýörite tassyklanylýan etalonlar bilen deňeşdirilip barlanylýar.

Fiziki-mehaniki häsiýetleri boýunça 1-nji sort matalar TDS-iň kadalarynyň talaplaryna laýyk gelmelidir.

2-nji sort matalar üçin TDS-iň talaplaryndan birazrak, 1-nji sortuň görkezijilerinden pesrāk bolmaklary mümkin. Mysal üçin, iki 1,5%-den az bolmaly däl, üzülme berkligi 8%-den az bolmaly däl.

Bar bolan ýerli kemçilikler birinji sortda 8-den köp bolmaly däl (standarta seret), ikinji sortda 22-den köp bolmaly däl (şertli uzynlygynda).

Bar bolan gödek kemçilikler (deşik, tikinler, 2 sm-den uly tegmiller) dokmaçylyk kärhanalarynda kesilip aýrylmaly. Eger-de şol kemçilikler dükanlarda ýüze çykarylsa, onda şol bölegi kesip alyp, fabrige ibermeli. Fabrik öz gezeginde kemçiligi bar bolan matany satuwa çykarany üçin jerime töleýär.

Mata önümlerini söwda bazalarynda, dükanlarda, ýöriteleşdirilen ýerlerde, ammarlarda saklamaly.

Şol amallarda temperatura, çyglylyk TDS-de bellenen kada laýyk gelmeli. Temperatura – 15–18°C, howanyň otnositel çyglylygy bolsa 60–65%-den ýokary bolmaly däl. Köp matalar gigroskopik häsiýetlidir, şonuň üçin olary çygly jaýlarda saklamak bolanok, çyg bolanda mikroorganizmleriň döremegi we matalaryň çüýremegi üçin oňaly şertler döreýär. Mata saklanýan ammarlar ýagty we howasy wagty-wagtynda çalşyrylyp durulýan bolmaly.

Matalar ammarlarda ýörite tekjelerde saklanmaly, köp wagtlaýyn saklanýan matalary wagty-wagtynda eýlesine-beýlesine öwürüp durmaly.

6-NJY BAP MATA DÄL MATERIALLAR

6.1. Mata däl materiallaryň öndüriliş usullary we aýratynlyklary

Mata däl materiallar dokma süýümlerinden dokamazdan alynýar. Bu bolsa ýokary hilli täze häsiýetli materialy almaga we önümiň özüne düşýän gymmatynyň pese gaçmagyna ýardam edýär. Işläp çykarylýan mata däl materiallaryň hili gaty ýokary bolmasa-da, özüniň häsiýetleri boýunça mata materiallara meňzeş. Mata däl materiallary işläp çykarmagyň birnäçe usullary bar. Mata däl matalary işläp çykarmak üçin şu aşakdaky tehnologiýa hadysalary ulanylýar:

- 1) arassalamak;
- 2) garyşdyrmak;
- 3) daramak;
- 4) berkitmäge taýýarlyk;
- 5) berkitmek;
- 6) bezemek.

Mata däl materiallary berkitmegiň iki usuly bar:

- 1) mehaniki usul;
- 2) himiki usul.

Mata däl materiallaryň hiline täsir edýän esasy görkeziji, materiallaryň düzümi bolman, berkitmek usulydyr.

Mehaniki berkitmek usuly – esas bolmak bilen, ýörite iňňeleri sançmak ýoly bilen geçirilýär.

Himiki usulda, esasan, ýelimleriň kömegi bilen geçirilýär. Ýelimlemek usulynda ýelimler süýüm gatlagyna siňdirilýär. Ýelimler hökmünde sellýuloza efiri, poliwinilhlorid smolasy we başga-da tebigy we sintetik smolalar ulanylýar.

Ýelimlemek işlerinden soň reňklemek, ýörite bezegler bermek, oklawlamak, gül basmak we başgalar geçirilýär. Şu materiallaryň esasy häsiýeti: uly bolmadyk galyňlygy, 1m² agramy, özüne tozany we hapalary kabul etmezligi we başgalardyr.

Ýelimlenen mata däl materiallar – geýimleriň içki içlikleri üçin ulanylýar, olaryň esasy wezipesi berlen formany saklamakdan ybaratdyr.

Mehaniki usul – süýümleri örmek, tikmek, iňňeleri sançmak we keçe ýaly basmak ýoly bilen berkidilýär.

Örmek, tikmek ýoly bilen taýýarlamakda süýüm materiallar, ýörite örme halkalar we tikinler bilen berkidilýär. Bu materiallar bir reňkde ýa-da her hili beýiklikdäki pürjagazlar bilen örtülýär.

Iňňe bilen berkitmek usulynda, bir tekiz ýazylan süýümlerden diş-diş iňňeler geçirilip, ýokaryk dartylýar, munda iňňeleriň dişi bilen aşaky süýümler ýokarky gatlagga çykarylýar, şeýlelikde, ýokarky gatlak bilen aşaky gatlagyň arasynda süýümler bir-birine berkidilýär.

Bu usul bilen geýimlerde ýylylygy saklamak üçin ulanylýan ýumşak «watin» materialy öndürilýär.

Basmak usuly – ýörite apparatlarda geçirilýär. Yrgyldy netijesinde öllenen süýümler dykyzlanýar. Süýümler biri-biriniň arasynda geçmek bilen keça öwrülýär. Şeýlelikde, ýokary mehaniki häsiýetli mata däl materiallar öndürilýär. Mehaniki usulda öndürilýän mata däl materiallar her hilli ýollar bilen boýalýar.

Mata däl materiallaryň häsiýetleri. Mata däl materiallar özleriniň häsiýetleri – dokalan matalardan agyrllygy, galyňlygy öýjükliçiligi bilen tapawutlanýar. Bular bolsa materiallaryň häsiýetlerine gös-göni täsir edýärler.

Mata däl materiallaryň gurluş strukturasynyň özboluşly aýratynlygy bolanlygy sebäpli, olaryň gijiýeniki häsiýetleri – howa, bug geçirijiligi gaty ýokarydyr. Şeýlelikde, olar ýokary ýylylyk saklamaga ukyplydyrlar.

Umuman, mata däl materiallar ýokary gijiýeniki häsiýete eýedir. Düzüminiň özboluşlylygy olardan ýeňil geýimleri öndürmäge mümkinçilik berýär, ýöne olaryň berlen şekili saklap galmak, dartylmak häsiýetiniň, çyýeliginiň pesligi, hemme geýimleri öndürmek üçin ulanmaga päsgelçilik berýär.

Mata däl materiallaryň estetiki häsiýeti özboluşlydyr we köplenç daş görünüşü boýunça trikotaž polotnolara, sütükli matalara meňzeşdir. Olary dürli reňklere aňsat boýaýarlar, güller bilen bezeyärler. Mata däl materiallar ýygrydy tiz alýar, eplenýär, şol sebäpli olardan owadan önümleri öndürip bolanok.

6.2. Mata däl materiallaryň klassifikasiýasy (toparlara bölünişi), assortimenti we hiliniň ekspertizasy

Mata däl materiallary birnäçe alamatlar boýunça toparlara bölmek mümkin: niýetlenilişi, süýüm düzümi, önümçilik usuly, strukturasy we bezeliş aýratynlyklary. Bahalar toplumy boýunça hemme mata däl materiallar şu aşakdakylara bölünýärler: Artikulyň 1-nji sany mata däl materiallarydygyny bildirýän san, ýagny ol hemme mata däl materiallar üçin 9-dyr.

2-nji sany süýüm düzümini bildirýär. Mysal üçin: 1 – nah, 2 – ýarym ýüň, 3 – ýüpek, 4 – zygyr.

3-nji san önümçilik usuly 1 – zolaklaýyn tikilen, 2 – sapaklar bilen tikilen, 3 – mata görnüşinde tikilen, 4 – iňňeler bilen berkidilen, 5 – ýelimlenen, 6 – kombinirlenen usulda berkidilen.

Soňraky bölünişik niýetlenilişi boýunça geçirilýär:

- 1 – gündeke durmuş materiallary;
- 2 – haltalyk we gaplyk materiallar;
- 3 – aýakgaplar üçin niýetlenen materiallar;
- 4 – emeli gön üçin esas;
- 5 – içliklik, filtrluk we mebeller üçin materiallar;
- 6 – watin (gyşky geýimleriniň içki ýyladyjy içligi);
- 7–8 – yzygiderli tertip belgileri.

Geýimler üçin ulanylýan mata däl materiallary 3 topara bölmek mümkin:

- 1) geýimleriniň üstki materiallary;
- 2) içlikler;
- 3) ýylylyk saklaýjy içlikler;

Paltolyk üçin ulanylýan mata däl materiallar, köplenç, tikmek usulynda öndürilýär. Süýüm düzümi boýunça ýarym ýüň, 1m² agramy 340–600 grama barabar. Olar drap we beýleki paltolyk matalara meňzeş öndürilýärler. Bezelişi boýunça, köplenç, bir reňke boýalýar.

Penjeklik we köýneklik mata däl materiallaryň 1m² agramy 180–300 grama barabar bolup, tikmek usulynda öndürilýär, süýüm düzümi boýunça nah, ýarym ýüň, ýüpek. Bezelişi boýunça agardy-

lan, bir reňke boýalan, melanž, gül basylan we tüýjümekdir. Öýde, plýażda geýmek üçin niýetlenen geýimler (mahrowyý) halkalar ýüzüne çykyp duran materiallardan taýýarlanylýar.

Içliklik mata däl materiallar. Üstki geýimleriň içinde, döşlerinde, ýakalarynda geýimlere berlen formany saklamak üçin ulanylýar. Bu materiallar ýelimleme we iňne sançmak usuly bilen öndürilýär. Süýüm düzümi boýunça nah, ýarym ýüň, ýüpek, zygyrdan taýýarlanýar.

Ýylylyk saklamak üçin mata däl materiallar palto, kurtka, ellik ýaly geýimlerde ulanylýar. Bu materiallar ýylylyk saklamak häsiýetine eýedirler. Şeýle-de olar ýumşak we çýedir. Süýüm düzümi boýunça nah, ýarym ýüň, ýüpek bolup, köplenç, tikmek we kombinirlenen usullar bilen öndürilýär.

Aýakgaplar üçin ulanylýan materiallar. Aýakgaplaryň üstki we içki detallaryny bezemek üçin, köplenç, ýarym ýüň we himiki süýümler, materiallar ulanylýar.

Öý hojalygynda ulanylýan mata däl materiallar. Bulara süpürgiçlik, paltolyk (materiallar), prostynlyk, poly, diwarlary bezemek üçin materiallary degişli etmek mümkin.

Süýüm düzümi boýunça, köplenç, pagta süýüminden taýýarlanýar. Önümçilik usuly: sapaklar bilen tikmek. Bezelişi boýunça agardylan, bir reňke boýalan, her hili reňkli sapaklar bilen tikilen we gül basylandyr. Odeýallyk polotnolar ýarym ýüň bolup, iňne bilen sançmak usulynda öndürilýär. Mebellik materiallara bezemek üçin materiallar degişlidir. Süýüm düzümi: pagta, ýüpek we zygyrdan taýýarlananlar. Tikmek we ýelimlemek usullary bilen öndürilýär. Bir reňke boýalan, reňkli sapaklar bilen tikilen we gül basylandyr.

Poldur, diwarlary bezemek, örtmek üçin materiallar – iňne sançmak we ýelimlemek usuly bilen taýýarlanan melanž polotnolar degişlidir. Olary, köplenç, himiki süýümlerden taýýarlaýarlar.

Mata däl materiallaryň hili olaryň sortuna baglydyr. Umuman, olaryň hiline bolan talaplar tehniki kadalaşdyryjy resminamalarda görkezilen bolup, şol talaplara hem gabat gelmelidir.

Olaryň sorty bal ulgamy boýunça anyklanýar, şoňa seredilip bar bolan şikesler 2 topara – ýaýran we ýerli şikeslere bölünýär.

Ýaýran şikesler – ýüň süýüminiň hapalary, ölen ýüň, ýolnan ýüp, çiginler, gyradeň bolmadyk boýaglar, göze görnüp duran matanyň hemme ýerinde bar bolan şikesler, üstki geýimler üçin niýetlenen polotnolarda goýberilmeýär.

Ýerli şikesler – belli bir ölçegdäki şikeslerdir, mysal üçin: bir sany ýüplügiň üzülmegi, hapalanmagy, başga reňkdäki sapaklaryň bolmagy, polotnolaryň tekiz bolmadyk gýralarynyň barlygy we ş.m.

Birinji sort polotnolar üçin ballaryň jemi – 1–20-den köp bolmaly däl.

Ikinji sort üçin ballaryň jemi – 50-den köp bolmaly däl.

Ýerli gödek şikesler eger бүтін uzynlygynda bolsa, onda polotno kesilýär. Mata däl materiallaryň fiziki, mehaniki häsiýetleri, reňkleriň berkligi standart kadalaryň talaplaryna laýyk gelmelidir.

7-NJI BAP TÜRKMEN HALYSY WE HALY ÖNÜMLERI

7.1. Türkmen halyçylyk sungaty barada umumy maglumat

Türkmen halkynyň amaly sungaty baý we her dürlüdür. Olar halydyr haly önümleriniň dürli görnüşlerinden başga-da, keçe nagyşlaryny, bejirme donlary, tahýalary we başgalary, zergärçilik önümlerini aýal-gyzlaryň bezeg şaýlaryny, at esbaplaryny, keteniden tikilen önümleri we ş. m. öz içine alýar.

Olarda halkyň ýaşayşy we durmuş gurluşy öz beýanyny tapypdyr. Halk amaly sungatynyň dürli görnüşleriniň içinde has baýlaşany we öseni halyçylyk senedidir. Ol irki döwürlerden bäri dünýä meşhur bolmak bilen, şöhratyny häzire çenli hem saklap gelýär.

Halyçylyk sungatynyň döpleriniň köp asyrylyk taryhy bar. Türkmen halylyry barada ilkinji ýatlamany baryp XIII asyryda italýan syýahatçysy Marko Polo galdyryp gidipdir. Ol öz kitabyňyň XXI babunda, şeýle ýazýar: «Bu ýerde, bilýäňizmi, dünýäde iň nepis we owadan halylyr dokalýar, şonuň ýaly-da biýä gowy, gymmatbaha gyzyl hem başga reňkli matalar dokalýar, başga-da köp zatlar öndürilýär». Eger-de Marko Polonyň döwründe halylyr Türkmenistanda nepislik we owadanlyk babatynda şeýle derejä ýeten bolsa, onda haly önümçiliginiň taryhda has irki döwürlerde kök urandygyny çaklamak kyn däl bolsa gerek, çünki haly halkyň jümmüşinden çykan ady näbelli ussat aýallaryň köp nesliniň döredijilik zähmetiniň önümidir.

Haly dokamak däbi nesilden-nesle geçip, asyrlaryň dowamynda timarlanypdyr, kämilleşipdir. Haly dokamaklygynyň tehniki taýdan kämilligi we nagyşlarynyň çeperligi, öwüşgininiň inçeligi hem-de çuňňurlygy ony türkmen halkynyň amaly sungatynyň beýleki görnüşleriniň içinde birinji hatarda goýýar. Hut halyda we haly önümlerinde halynyň dekoratiw sungatynyň aýratynlyklary has aýdyň hem çeper aňladylypdyr.

Türkmen halylyry öňräkden bäri barlagçylaryň we alymlaryň, höwesjeň kolleksionerleriň ünsüni özüne çekip gelipdir. Marko Polodan soň taryha hem sungatşynaslyga degişli işlerde türkmen halylyry barada köp maglumatlar hem ýatlamalar toplanypdyr.

Folklorynyň we epos eserleriniň, bagşylaryň täsirli we tolgundyryjy mukamlarynyň dilden-dile geçip bize ýetişi ýaly, haly dokamaklyk hünäri we halylyr hem öz çeperçilik täsir ediş güýjünü saklamak bilen, biziň günlerimize ýetipdir.

Haly önümleri: çuwallar, horjunlar, torbalar geýim saklamak, zatlary daşamak üçin ulanylýar. Haly önümleri bilen düýeler, atlar bezelýär, olar çarwa öýleriniň, toý dabaralarynyň bezegi bolup hyzmat edýär. Haly önümleriniň durmuşda ulanylyşyny olaryň görnüşleri şertlendiripdir. Haly fabrikleriniň häzirki döwürde-de halylyryň, esasan, klassyky nusgalaryny öndürmekleriniň sebäbi diňe bir içeri we daşary söwda bazarynda olara bolan talabyň uly bolup durýanlygynda däl-de, eýsem, olaryň halkyň çeperçilik

medeniýetiniň beýik mirasy hökmünde uly ähmiýete eýe bolup durýanlygyndadyr.

Halylaryň kompozision gurluşynda olaryň hemmesine mahsus bolan umumy alamatlar bar: halynyň esasy nagşy bolup durýan göl salnan merkezi böleginiň daşyna tapawutlanýan ownuk nagşlar aýlanýar. Türkmen halylarynyň aýdyň geometrik nagşlarynyň bir-biri bilen gatnaşmagynda gyzyly reňkiň goýy öwüşginleri agdyklyk edýär.

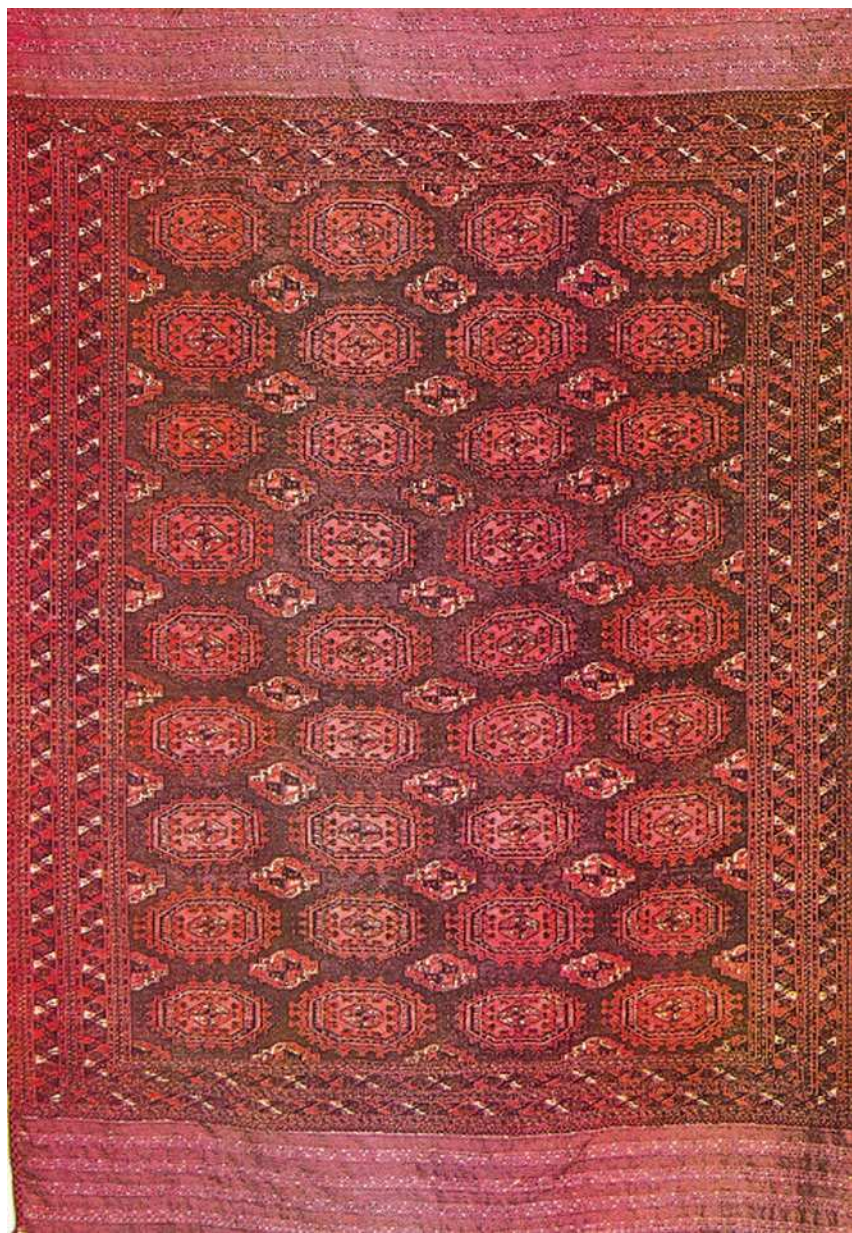
11-nji surat. «Guşly göl» nagşly haly

12-nji surat. «Wazzyk göl» nagyşly haly

13-nji surat. «Şiraby» nagysly haly

14-nji surat. «Salyr göl» nagysly haly

15-nji surat. «Sekiz goçak» nagyşly haly

16-njy surat. «Sekiz goçak» nagyşly haly

17-nji surat. Beşir halysynyň bir bölegi

18-nji surat. «Goçak» nagyşly at torbasy

Halylaryň nagyşlarynyň gelip çykyşlarynyň realistik esaslary bar. Haly nagyşlarynda halyçyny gurşap alan hakyky dünýä: ösümlik we haýwanat dünýäsi, suwarymly ekin meýdanlary we ş.m. görkezilýär. Asyrlaryň dowamynda diňe sähelçe üýtgeşmä sezewar bolan bu nagyşlar aýdyň görnüşli milli häsiýete eýedirler. Häzirki Aşgabatda, Ahal we Mary welaýatlarynyň etraplarynda dokalýan merkezi bölegine «guşly göl», «salyr göl» nagyşlary salnan halylar – ahalteke halylarydyr. Balkan we Daşoguz welaýatlarynyň etraplarynda dokalýan, merkezi bölegine «gabsa göl», «dyrnak göl», «japarbaý göl», «pyşbaga» nagyşlary salnan halylar ýomut halylarydyr. Lebap welaýatynyň etraplarynda dokalýan, merkezi bölegine «güllü göl», «bäş aý beşir», «harran beşir», «ýylan beşir» nagyşlary salnan halylar – ärsary halylarydyr. Daşoguz welaýatynyň etraplarynda dokalýan, merkezi bölegine «güllü göl», «guşly göl», «wazzyk göl», «dyrnak göl», «towuk göl» nagyşlary salnan halylar Daşoguz halylarydyr.

7.2. Türkmen halylarynyň isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele gelmegine täsir edýän şertler

Türkmeniň halyçylyk sungaty, halkyň döredijiliginden ýadygärlik bolman, eýsem, ol türkmen halkynyň taryhyny, ykdysadyýetini öwrenmäge hem mümkinçilik berýän örän baý çeşmedir. Türkmen halylary irki döwürden bäri dünýä meşhur bolmak bilen, olaryň şöhratyny Garaşsyzlyk zamanasy has-da arşa göterdi. Dünýäde türkmen halysyna taý geljek hiç bir milletiň halysy ýokdur. Türkmen halylaryny dünýäniň iň meşhur suratkeşleriniň sungat eseri bilen deňeşdirmäge haklydyrys.

Türkmenlerde haly dokamak däbi nesilden-nesle geçip, birnäçe asyrlaryň dowamynda timarlanypdyr, kämilleşipdir. Türkmen halysynyň dokalyş tilsimatynyň tehniki taýdan kämilligi, nagyşlarynyň owadanlygy, reňk öwüşginleriniň inçeligi hem-de çuňňurlygy, çitimleriniň üýtgeşikligi, syklygy, halynyň ýüzüniň tekizligi, ýüpüniň hiliniň we boýagynyň gowulygy, her bir tiräniň

halylarynyň gölleriniň özboluşlylygy, gadym wagtdan bäri dünýäniň iň baý ýurtlarynyň ünsüni özüne çekip, adamlarda uly täsir galdyrypdyr.

Türkmen haly we haly önümleri gadymy söwda ýollary arkaly Hindistanyň we Ýakyn Gündogaryň üsti bilen başga ýurtlara äkidilipdir we türkmenleriň ykdysady, medeni durmuş ýagdaýynyň ösmegine uly goşant goşupdyr.

Türkmen halylarynyň gözelliginiň inçe syrlary näçe öwrenilse-de, olaryň hemmesine jogap tapýmak gaty aňsat däl. Şol inçe syrlaryň gözleginde biziň institutymyzyň professor-mugallymlary, talyp ýaşlary hem işleýärler.

Türkmen döwlet ykdysadyýet we dolandyryş instituty bilen Türkmen haly paýdarlar jemgyýetiniň bilelikde geçiren «Türkmen halysy ajaýyp gözelligiň nusgasydyr» atly ylmy döredijilik sergi maslahatynyň esasy maksady dünýä belli türkmen halylarynyň ajaýyp nusgalary, olaryň hil aýratynlyklary, içerki we daşarky bazarlarda tutýan orny hem-de türkmen halylarynyň inçe syrlaryny talyplara we myhmanlara tanyşdyrmakdan ybarat boldy.

Haly önümleriniň at-abraýyny, olaryň isleg ödeýiş häsiýetlerini has ýokary derejä ýetirmekde, ulanylýan çig mallaryň ähmiýeti örän uludyr. Haly önümçiligi üçin ähli goýunlaryň ýüňi ýaramly däldir. Garaköli goýunlarynyň ýüňi erişlige ýaramaýar, sebäbi ol gaty gödek hem-de asyl reňkiniň bolmagy başga reňke boýamaga päsgel berýär. Türkmen halylary üçin ak ýüplükler köp ulanylýar. Esasan, haly önümçiliginde oňat ýuwlan we arassalanan saryja goýunlaryň ýüňleri ulanylýar. Süýümi näçe inçe bolsa, ondan taýýarlanan önümleriň hili hem şonça ýokarydyr. Saryja goýunlaryň ýüňi garaköli goýunlaryňka garanyňda has inçedir.

Ýüňüň esasy düzümi keratin belogydyr, keratin belogynyň aýratynlygy, onuň düzüminiň kükürtli sistin aminokislotalardan ybaratlygydyr. Şol keratinde bar bolan kükürt ýüňüň gatylygyny, çeýeligini hem-de himiki durnuklylygyny artdyrýar. Saryja goýunlaryň süýüminiň şeýle nepis halylary dokamak üçin esasy çig maldygynyň sebäbini bilmek üçin süýümiň mikrostrukturasyňy öwrendik.

Ýüň süýüminiň içki gurluşy 3 gatlakdan ybarat: teňnejikler gatlagy, gabak gatlagy we merkezi gatlak.

Teňňejik gatlagy daşky gurşawyň täsirine has çydamlydyr we olar gorag gatlagyny emele getirýär, teňňejikleriň bir-birine berk ýapysmak häsiýete eýe bolmagy sebäpli, ýokary berkligi bolan ýüplükleri öndürmäge mümkinçilik döredýär, teňňejikleriň arasyndaky hereketi az bolan howa boşlugy, halyalaryň ýylylyk saklaýyş häsiýetini has ýokarlandyrýar.

Gabak gatlak – teňňejikler gatlagynyň aşagynda ýerleşen bolup, süýümiň köp häsiýetlerine öz täsirini ýetirýär, ýagny: üzülme berkligi, süňüjiligi, çeyeligi, ýumşaklygy we ş.m. Gabak gatlakda tebigat tarapyndan süýümlere berlen reňkler bardyr.

Merkezi gatlak – ýüň süýümlerine gödeklik we portluk häsiýetlerini berýär. Saryja goýunlaryň süýüminde merkezi gatlak ýok diýen ýalydyr. Olar ýelek süýümler toparyna degişli bolup – uzyn, inçe, çeyedir.

Ýüň süýümleriniň mikrostrukturasynyň (içki gurluşynyň) aýratynlygyna seredilip, olaryň şu aşakdaky görnüşlerini seljermek mümkin:

Ýelek süýüm – gaty inçe, ýumşak, mylaýymdyr, egrem-bugramlygy pesrāk, ýalpyldap duran, diňe teňňejik we gabak gatlakdan ybaratdyr. Ýüň süýümleriniň içinde in ýokary hillisidir. Saryja goýunlaryň ýüni ýelek süýümlere degişlidir.

Gödek süýüm – ýogyn, gödek, buýralylygy ýok diýen ýalydyr, 3 gatlakdan – teňňejikler, gabak we mekezi gatlakdan ybarat bolup, merkezi gatlak süýümiň bütin uzynlygyna gidýär (Garaköli goýunlaryň ýüni şuna degişlidir).

Aralyk süýüm – bu süýüm özüniň düzülişi we häsiýeti boýunça ýelek we gödek süýümleriniň aralygy hasaplanýar. Ýöne özüniň tehniki we ulanyş häsiýetleri boýunça gödek süýümünden has ýokarydyr.

Haly önümçiliginde saryja goýunlaryň ýelek süýümleri ulanylýar. Şol sebäpli hem türkmen halyalary özüniň isleg ödeýiş häsiýetleri bilen başga halylardan has tapawutlanýar. Saryja goýunlaryň ýaz gyrkymynyň ýüňüniň süýüminiň uzynlygy 12–20 sm-e, güýz gyrkymynyňky bolsa 9 sm-den gowrakdyr, her bir goýundan alynýan ýüňüň mukdary – 4–6 kg-a barabardyr.

Haly dokamak üçin ulanylýan ýüň süýümler saýlananda, ilkinji nobatda, ýazlyk goýun ýüňlerini saýlaýarlar hem-de olaryň

uzynlygyna, berkligine, ýumşaklygyna, reňk öwüşginine üns berýärler we olary gowy ýuwup, arassalap, ýörite tilsimat boýunça ýüplüğe öwürýärler.

Ýaz gyrkymynyň ýüňüniň arassa, mäkäm, syk, inçeden gelen näzik bolmagyna, goýunlaryň şol ýüni bilen güýzden, gýşdan we bahardan geçip, häli-şindi ýagyşdyr gar bilen ýuwulup durmagy hem-de türkmen sährasynda bitýän witaminlere örän baý bolan ot-çöpler bilen iýmitlenmegi sebäp bolýar.

Ýaz ýüni ýumşak bolýanlygy üçin onuň ýüplügi boýagy oňat alýar, ondan dokalan halylaryň ýüzi mahmal ýaly ýumşakdyr.

Türkmen halylarynda goýy gyzyly reňk agdyklyk edýär. Bu reňk ýörite saýlanan reňkdir, sebäbi gyzyly reňk bilen garyşyp gidýän al-ýaşyl reňkler türkmen sährasynyň gülälekli baharyny ýatladyp dur, ondan başga-da, bu reňkler göze örän ýakymly görünýär, adamlarda şatlyk, söýgi, begenç, güýç, buýsanç, ýaşlyk duýgularyny oýarýar. Türkmen halylaryny dokamak üçin ulanylýan süýümleri, ýüplükleri häzirki wagtda durnukly himiki boýaglar bilen bilelikde tebigy boýaglar bilen boýamaklyk hem başlandy. Ýurdumyzda bitýän ösümlikleriň 150-den gowrak görnüşini boýag üçin ulanmak mümkindir.

Türkmen halylarynyň daşary ýurt bazarlarynda uly islege eýe-digi hemmämize mälimdir, munuň esasy sebäbi olaryň diňe bir öý bezegi bolmak bilen çäklenmän, eýsem, şol ýurtlardaky adamlaryň gözellige bolan teňneligini hem gandyryýanlygydyr. Türkmen halylary taryhyň hazynasy bolmak bilen, öýleriň, toýlaryň, dabaralaryň bezegidir, daş-töwrekdäki gözellige gözelligi goşýan çeşmedir.

Türkmen halylarynyň isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele gelmeginde, elbetde, türkmen zenanlarynyň asylyly zähmetiniň, zehininiň, akyl-paýhasynyň ýatandygyny hem bellemek zerurdyr.

7.3. Haly we haly önümleriniň toparlara bölünişi

Häzirkizaman haly we haly önümlerini birnäçe alamatlar boýunça toparlara bölmek mümkin.

Önümçilik usuly boýunça halylar elde dokalan we maşynlarda dokalan haly we haly önümlerine bölünýär. Haly we haly önümlerine dokalan we dokalmadyk önümler girýär. Dokalanlara halylaryň hemme görnüşleri maşyn we el halylary (prutkowyy), işilip esas taýýarlanylýan iki gat (aksministr), lenta şekili, dokalmaýan haly önümlerine bolsa keçeler we mata däl materiallar degişlidir.

Ýüzüniň düzülişi boýunça halylar pürli we pürsüzlere bölünýär. Şonuň ýaly-da kombinirlenen bolmagy hem mümkin.

Pürüniň bellikleri boýunça olary uzyn, orta we gysga pürli haly we haly önümlerine bölmek mümkin. Gysga pürliüler (4 mm-e çenli) orta pürliüler (6–10 mm) pürli, ýagny käbir ýerlerinde pürler bar, käbir ýerleri pürsüz (tekiz).

TDS boýunça pürleriniň dykzlygyna seredip hem halylary bölmek mümkin. I toparda 1 dm – 1000-e çenli çitim; II topar 1 dm – 1500 çitim, III topar 1 dm – 2500–3600 çitim sany bardyr. Pes pürli halylaryň dykzlygy ýokarydyr. Şonuň üçin olarda döreyän suratjyklar aýyl-saýyldyr.

Çig maly boýunça haly we haly önümleri arassa we ýarym ýünlere bölmek mümkin. Ulanylýan ýüplükleriniň gurluşyna seredip, olary apparat we kard ýüplükden taýýarlananlara bölmek mümkin.

Görnüşleri boýunça haly we haly önümlerini bir reňkdäki ýa-da köp reňdäkilere bölmek mümkin. Suratjyklaryň görnüşlerine seredip hem olary bölmek mümkin, ýagny geometrik, ösümlik motifleri, haýwanlaryň suratjyklary, portretler we ş.m.

Elde dokalan halylar. Elde dokalan halylar el sungatydyr. El halylar häzirki Orta Aziýa respublikalarynda, Zakawkaziýada, Owganystanda, Türkiýede, Arap ýurtlarynda giňden ýaýrandyr.

Şol halylaryň içinde türkmen halylaryna taý geljegi ýokdur. Türkmenistan öz Garaşsyzlygyny alandan soňra türkmen halylarynyň at-owazasy бүтін дүнйә ýaýrady. Buhara halysy diýlip atlandyrylan haly hakyky ata Watanynyň adyny бүтін дүнйә jar etdi.

Türkmen halysy indi дүнйәniň islendik ýurdunda türkmen halysy ady bilen bellidir.

Türkmen halylary Türkmenistanyň hemme welaýatlarynda dokalýar. Her welaýatyň halysynyň özboluşly gölleri bar. Şol göller biziň Garaşsyz, Bitarap döwletimiziň ýaşyl Tuguny bezeýär.

Halylar öndürilýän welaýatlaryna görä, nagyşlarynyň häsiýeti bilen tapawutlanýar we dürli tiplere bölünýär. Bu áyratynlyklar göllerde has aýdyň görünýär.

Teke halylarynyň merkezi bölegini boýuna we inine ýerleşdirilen dogry hatarlar boýunça basgançakly sekizburçly nagyşlar – göller tutýar. Her bir göl dik we kese çyzyklar arkaly deň dört bölege bölünýär: ol bölekleriň düşeginiň reňki gezekli-gezegine kä açyk, kä goýy bolýar. Goýy we açyk reňkleriň öwüşgini diňe bir halynyň merkezi böleginiň nagyşlaryna anyk häsiýeti bermän, eýsem, onuň koloritini iňňän baýlaşdyrýar.

Uly gölleriň arasynda romb ýa-da atanak görnüşli has kiçileri ýerleşdirilýär. Halynyň merkezi böleginiň daşyna esasy giň nagyşdan we oňa baglanyşykly üç-dört sany insiz nagyşlardan ybarat bolan gyra nagşy aýlanýar. Gyra salynýan esasy nagyş özüniň konfigurasiýasy bilen has ownuk nagyşlaryň içinde aýdyň bolup, halynyň merkezi böleginiň gölleri bilen gyra nagyşlaryny baglanyşdyrmak üçin hyzmat edýär we halynyň nagyşlarynyň bitewi eser hökmünde kabul edilmegine kömek edýär. Halynyň esasy gyra nagşy hem sekizburçluk görnüşdedir. Oňa göni çyzyklar arkaly üçburçly nagyşlar birigýär.

Klassyky nusgadaky halylaryň iki gyrasy, adatça, insiz ak zolak we ak ýünden edilen seçek bilen gutarýar. Şonuň ýaly halylar ýüňdarakda daralyp, gyzyl, goýy gyzyl, mämişi, gök, ýaşyl, gara reňklere boýalan ýüpden dokalýar. Halynyň ak reňkdäki ýerlerini dokamak üçin boýalmadyk ak ýünden edilen ýüplük ulanylýar. Halyda agdyklyk edýän dürli görnüşlerdäki gyzyl reňk onuň öwüşginine bitewi bir görnüş berýär.

Ýomut halylarynyň merkezi bölegini «gabsa göl», «dyrnak göl» we «japarbaý göl» atly göller tutýar. Şonuň ýaly halylaryň düşeginiň reňki gyzyl we goýy gyzyl bolýar. «Gabsa göl» nagşynyň içine labyryň şekili salynýar. Halynyň merkezi böleginiň daşyna iki tarapyndan birnäçe hatar insiz nagyş «ak gyra» diýlip atlandyrylýan giň gaýma aýlanýar.

Pendi halysy kompozisiýasy boýunça ýokarda seredilip geçilen halylara kybapdaş. Ýöne oňa özboluşly «pendi göli» diýlip atlandyrylýan göl mahsusdyr. Şonuň ýaly göl daşyna diş-diş nagyş aýlanan süýnmek sekizburçluk görnüşinde bolýar. Uly gölleriniň arasynda halynyň merkezi böleginde kiçiräk sekizburçluklar ýerleşýär. Pendi halylarynyň merkezi böleginiň daşyna «nagdal» diýlip atlandyrylýan esasy gaýma nagyş aýlanýar.

Kerki halysynyň göli «ärsary göl» diýlip atlandyrylýan dogry şekilli iri sekizburçluklardyr. Iç ýüzünden göller dört bölege bölünip, olarda kä açyk, kä goýy reňkli fona ösümlik görnüşli nagyşlar çitilýär. Esasy gölleriniň aralygynda diş-diş ýaprajyklar bilen gutarýan tegelek nagyşlar ýerleşdirilýär.

Gyzylaýak halysynyň merkezi bölegi ýyldyza meňzeş şekilleri emele getirýän medalýonlardan – köpburçluklardan ybaratdyr.

Beşir halylaryna diş-diş ýaprak görnüşindäki dürli ösümlikler esasynda döredilen geometrik nagyşlar mahsusdyr. Beşir halylarynyň nagyşlary inňän çylşyrymly we öz formalary boýunça dürli-dürlüdür: olaryň «bäs aý beşir», «harran beşir», «ýylan beşir» atlaryny agzap geçmek ýeterlikdir. Reňk öwüşginlerine hem baýdyr. Ol halylar ýiti gyzyly, sarymytyly ýaşyl, altyn öwüşginli sary, goýy goňur we ak ýüplükden dokalýar. Beşir halylarynyň gyzyly reňki beýlekilerden tapawutlanýan gyzylymytyly gülgüne reňkdir.

Gadymdan bäri türkmenler «haly» sözüne elde dokalyp, üstünde oturmak üçin peýdalanylýan çitme düşek diýip düşüňýärdiler. Dürli haly önümleriniň bolsa, durmuşda ulanylyşy bilen baglanyşykly hersiniň özüne laýyk ady bar.

Ýörite edebiýatda çitimsiz haly diýlip atlandyrylýan, nagşy halynyňkydan tapawutly öýdüm bilen çitilip dokalýan düşege palas diýilýär. Elde dokalýan palaslar materialy, dokalyş usuly we durmuşda ulanylyşy boýunça halylara ýakyndyr. Olar hem düşek hökmünde peýdalanylýar. Palaslar hem eriş we argaçly dokalyp, olary dokamak üçin ýünðarakda daralyp, soňra egrilen ýün ýüplük ulanylýar, ýokarda agzalyp geçilen boýaglar peýdalanylýar. Nagyşlaryň häsiýeti boýunça palaslar aşakdaky görnüşlere bölünýär: «bossany», «buýnuzy», «gülýaýdy». Halylarda bolşy ýaly, palaslaryň hem iki gyrasy syk dokalan zolak we seçek bilen gutarýar.

Haly önümleri gündelik durmuş bilen ýakyn baglanyşyklydyr, olaryň formasy hem şondan gelip çykýar. Gadym türkmen öýüniň gapysynyň haly tutusyny – eňsini muňa mysal görkezmek bolar. Eňsi ýokarky we aşaky bölekleriniň aýdyň kompozisiýasy bolan kiçeňräk gönüburçly halydyr. Onuň aşaky nagysly zolagy, adatça, ýokarkydan inlidir. Eňsiniň nagşy düşelýän halylaryň nagşyndan tapawutlanýar.

Gapylyklar öýüň eňsi bilen ýapylan gapysynyň ýokarky böleginiň daşyna aýlanýar. Germeç hem çarwa öýüniň bezegi bolup, ol gapynyň ýanynda bosaganyň iç ýüzünde berkidilýär. Uk uýy süýnmek formalý seçek bilen gutarýan haly örtükdir. Uk uýy çitimli we çitimsiz bolup, oňa ownuk nagys salynýar. Ümür-duman ak çuwala meňzeýär, emma onuň aşaky bölegi seçek bilen gutarýar. Ümür-duman goşa bolup, çarwa öýüniň iç ýüzünde ýokardan asylýar. Bir öý üçin 2–4 we ondan hem köp ümür-duman gerek bolýar. Öýi bezemek üçin niýetlenen öý ýüpi «ak ýüp» diýlip atlandyrylýar. Haly doroşkalary özboluşly owadanlygy bilen tapawutlanýar. Adatça, şonuň ýaly doroşkalaryň ýerligi ak bolup, nagyslary çitilip salynýar.

Ýokarda agzalyp geçilen haly önümleri öýi bezemek üçin ulanylýan zatlaryň diňe bir bölegidir. Haly önümleri diňe öýüň bezegi bolman, toý dabaralarynda olar bilen atlary we düýeleri hem bezäpdirler. Olardan: at haly – atyň arkasyna ýapylýan haly; eýerlik-töweregi seçeklenen, eýeriň üstüne atylýan halyjyk; içirgi – eýeriň aşagyndan ýazylýan çitimli ýa-da çitimsiz halyça; düýe halyk (asmalyk) – toý günleri düýäniň howudynyň iki tarapyndan goýberilýän haly bezegi; köşek halyk – düýe halyga görä kiçi bolup, onuň bilen köşek bezelýär; maňlaýlyk düýäniň maňlaýyny bezeýär. Şu haly önümleri atlary we düýeleri bezemek üçin ulanylýan zatlaryň diňe bir bölegidir.

Giň ýaýran haly önümleri bolan torbalaryň, horjunlaryň, çuwallaryň uly çeperçilik ähmiýeti bar.

Dürli ululykdaky torbalaryň nagyslarynyň görnüşleri dürli-dürlüdür. Çarwa durmuşynyň şertlerinde torbalar hojalyk goşlaryny, gap-gaçlary saklamak üçin ulanylýardy: çemçetorbada çemçe, çanaktorbada agaç çanaklar, duztorbada duz saklanylýardy.

Çuwallar – iki tarapyndan ýüp tikilen uly halta görnüşli öý goşy, geýim saklanýan haly gapdyr. Ulanylyşyna laýyklykda çuwallar birnäçe görnüşe bölünýär: «haly çuwal», «ak çuwal», «gyzyl çuwal». Ýüzi çitilen haly çuwallar goşa bolup, çarwa öýüniň gapysynyň gabadynda asylýar.

Halylaryň dürli görnüşleriniň ortaça syklygy her inedördül metrde 122 müň çitimden 340 müň çitime çenlidir. Sýužet-tematiki we portret halylarynyň her inedördül metrinde 400–500 müň çitim bardyr.

Many-mazmunly halylary döretmek däbiniň elementleri öňki döwürde-de haly dokmaçylygynda bolup, adamlaryň we haýwanlaryň suratlary görkezilen haly önümleriniň nusgalary duş gelýär. Mysal üçin, XVIII asyra degişli bolan haly dorokasynyň (ýodajyk) ýüzünde toý dabarasy görkezilendir.

1941–1942-nji ýyllarda türkmen halyçylary tarapyndan 10,75x18 m ölçegde ýeke-täk gigant haly döredildi. Halynyň ululygy görenleri haýran galdyrypdyr. Türkmen haly dokmaçylygynyň taryhynda şonuň ýaly äpet haly bolmandyr. Ol toparlaýyn zähmetiň miwesidir we bu haly Aşgabat şäherinde «Türkmen-halybirleşik» çeperçilik eksperimental ussahanasynda dokalýar. Halyny döreden topar haly dokamak sungatyny täze basgançaga galdyrdy, haly dokmaçylygynyň taryhynda ebedilik at galdyrdy. Gigant haly Türkmenistanyň şekillendiriş sungatynyň Döwlet muzeýine barýanlary – daşary ýurtly myhmanlary we syýahatçylary haýran galdyrýar. Gigant halynyň şöhratynyň sebäbi näme?

Ol diňe bir halynyň geň galdyryan ululygynda däl. Onuň esasy sebäbi klassyky nusgalarda ýerine ýetirilen halynyň es-tetiki täsinligindedir. Gigant halynyň kompozisiýasynyň esasy-na teke halysynyň stili alnypdyr. Halynyň merkezi bölegini ahal halylarynyň gölleri – «guşly göl», «kerpiç» tutýar. Onuň daşyna aýlanýan nagyşly zolaklaryň motiwleri köpdürli bolup, olar klas-syky nusgalara kybapdaşdyr. Halynyň nagyşlarynyň reňki hem klassyky halylaryň koloritini (reňk öwüşginini) ýatladýar.

Türkmenleriň gadymdan gelýän haly dokamak sungaty mun-dan beýläk hem ösüşini dowam etdirýär. Häzirki günlerde hem türkmen halylary öz ýurdumyzda-da, daşary ýurtlarda-da örän meşhurdyr. Olar halkara sergilere-de gatnaşýarlar. Türkmen haly-

lary adamlaryň durmuşy we estetiki talaplaryny kanagatlandyrmak bilen olaryň täze durmuşynda-da özlere laýyk ornuny tapdylar.

«Türkmenbaşy» diýlip atlandyrylýan panno «Türkmenhaly» döwlet birleşiginiň ussat halyçylary tarapyndan dokaldy. Onuň ölçegi ozalky ägirt uly «Türkmen kalby» (190 m²) halysyndan 70 sm uludyr. Dünýäde bu in uly halynyň beýikligi 13 m, uzynlygy 20 m-e barabar. Halyny dokamak Serdar etrabyňyň in gowy halyçylarynyň 38-sine tabşyryldy, bu iş Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň baş ýyllygyna çenli tamamlandy.

Sap arassa ýünden dokalan türkmen halylary özüniň ýokary hilliligi, çitiminiň gürlügi, nepisligi, owadan gölleri bilen gadymy wagtlardan bäri dünýäde şöhrata eýe bolup gelýär. Däp boýunça olar esasy taraplaryň altysyna: ahalteke, pendi, ýomut, çowdur, beşir, kerki toparlara bölünýär.

«Türkmenhaly» döwlet birleşiginiň hünärmenleri we suratkeşleri dünýäde has meşhur we belli ahalteke gölüni – nagşyny «Türkmenbaşy» halysynyň esasy edip aldylar. Ýomut, salyr, pendi, ärsary, çitimleri bolsa bu halynyň göllerini jähekleýär. Bu haly Aýyň ýagtysy, gijäniň garaňkysy, Günüň şöhesi, güllere-gülälekler bezelen meýdanlar ýaly tebigatyň gözelliglerini hem suratlandyrýar.

7.4. Türkmen halysy we haly önümleriniň hiline bildirilýän talaplar

Türkmen halysy we haly önümleriniň hiline özboluşly talaplar bildirilýär. Ulanylýan ýün ýüplükler ýogynlygy we inçeligi bilen bütin uzynlygyna gyrađen bolmaly, tow sany, reňkiniň berkligi we reňk öwürşinleri halynyň tehniki çyzgysyna (suratyna) gabat gelmeli. Halylaryň göl suratlary owadan görünmeli, ondan başga-da çitim sany, dykzlygy, pürüniň beýikligi tehniki kadalaşdyryjy resminamalaryň talaplaryna gabat gelmelidir.

Kemçilikleriň, şikesleriň azda-kände bardygyny göz önünde tutup, türkmen haly we haly önümlerini 4 sorta bölýärler: ýokary, 1-nji, 2-nji, 3-nji sort. Ýokary sortly halylara hiç hili şikessiz, gaty

owadan we özboluşly häsiýetli halylar degişlidir. Birinji sortly halylara daşky görnüşine we berkligine täsir etmeýän 3 sany şikesi bolanlar degişlidir. Ikinji sortly halylarda 4 sany şikesiň bolmagy, üçünji sortly halylarda 6 sany uly bolmadyk şikes bolmagy mümkin.

Şikesleri şu aşakdaky tablisada görkezilen görkezijiler bilen bahalamak mümkin.

№	Şikesleriň ady	Şikesleriň ölçegleri		
		1-nji sort	2-nji sort	3-nji sort
1.	Gyşyklyk (iki tarapynyň uzynlygy bir däl), 1 m uzynlykda.	1,5 sm	2,0 sm	2,5 sm
2.	Gyşyklyk (diagonal boýunça her dürli uzynlyk), 1 m uzynlykda	1,5 sm	2,0 sm	2,5 sm
3.	Reňkleriň dürli öwüşginleri (gaty bildirmeýän), iniligi 1-den 3 sm-e çenli	1 ýerinde	2 ýerinde	3 ýerinde
4.	Ornamentiň bölekleriniň nädogry dokalmagy, ýöne umumy görnüşine täsiri ýok	2 ýerinde	3 ýerinde	4 ýerinde
5.	Egrelmek, güberçeklemek (dört tarapynyň dogrulygyna täsir edýär), 1 m uzynlykda	—	1,0 sm	2,0 sm

Haly we haly önümlerinde gödek ýerli şikesler goýberilmeýär.

1. Gyralary – tolkun atýan, towlanan, gaty ýumşak, ýygyrt-ýygyrt;
2. Ýüzi nätekiz – püri gyrađen kesilmedik, reňki nätekiz düşen;

3. Süýüm düzüminde – sintetiki we nah ýüplükleriň barlygy;
4. Ornamentleriň juda ýönekeýleşdirilmegi ýa-da ornamentleriň käbir bölekleriniň ýoklugy we, umuman, bu kemçilikleriň halylaryň çeperçiligine ters täsir etmegi.
5. Ornamentiň (suratjyklarynyň) ölçegleriniň we formalarynyň bozulmagy;
6. Her dürli tegmilleriň, hapalaryň we güýe iýen ýerleriň barlygy.

Taýýar halylar hemme hapalardan gaty gowy arassalanan bolmaly.

8-NJI BAP MATA ÖNÜMLERINIŇ BAZARYNY ÖWRENMEK

8.1. Dokma önümleriniň bazaryny öwrenmegiň esasy ugurlary

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe dokma pudagyňyň önünde durýan esasy wezipeler, diňe önümi öndürmek bilen çäklenmän, eýsem, esasy ünsi öndürilýän önümiň hiline, alyjylaryň isleglerini doly kanagatlandyrmaga, öndürilýän mata önümleriniň assortimentini giňeltmäge, matalary ýerlemek meselelerini çözmäge, çykdajylary azaltmaga we täze iş ýerlerini döretmäge gönükdirilendir.

Ýüze çykyan meseleleri çözmek maksady bilen matalardan taýýarlanylýan, taýýar geýimleriň sergisini, ýarmakalary we başga çäreleri geçirmeli. Şol çärelerde alyjylaryň islegini bilmek maksady bilen sorag-jogap anketasyny ulanyp, şu soraglara jogap gözlemeli:

Nähili edip alyjylaryň göwnünden turar ýaly matalaryň assortimentini döretmeli? Şu önümler siziň göwnüňize ýaraýarmy?

Nähili edip matalary we ondan öndürilen geýimleri satmaly?

Satmak – ýerlemek syýasatynda nämelere üns bermeli?

Şol anketalaryň kömegi bilen dokma senagatynyň, hususan-da, mata önümçiliginiň önünde goýlan meseleleri çözmek mümkin.

Matalar bazaryny öwrenmegiň esasy maksady potensial alyjyny tapmak we mata harytlaryny satmagyň oňaly şertini saýlamakdan ybaratdyr. Bazary öwrenmek netijesinde şu aşakdaky soraglara jogap bermeli: 1) Haýsy bazarlarda we nähili şertlerde mata önümçilik kärhanasynyň öndürýän ýa-da öndürjek mata önümlerini satmak mümkin? 2) Lomaý söwda bazalary haýsy kärhanalaryň, haýsy ýurtlaryň öndürýän matalaryndan gerekli assortimentdäki matalary getirmeli we getirilen, öndürilen matalary nähili şertlerde satmaly?

Mata bazarlaryny toplumlaýyn öwrenmekligiň esasy ugurlary şu aşakdakylardan ybarat: harydy, islegi, bäsdeşlik şertini, satmagyň (ýerlemegiň) formasyny we usulyny, bazaryň segmentlerini öwrenmek.

Bazary öwrenmeklik tötänleýin harytdan başlananok, sebäbi haryt (önüm) marketing toplumynyň ýüregi hasaplanýar. Eger-de mata we mata önümleri alyjynyň islegini kanagatlandyryp bilmeýän bolsa, onda marketingiň başga elementleri bilen bagly bolan çykdajylar we şertler, harydyň ýagdaýyny gowulandyryp bilmez. Şonuň üçin ýöne ýerden: «Eger siziň gowy harydyňyz bolmasa, onda siziň hiç zadyňyz ýok» diýilmeýär. Satyjy özüniň mata harytlarynyň bazarynyň ýagdaýyny, alyjylaryň islegleri, bäsdeşligiň ýagdaýy hem-de şol matalary öndürmek üçin ulanylýan täze tehnologiýany, şol görnüşli matalar bilen konýukturany deňeşdirip belgileýär.

8.2. Mata bazarlaryny segmentlemek

Bazary segmentlemek – bu ýörite usul bilen belli birtopar alamatlary boýunça birleşýän sarp edijiler ýa-da önümler topary üçin bazaryň bir bölegidir. Alyjylar sebitiniň geografiki umumylygy, ýaşı, girdejisi, taryhy gelip çykyşy we ş.m. islendik alamatlar

boýunça bazary segmentlere bölmek mümkin. Bazary segmentlemek bu marketingiň esasy guralydyr. Bazar segmentleri dogry saýlanyp alynsa, onda kärhananyň bäsdeşlik göreşinde üstün çykjagy ikuşsuzdyr.

Bazary segmentlemek üçin iki ugur bar:

1. Alyjylara niýetlenen segment;
2. Haryt üçin niýetlenen segment.

Matalaryň görnüşleriniň hemme adamyň islegini deň derejede kanagatlandyrmagy üçin, mata bazarlaryny belli bir segmentlere bölmek mümkin (alyjylary). Anyk topar matalary satyn alan alyjylaryň tapawutlaryny ýaşyny, jynsyny, maşgala ýagdaýyny, girdejisini, bilim derejesini, ýaşayan ýerini, işini, alyjylyk häsiýetini, endiklerini, boş wagtynda meşgullanýan zatlaryny, toýlary, baýramlary, milli aýratynlygyny öz içine alýar. Belli bir görnüşdäki matalar satylanda, bir ýa-da birnäçe şertlere ýüzlenmeli bolýar. Mysal üçin, aýal-gyzlar üçin neýetlenen köýneklik matalar satylanda ýokarky şertleriň birnäçesini ulanmak mümkin. Mata harytlary segmentlere bölünende, Türkmenistanyň şertinde hökmany suratda milli aýratynlyklary, howa şertlerini, ýaş aýratynlyklaryny, baýramdyr toýlary göz önünde tutulmalydyr.

Milli aýratynlyk: türkmen aýal-gyzlary matalary in satyn alyp, olary soňra özleri ýa-da atelýelerde tikdirýärler. Uzyn köýnekler geýýärler, sebäbi ýerde oturmak däbi – aýal-gyzlaryň aýagyny ýygnap oňaýly oturmagyna mümkinçilik berýär. Ondan başga-da, türkmen aýal-gyzlary açyk reňkli, gyzyly, ýaşyl, asman reňkli matalary gowy görýärler.

Howa şertleri: Türkmenistanyň howa şertleri özboluşly matalardan taýýarlanan aýal-gyzlar üçin köýnekleri geýmäge itergi berýär. 40–45⁰ temperaturada adam organizmi günün dowamynda yssy wagtlar işleýän işine görä 3–6 litre çenli der çykarýar, şol çykan deri belli bir wagtyň içinde organizmden daşky gurşawa çykarmaly, şonuň üçin-de tomus aýlary nahdyr tebigy ýüpek, wiskoza ýüpeginden taýýarlanan matalardan, ýagny ýokary gigroskopik häsiýetlere eýe bolan matalardan geýimleri taýýarlamak zerurlygy ýüze çykýar.

Ýaş aýratynlyklary: ýaşlar, orta ýaşan we gartaşan adamlar üçin (aýal-gyzlar) ulanylýan matalara görnüşlerini, olaryň reňklerini saýlamaklyk hem zerurdyr. Sebäbi ýaşlar, köplenç, açyk reňkdäki ýukajyk matalardan tikilen geýimleri halaýar, orta ýaşan aýallar – orta galyňlykdaky, dokurak reňkdäki, maýdaja güllüje matalardan taýýarlanan geýimleri halaýarlar. Gartaşan aýallar – dok reňkli, galyňrak we giňräk köýnekleri halaýarlar. Segmentlere bölünende şu görkezijini hem ulanmak hökmanydyr.

Baýramdyr toýlar – türkmen toýlarynyň we baýramlarynyň özboluşly aýratynlygyny, bazary mata harytlary üçin segmentlere bölünende hökman göz önünde tutmaly.

Türkmen toýlarynda – durmuşa çykýan gyz özi üçin her hili matalardan geýimleri taýýarlaýar, ondan başga-da, türkmen toýlarynda dogandyr garyndaşlara sowgat hökmünde in mata ýa-da taýýar geýimler berilýär.

Baýramlar – milli baýramlarda, dini baýramlarda aýal-gyzlar hökman täze eşik tikinip geýýärler.

Ýokardakylary umumylaşdyryp, Türkmenistan üçin mata harytlaryna bolan bazary segmentleseň, onda aýal-gyzlar üçin niýetlenen matalar, esasan, tebigy süýümlerden, açyk, dokurak, dok reňkli, ownuk güljagazly, ýuka, orta galyňlykdaky matalary, orta beýiklikdäki pürli, krepdeşin, panbarhat, welýur, atlas we ş.m. matalary köpräk öndürmeli, getirmeli we ilata hödürlemeli.

Mata harytlarynyň bazaryny doly segmentlemegiň şu aşakdaky şertleri bar:

1. Marketingiň degerli meýilnamasyny düzmek hem-de her bir seredilýän bazaryň segmentlerini doly belgilemek;
2. Saýlanyp alnan segmentiň girdeji getirmegini gazanmak;
3. Saýlanyp alnan segment önümi satmak we onuň reklamasyň netijeliligi üçin ýaramly bolmaly.

Bazarlar alyjylardan ybarat, alyjylar bolsa bir-birinden her hili görkezijiler bilen tapawutlanýar. Sebäbi alyjylaryň islegi dürli-dürli bolup, oňa täsir edýän şertleri bazary segmentlemek üçin ulanmak mümkin.

Islendik önümçilik ýa-da söwda kärhanasy özüniň öndürýän ýa-da satýan matalarynyň bir wagtyň özünde hemme alyjylara ýaýramaýanlygyny ýa-da talabyny kanagatlandyрмаýanlygyny bilýär.

Alyjylar gaty köp, olar bir-birinden özleriniň häsiýetleri, endikleri bilen tapawutlanýarlar. Şonuň üçin önümçilik we söwda kärhanalary bazaryň mälim bölegine, ýagny segmentine hyzmat etse, özi üçin peýda gazanyp biler. Mysal üçin, özümiziň içki bazarymyz üçin häzir gerek bolan matalaryň köpüsi aýal-gyzlaryň köýneklik matalarydyr.

Häzire çenli satyjylar (önümçilik we söwda kärhanalary) biziň şertimizde marketingiň hemme talaplaryny (hususan-da, bazary segmentlemek şertini) ýerine ýetirmeyärler, muňa entek esas hem ýok, sebäbi bäsdeşlik daşary ýurtlardaky ýaly ösen dälidir. Şeýle-de bolsa nämelere üns bermeli? Üns berilmäni üçin köp önümçilik we söwda kärhanalary marketing işlerinde ýalňyşlyk goýberýärler. Mysal hökmünde marketing işleriniň birnäçesine ýüzleneliň:

Köpçülikleýin marketing. Bu marketing şertinde satyjy önümiň bir görnüşini köpçülikleýin öndürmek, köpçülikleýin paýlamak bilen meşgullanyp, çykdajylar az bolmaly, bahalar ýokary bolmaly we ýokary derejeli bazar emele gelmeli diýen pikirler gulluk edýär. Sebäbi käbir kärhanalaryň öndürýän matalary üçin bazar segmentlenmedik, ilatyň islegi doly öwrenilmedik we bazar maglumatlary doly ýygnaýp seljerilmedikdir. Şol kärhanalar türkmen aýal-gyzlarynyň uly isleg bildirýän emeli – ştapel süýüminden taýýarlanýan ştapel matalarynyň, tebigy ýüpek ýüplükden krepdeşin matalarynyň önümçiligini talabalaýyk gurnasa, mata bazarlarynyň birnäçe segmentini dogry çözmäge mümkinçilik dörädi.

Differensirlenen haryt marketingi. Bu ýagdaýda satyjy birnäçe görnüşli dürli häsiýetdäki matalary öndürýär. Ýöne bu çäreler hem bazar segmenti üçin niýetlenmän, eýsem, alyjylara dürli görnüşli matalary tekliپ etmek üçin niýetlenendir.

Maksatly marketing. Bu ýagdaýda satyjy bazaryň haýsy hem bolsa bir ýa-da birnäçe segmenti üçin, matalaryň belli bir

görnüşlerini öndürýär we marketingiň her saýlanyp alnan segmenti üçin toplumlary taýýarlaýar. Mysal üçin: ýaş gyzlar üçin biziň şertlerimizde, ýokary gigiýeniki talaplara gabat gelýän tebigy ýüpekden taýýarlanan krepdeşiň köýneklik matalary öndürmekligi ýola goýmak mümkin.

Häzir daşary ýurt şereketleriniň köpüsi maksatly marketinge geçýärler, sebäbi bu satyjylar üçin marketing mümkinçiliklerini ýüze çykarmaga ýardam berýär. Satyjy her bir maksatly bazar üçin gerekli mata önümlerini öndürmäge mümkinçilik döredýär.

Bazary segmentlemegiň esasy ugurlary. Bazary segmentlemegiň belli bir usuly ýok. Şonuň üçin bazarda ulanylan her hili görkezijileri ulanyp, segmentlere böljek bolmaly-da, şonuň içinden satyjy üçin iň oňaýlylaryny saýlamaly. Şolaryň käbirlerine seredip geçeliň:

Geografiki ugur boýunça bazary segmentlemek. Bazary geografiki ugur boýunça segmentlänimizde Türkmenistan boýunça: welaýatlara, şäherlere, etraplara we şäherçelere bölmek mümkin. Mata öndürýän ýa-da satýan kärhana (sowda bazary daşary ýurtdan matalar getirýän bolsa) 1 ýa-da 2 geografiki birlikde ýa-da bütün ýurduň derejesinde matalar bilen sowda etmegi mümkin, munda her bir sebitiň hususyýeti göz önünde tutulmalydyr, mysal üçin, Lebap welaýatynyň Türkmenabat, Atamyrat şäherleriniň, Galkynyş (Dänew), Farap şäherçeleriniň ilaty esasy uly gülli wiskoza, asetat süýümlerinden taýýarlanan matalary ýa-da şahy matalary köpräk ulanýarlar, onuň tersine Balkan welaýatynyň Türkmenbaşy, Balkanabat, Hazar şäherlerinde, Etrek, Esenguly etraplarynda ýaşaýan aýal-gyzlar açyk bir reňke boýalan, orta galyňlykdaky ýa-da zolakly «şotlandka» atly matalary uly isleg bildirip satyn alýarlar.

Demografiki ugur boýunça mata bazarlaryny segmentlere bölmek. Bu ugur boýunça, mata bazarlary segmentlenende demografiki görkezijiler: jyns, ýaş, maşgalanyň sany, maşgalanyň gelip çykyşy, girdejisiniň mukdary, işleýän işi, biliminiň derejesi, dini, milleti we ş.m. göz önünde tutulýar. Bu ugur sarp edijileri belli bir toparlara bölmekde möhüm ähmiýete eýedir.

Maşgalanyň ömür dowamlylygy – alyjylaryň islegi we mümkinçiligi ýaşy bilen baglanyşyklydyr, mysal üçin, ýaş aýal-gyzlar elmydama açyk reňkli, ýukarak matalardan tikilen köýnekleri, gartaşan aýallar bolsa orta galyňlykdaky, bir reňkli (dokurak) matalardan tikilen köýnekleri geýmegi halaýarlar.

Jynsy – bu ýerde aýal, erkek, oğlan, gyz geýimleriniň haýsy matalardan öndürilýändigini we olaryň sany, bazary şu görkezijiler boýunça segmentlemäge mümkinçilik berýär.

Girdejiniň mukdary – mata we mata önümleri üçin uly täsiri ýok diýen ýaly, olar, esasan, gymmatbahaly awtomobiller, radio-wideoteknika üçin niýetlense gowy bolar. Matalar üçin bazar segmentlenende girdejileriň mukdary öz täsirini ýitirýär.

Durmuş ýagdaýy – adamlaryň durmuş ýagdaýy ol ýa-da bu harydy almakda gyzyklanma döredýär, her hili matalar satýan satyjylar adamlaryň durmuş ýagdaýyny göz önünde tutmak bilen bazary segmentlejek bolýarlar. Mysal üçin, «jynsy» matadan tikilen jalbarlar ilki başda diňe altyn gözleýjilere niýetlenen bolupdyr, ýöne beýleki kärde işleýänler üçin hem bu jalbarlar uly gyzyklanma döredipdir. Ýüzlerçe ýyllaryň dowamynda, häzirki günlere çenli hem bu matalardan taýýarlanan geýimler köpleri gyzyklandyrýar.

8.3. Mata bazarynda baha syýasaty

Umuman, harydyň bahasyny peseltmek gaty aňsat, ony islendik adam edip biler, ýöne harydyň hilini gowulandyrmak her kesin elinden gelenok, 10% öz harydyň bahasyny peseltmek, bu öz girdejiňi 50% azaltmak diýmekdir.

Bar bolan hemme harytlaryň gymmaty we bahasy bar. Baha – bu haryt ýa-da hyzmatlar üçin talap edilýän puluň möçberi, gymmat – bu harydyň özüne düşýän gymmaty, ýagny hemme harajatlar hasaplanyp goýlan baha.

Baha köp wagtlap alyjyny saýlap almak üçin esasy şert bolup hyzmat etdi. Bu ýagdaý häzir hem ykdysadyýeti gowşak ösen ýurtlaryň garyp gatlakly ilatynyň arasynda halkyň sarp edýän

harytlary üçin dowam edýär. Ýöne soňky döwürde baha däl şertler alyjylary saýlamakda has köp öňe sürülýär.

Marketing kompleksleriniň içinde baha girdeji çeşmesi hasaplanýan başga zatlaryň hemmesi çykdaja degişlidir. Şonuň ýaly-da, baha marketingiň iň çäýe elementi hasaplanýar. Baha we baha syýasaty marketologlar üçin iň esasy meseledir. Bazarlarda edilýän esasy ýalňyşlaryň biri bahanyň bazarlaryň ýagdaýyna we harytlaryň häsiýetlerine seredilip goýulmagydyr.

Täze öndürilýän mata we mata harytlaryna baha goýmaklygyň özboluşly aýratynlyklygy bar.

Biziň ýurdumyzda öndürilýän mata we mata önümlerimiziň içerki, esasan hem, daşarky bazarlarda öz degerli ornuny tapmagy üçin çäreler geçirilýär. Bu ugurda esasy baha syýasatyny saýlap almaklyk, önümçiligi ösdürmeklik, haryt aýlanyşygyny ýokarlandyrmaklyk, girdejini köpeltmeklik, edaradaky we kärhanadaky marketing bölüminiň esasy wezipesidir.

Häzirki şertlerde önümçilik kärhanasy özüniň öndürýän mata we mata önümlerini bazarda erkin hereket etdirmek üçin şu aşakdaky bahalary ulanmaklary mümkin:

- 1) alyjylaryň şol matalary satyn aljakdygyna ynam bildirip, iň ýokary bahalary goýmak;
- 2) bazardaky bar bolan birmeňzeş matalara pesräk baha goýmak;
- 3) «psihologiki bahalar», ýagny tegelek summadan azajyk peseldip baha goýmak, mysal üçin 99 manat, 199 manat. Şeýle edilende alyjylaryň aňynda pes baha barada düşünje döreýär;
- 4) bazardaky şol matalary iň köp satýan kärhananyň (lideriň) bahasy;
- 5) hemme çykdaajylary we girdejileri hasaplap goýulýan baha;
- 6) iň ýokary hilli matalara goýulýan bahalar, ýagny käbir üýtgeşik häsiýetli matalar – saryja, merinos goýunlarynyň ýüňünden, angor geçisiniň ýüňünden, arassa tebigy ýüpek matalar, kaşmilon we ş.m. Marketingiň kömegi bilen kärhananyň ýolbaşçysy ýagdaýyna görä ol ýa-da bu bahany özüniň täze öndürýän matalary üçin saýlap almagy mümkin. Saýlap almaklyk köp şertlere baglydyr.

Ýokary bahalary goýmaklyk – köpräk girdeji almaklyk iň täze görnüşli, üýtgeşik, isleg ödeýiş häsiýetli matalary öndürýän kärhanalar tarapyndan amala aşyrylyp bilner. Ýagny, matalaryň ömür dowamlylygynyň başlangyç wagtyny öz içine alyp, täze bazaryň emele getirýän döwri. Muňa mysal hökmünde «Türkmentekstil» kompleksiniň täze öndürýän matalarynyň eýýäm Amerikanyň we Ýewropanyň, Ýaponiýanyň bazarlarynda öz orunlaryny tapanlygyny görkezip bolar.

Baha syýasaty. Mata harytlaryny öndürýän kärhananyň bazarda özüniň göz önünde tutýan peýdasyny almak üçin, umuman, haýsy basgançakda nähili baha syýasatyny ýöredip, alyjylaryň her hili hereketlerine jogap tapmagyna aýdylýar. Bazary öwrenijileriň pikirine görä, azyk däl harytlary üçin baha syýasatyny dogry saýlap almaklyk başga görkezijilerden hem möhümräk diýlip hasaplanýar.

II BÖLÜM

TIKILGI WE TRIKOTAŽ GEÝIMLERIŇ EKSPERTIZASY WE MARKETINGI

Türkmenistanda tikilgi geýimleri öndürmegiň geljegi örän uludyr, her bir etrapda häzirki gurulýan egirme-dokma fabriginiň ýanynda ýöriteleşdirilen belli bir görnüşdäki tikilen geýimleri öndürmek üçin önümçilik kärhanalary işe girizilýär, şol kärhanalar halkara standartlarynyň talaplaryna gabat gelip, tikilgi geýimleri we trikotaž önümleri diňe öz ilatymyz üçin däl-de, eýsem, daşary ýurtlara satmak üçin hem niýetlenendir. Şol fabriklerde häzirki-zaman öndebaryjy daşary ýurt tehnikasy hem-de tehnologiýasy ulanylýar. Şonuň ýaly-da dokma ministrliginiň öňki bar bolan fabrikleriniň işini täzeçe guramaga uly üns berilýär. Gurulýan täze egirme-dokma, tikin fabrikleri daşary ýurt firmalarynyň kömegi bilen alnyp barylýar. Özümizde öndürilýän: pagta, ýüň, ýüpek süýümleriniň belli bir bölegi matadyr geýimleri öndürmek üçin ulanylýar.

Dokma senagaty ministrliginiň önünde durýan esasy wezipeleriň biri hem, öndürilýän geýimleriň hilini dünýä standartyna gabat getirmekden ybaratdyr. Bu ýerde marketing bilen iş salyşýan hünärmenleriň, söwda işgärleriniň, haryt öwrenijileriň roly ýokarydyr. Sebäbi marketing boýunça hünärmenler, öwrenijiler önüm işläp çykarýan kärhana bilen söwda kärhanasynyň arasyndaky baglaýjy zynjyrdyr we ilatyň geýimlere bolan islegini doly derejede öwrenip kanagatlandyrmalydyr. Geýimleriň assortimenti köp görnüşden ybarat, ýöne şol assortimentleriň görnüşleriniň söwda kärhanalarynda barlygy birnäçe şertlere baglydyr. Assortimentiň özi halkyň islegine gabat gelmeli, haçanda geýimleriň assortimenti hemmetaraplaýyn ilatyň islegine gabat

gelse, onda islegi doly kanagatlandyrmak mümkin. Şonuň üçin-de marketing boýunça iş salyşýan hünärmenler söwda kärhanalarynyň assortimentlerini düzenlerinde halkyň islegini hemmetaraplaýyn öwrenmelidirler. Halkyň tikilen geýimlere bolan isleginiň artmagy köp şertlere baglydyr. Mysal üçin:

1. Geýimleriň görnüşleriniň artmagy;
2. Halkyň material taýdan gowulaşmagy;
3. Medeniýetiň ösmegi;
4. Halkyň san taýdan ösmegi;
5. Ilatyň düzümi;
6. Ilatyň psihologik we fiziologik taraplary;
7. Daşky gurşaw hem-de howa şertleri.

Halkyň geýimlere bolan islegine täsir edýän şertleriň biri zähmet hakynyň ýokarlanmagydyr. Girdeji ösdügiçe geýimlere bolan isleg, netijede, her bir maşgalanyň geým-gejiminiň sany artyp başlaýar. Ýene-de bir täsir edýän zat hem ýaş meselesidir. Gün geldigiçe ilatyň sany ösýär, esasan hem, uly ýaşlylaryň sany artýar. Sebäbi adamlaryň ýaşaýyş derejesiniň ýokarlanmagy bilen adamlaryň ömri uzalýar. Şonuň üçin-de geljek üçin niýetlenen maksatnamalarda önümçilik we söwda kärhanalaryny uly ýaşly adamlar üçin gerek bolan geýimleriň assortimenti üpjün etmeli.

Ýene-de bir şertleriň biri, ýurdumyzda ösýän şäherler, etraplar, täze döreýän şäherçelerdir.

Ýene-de bir üns bermeli zat hem, 19 ýaşa çenli bolan ýaşlaryň geýimlere bolan islegidir. Bu örän üýtgeşik mesele bolup, ýaşlaryň isleglerini kanagatlandyrmak özboluşly aýratynlyga eýedir. Şäher we oba ilatynyň geýimlere bolan islegi şäher hem-de oba ilatynyň medeniýetiniň biri-birine gaty ýakynlaşmagydyr. Biziň ýurdumyzda köp özboluşly toýlar geçirilýär. Esasan hem, ýaş çatynjalaryň toýlarydyr, şonuň üçin, geýimlere, sowgatlyklara hökmany suratda aýratyn üns bermelidir. Şeýle-de tebigy hem howa şertlerimiziň aýratynlygy – gys paslynyň Türkmenistanda 2 aýdan köp dowam etmeýänligi, tomus paslynyň bolsa 4 aýdan-da köp dowam edýänligini we şonuň üçin-de ýeňil geýimlere, nah matadan bolan geýimlere köp isleg bildirilýändigini göz önünde tutmalydyr.

1-NJI BAP

GEÝIMLERIŇ ÖNÜMÇILIGINI WE SÖWDASYNY ÖSDÜRMEKDE MARKETINGIŇ ÄHMIÝETI

1.1. Geýimleriň önümçiligini ösdürmekde marketingiň ähmiýeti

Ynsanyň durmuş derejesini ýokary basgançaklara elten ýurtlaryň tejribeleri şu aşakdakylary görkezdi: ýagny jemgyýet we şahslaryň gatnaşyklarynyň ykdysady çeşmeleri, haryt önümçiligi, hyzmatlar bazary, haryt önümçiliginde işleýänleriň zähmetiniň netijeleri deň, ýöne aýry-aýrylykda baha berilmejekdigi anyklandy. Bu zatlaryň hemmesine, eger-de biz «Marketing» bilimine dogry düşünsek, ony doly öwrensek, jogap berip bileris.

Sada dilde aýdylanda, «Marketing» harytlar we hyzmatlar bazaryny öwrenmek we olary ýola goýmak ýa-da bazary öwrenmek ýaly manylary aňladýar. Aslynda, marketing öňem bar. Haryt önümçiligi we satmak-satyn almak ýüze çykandan bäri adamlar jemgyýetinde ösüp gelýär.

Marketing ylmynyň predmeti – haryt önümleriniň satylyşynyň alyjynyň talaplaryny kanagatlandyran we öz önümlerini satmak üçin täze mümkinçilikleri gözleýän hereketleriň mazmunydyr.

Marketing ylmynyň esasy obýektleri: bazar, alyjy, haryt, hyzmat, baha, harytlaryň hereketi, reklama, satmak we ony höweslendirmek hasaplanýar.

Marketing ylmynyň wezipeleri – bazar we alyjylary we harytlary öwrenmek, täze öndürilýän we öndüriljek harytlaryň geljegini anyklamak; marketing barlaglary we netijeleri esasynda haryt öndürmek, harytlaryň hereketini, satmak we hyzmat etmegi rejeleşdirmek (tertiplleşdirmek) baha syýasatyny belgilemek we amala aşyrmak, marketingi informasiýa bilen baýlaşdyrmak, dolandyrmak barada ugurlary, kadalary, bilimleri tertiplleşdirmekden ybaratdyr.

Marketing näme üçin gerek?

Birinjiden, jemgyýetde bar bolan islendik zähmeti öz häsiýeti boýunça öndüriji etmek üçin, ikinjiden, ykdysadyýetimize milli

özboluşlylygymyza laýyklykda dolandýrmaklygy girizmek üçin, üçünjiden, önümçilik kärhanalarymyzy özbaşdak etmek, ýagny öndürýän önümlerini talabalaýyk öndürmek, halka gerek bolan önümleri öndürmek üçin, dördünjiden, bazary doly öwrenip, şoňa laýyklykda haryt önümçiligini ýola goýmak üçin gerek.

Azyk däl harytlaryň önümçiligini ösdürmekde marketingiň ähmiýeti nämelerden ybarat? Önümçilik kärhanalarynyň esasy wezipeleri şu aşakdaky ugurlar bolmaly:

Ilki bilen nähili harytlary, nähili isleg ödeýiş häsiýetleri bilen, haýsy bahadan, näçe mukdarda, nirede satyp boljak, satyn alynjak we şondan soňra harytlaryň önümçiligini guramak barada pikir etmeli.

Umuman aýdanyňda, hökmany suratda isleglere laýyk gelýän harytlary öndürmeli we satmaly.

Azyk däl harytlary öndürmekde hem isleg esasy kategoriýa bolmalydyr. Sebäbi biz islegi gandyrmaly, islegler özüne bir topar belgileri (kategoriýalary) birleşdirýär (haryt bar bolany bilen hem biziň isleglerimizi kanagatlandyrmasa, biz ondan peýdalanyp bil-meýäris.) Şonuň üçin islendik harytlar alyjynyň isleglerini olaryň öňlerinde goýýan meselelerini çözmelidir (mysal üçin, tomusda aýallar üçin geýimler ýeňil we hemme estetiki, gijgiýeniki talaplara laýyk gelmeli, baha meselesi hem elýeterli bolmaly).

Şu ýörelge marketingiň öndebaryjy ýörelgesidir. Öňler önümçilik kärhanalary her hili harytlary öndürerdiler-de, her hili ýollar bilen satmakçy bolardylar, alyjylary gözlärdiler (geçýän harytlaryň gapdaly bilen, ony hem goşmaça goýup satjak bolardylar). Şonuň üçin kärhananyň marketologynyň esasy wezipesi diňe halkyň isleg bildirýän harytlaryny öndürmekden ybaratdyr.

Ýapon hünärmenleriniň aýtmagyna görä, eger-de täze mata çykarmak barada pikir döräp, ol hem 1 ýylyň dowamynda bazara çykarylyp ýetişilmese, onda şol matalaryň bazara çykarylyp olardan peýda görüljegine kepil ýokdur.

Täze öndürilýän matalaryň bazarlara her hili täsir etmegi mümkin. Mysal üçin, panbarhat ýa-da bolmasa krepdeşin onlarça

ýyldyr bazardan gidenok. Sebäbi krepdeşin arassa tebigy ýüpek-den dokalyp, ondan tikilen köýnekler ýeňiljek, gigiýeniki we estetik talaplary boýunça halkyň islegini kanagatlandyrýar.

Şonuň üçin matalar öndürilip soňra olary satmak meselesi dörese, matalary öndüren firma ýa-da kärhana uly şowsuzlyga uçramagy mümkin.

Marketing meýilnamasy azyk däl harytlaryň gerekli assortimentini, önümçiligiň mümkinçiligini, reklama çärelerini, önümçiligiň düzümini üýtgetmäge mümkinçilik döredýär. Ondan başgada, marketing ýörelgelerine esaslanyp, önümçilik kärhananyň ýa-da firmanyň täze öndürjek harytlary üçin bazary emele getirmäge mümkinçilik döredýär.

Marketinge esaslanyp, önüm öndürýän kärhanadyr firmalar alyjylar we harytlar bilen aragatnaşyk saklamaga mümkinçilik döredýär. Bu bolsa zzygiderli öndürilýän harytlaryň hilini ýokarlandyrmaga hem-de önümçilik üçin gerekli çig mallary tygşytlý ulanmaga mümkinçilik döredýär.

1.2. Geýimleriň söwdasyny ösdürmekde marketingiň ähmiýeti

Marketing netijeli ulanylmasa, onda harytlary satmakda kynçylyklar döreýär, satmagyň kanallaryny gözlemek, alyjyny tapmak, reklamany ösdürmek (ulanmak), bazarlary segmentlere bölmek we ş. m. marketingiň esasy ugurlarydyr. Belli amerikan marketology we telekeçisi M. Stori ýaş wagtynda bolup geçen bir wakany ýatlaýar. Ol uniwersitetde okap ýören wagty aýaly bilen ýerli bazara baryp, öz otagjyklary üçin haly satyn almak isläpdir.

«Näme isleýäňiz?» diýip, 2 ýaş juwana söwdagärleriň biri ýüzlenipdir. «Biz öz otagymyz üçin haly gözleýäris» diýip, ýaşlar jogap beripdir. Şol minutyň özünde bularyň daşyny söwdagäriň bir özi däl, eýsem, onuň üç erkek dogany, iki aýal dogany gabap alyp, «Nähili ölçegde? Reňkde? Hilde?» ýaly soraglary olaryň üstüne ýagdyrypydylar. Ýaşlar soraglara jogap berjek bolup aljyrapdyrlar.

Iň soňunda söwdagär: «Siziň isleýän halyňyz mende bar» diýip, olara jogap beripdir. M. Stori we onuň aýaly söwdagäriň dükany-na seredip, halyny görmändir. Ýöne 2 minutdan soňra söwdagäriň erkek dogany şol diýilýän halyny getiripdir. Bular bu halyny satyn alypdyrlar. M. Stori bu wakadan durmuş üçin gerek bolan sapa-gy alypdyr. Sebäbi gaty işine ökde italýan söwdagäri, özlери bilen bäsdeşlik edýän söwdagärden ýaşlara gerek halyny satyn alyp, bu-lara satypdyr.

Söwdanyň (marketingiň) esasy hem şundadyr – ýagny, aly-ja gerek harydy tiz tapmak, onuň göwnünden turmak, satmak we özüňe girdeji almak. Bu marketingiň harydy satmagyň görnüşiniň seljermesi, onuň reklamasynyň elementleridir. Önümçilik kärha-nasy özünde bar bolan harydy satmaga çalyşýar. Hakyky bazary bolsa alyjylara gerekli harytlary we hyzmatlary satýan söwdagär-ler döredýär.

2-NJI BAP

EGIN-EŞIKLERI EKSPERTIZA ETMEKDE BILDIRILÝÄN TALAPLAR WE ISLEG ÖDEÝIŞ HÄSIÝETLERINIŇ EKSPERTIZASY

2.1. Egin-eşiklere bildirilýän talaplar

Gigiýeniki maglumatlar boýunça adam organizmi 29–32⁰-dan pes bolmaly däl, çyglylyk bolsa 30–40%-e barabardyr. Bu şertler adam organizmi üçin oňaly ýagdaýy döredýär. Geýimiň esasy wezipesi organizm üçin howanyň dürli şertlerinde oňaly ýagdaý döretmekden ybaratdyr. Geýimiň ýylylyk saklama häsiýeti, howa geçirijiligi – geýimlerin gatlaklaryna we içlikleriniň galyňlygyna baglydyr.

Bize mälim bolşy ýaly, köp gatlakdan ybarat bolan geýim-ler howa alyş-çalşa päsgel berýär. Adam organizminiň derisi howa alyş-çalyşda işeň rol oýnaýar. Organizm deri tarapyndan myda-ma gerek bolan howany kabul edýär, kömürturşy gazyny bolsa daşyna çykarýar. Gije-gündiziň dowamynda organizm 4 litrden

hem köp kömürturşy gazyny çykarýar, organizme bolsa 2 litre golaý kislorod gelyär. Adam organizminden çykýan bu gaz, diňe bir organizm bilen bagly bolman, eýsem, hapalanan eşiklerden hem bölünip çykýar. Bizi gurşap alan howada kömürturşy gazynyň mukdary 0,03–0,04%-e çenlidir. Geýim bilen organizmiň arasynda boşlukda kömürturşy gazynyň mukdary 0,08%-den köp bolmaly däldir. Eger-de bu gazyň mukdary 0,1%-e baraýsa, adam özüni ýitirýär, çaşýar. Şonuň üçin organizmiň çykarýan kömürturşy gazy näçe tiz boldugyça, şonça tizlikde hem ol daşyna çykarylmalýdyr. Adam işlände ýylylyk çykaryp derleýär, bir günün dowamynda adam organizminiň 0,5–1 litre çenli, eger-de agyr iş ýerine ýetirilýän bolsa, onda deriň mukdarynyň 4,5–5 litre, hatda 12 litre çenli bolmagy hem mümkin. Adam organizminde emele gelen deri (çyglylygy) daşary çykarmak üçin, geýimler üçin ulanylýan matalar belli bir gigroskopik häsiýete eýe bolmaly. Tomusda geýimler organizmi ýokary ýylylykdan, gysyna bolsa sowukdan gorap saklamalydyr, bu ýagdaýlary aralyk derejede saklamak üçin içki geýimleriň ähmiýeti uludyr. Içki geýimler adam organizmine gerek bolan howany, ýylylygy gerek wagtynda ýetirip durmalydyr. Daşky geýimler adam işlände, dynç alanda hemme şertleri döretmelidir. Olar gaty agyr bolmaly däl we adamy ýadatmaly däl.

Geýimleriň gigiýenik häsiýetlerine, onuň reňki uly täsir edýär, eger-de mata gara reňkde bolsa, gün şöhlesiniň 99,5%-ni özüne kabul edýär. Şonuň üçin bu geýimler gaty gyzyr, şol sebäpli ýazky, tomusky geýimler açyk reňkli matalardan tikilmelidir. Ýene-de esasy gigiýeniki häsiýetleriň biri matalaryň, geýimleriň hapalanmazlygydyr, hapalanmak, esasan, geýim üçin matalaryň haýsy süýümlerden dokalandygyna, matanyň ýüzüniň häsiýetine hem-de geýimleriň konstruksiyasyna baglydyr. Sintetik süýümler özüne köprük çañ, hapa kabul edýär. Şeýle hem matalar tütjümek bolsa hapa ýygnaýar. Plaşlar, ýapynja ýaly geýimler üçin gigiýeniki häsiýet suw geçirmezlikdir.

Bular, esasan, suw geçirmeýän matalardan tikilýär. Suw geçirmeýän matalar, özünden ýylylygy hem geçirmeýär. Şonuň üçin şol geýimleriň käbirinde ýylylygy, kömürturşy gazy çykarmak üçin

ýörite deşijekleri goýmak göz önünde tutulýar. Utilitar häsiýetleriň ýene-de biri ulanmagyň oňalylygydyr. Bu häsiýet geýimler üçin şulardan ybarat: geým çykarmagyň, asawaçdan asmaklygyň, ütüklemegiň we bejermekligiň oňalylygydyr. Geýimleriň bu häsiýetleri, esasan, geýimleriň konstruksiýasyna, ölçeglerine, jübüleriniň we kemerleriniň görnüşine we ş.m. baglydyr.

2.2. Egin-eşikleriň isleg ödeýiş häsiýetleriniň ekspertizasy

Geýimleriň estetik häsiýetleri kompozisiýasynyň bütewiligi, modeliniň funksionallygy hem-de stili bilen belgilenýär. Estetiki häsiýetler, umuman, jemgyýetiň estetik ideýalary bilen baglanyşyklydyr.

Umuman aýdanda, estetiki häsiýetler geýimleriň hemme tarapdan owadanlygydyr. Estetiki häsiýetler bahalananda deňeşdirme ýoly bilen anyklanylýar. Estetiki häsiýetler geýimleriň ulanylyşyna, adamlaryň ýaşayyş-durmuşyna, işine, ulanylanda howa şertlerine hem-de millete baglydyr.

Kompozisiýanyň bütewiligi diýlende şulara düşünilýär: detallaryň (bölekleriň) biri-biri bilen arabaglanyşygy, olaryň formasy (şekili), biçüw taýdan birligi.

Kompozisiýanyň esasy komponentleri (düzümi): forma, sudur, her hili çyzmyklar, proporsiýa, esasy material, agramy, bezelişi we ritmidir.

Geýimleriň formasy (şekili); geýimiň detallarynyň (bölekleriniň) biri-birine birleşmegi esasynda emele gelýär. Formanyň görnüşleri şu aşakdakylardyr:

- 1) klassyky forma;
- 2) sport;
- 3) fantaziýa.

Klassyky formadaky geýimler – dogry çyzykly, sudury boýunça adam bedenine galtaşýan hem-de ýarym galtaşýan, ýeňleri ýönekeý tikilen, bezeg elementleri ýok. Bu formadaky geýimler özüniň ýönekeýligi bilen tapawutlanýar.

Sport geýmileri – örän çylşyrymly konstruksiýada bolup, bezeg çyzmyklary agdyklyk edýär. Bular giňiräk, umuman, adamlaryň şekiline laýygrak bolýar. Mysal üçin, ýeňleri dürli ýol bilen birleşdirilen, jübüleri daşyndan tikilen, gapakly we gapaksyz, ilikli, syrmary bolmagy mümkin.

Fantaziýa – dürli görnüşdäki, şekildäki we biçüwdäki geýimler, köp bezeg bölekleriniň barlygy bilen tapawutlanýar. Şeýle-de goşmaça çyzmyklar, tornagyşlar bilen bezelen, sudury dürli-dürliüdir.

Sudur – geýmileriň sudury diýlende, egniniň beýikligi hem-de ini göz önünde tutulyp, umuman, geýmileriň adamyň göwresine galtaşmak derejesine aýdylýar:

- 1) adamyň göwresine galtaşýan;
- 2) ýarym galtaşýan;
- 3) dogry geým;
- 4) giň – ýokardan aşak giňelýän geým;

Sudurlaryň dürli görnüşleri bolup, olar moda baglydyr. Geýmileriň estetik formalaryny düzmekde siluetiň roly örän uludyr.

Fason diýlende geýmileriň esasy siluetiniň her bir detaljygyň (bölejiginiň) dürli ýollar bilen biçilmegine, tikilmegine we üýtgedilmegine aýdylýar.

Çyzmyklar – geýmileriň umumy konturyny emele getirýär. Geýmilerde 3 görnüşli çyzmyklar bolýar:

- 1) kontur (geýmileriň bölekleriniň gyra araçägi);
- 2) konstruktiv (geýmiler tikilende emele gelýän çyzmyklar);
- 3) bezeg.

Kontur (geýmileriň bölekleriniň gyra arçägi) ýa-da sudur çyzmyklary geýmileriň daşky görnüşini häsiýetlendirýär. Olar sudurlara belli bir häsiýet berýär, proporsióany belgileýär hem-de modany görkezmäge çalyşýar.

Konstruktiv çyzmyklar – geýmiler tikilen wagtynda ýa-da eplemeler arkaly döredilýär (mysal üçin, egin we gapdal hem-de döş çyzmyklary).

Bezeg çyzmyklary – tikinler ýa-da keşdeler arkaly geýimiň bölejiklerinde emele getirmek mümkin. Geýmide hemme çyzmyklar biri-birine bagly bolup, umuman, geýmileri owadan görkezýär.

Proporsiýa – geýimleriň proporsiýasy bu geýimleriň detallarynyň (bölekleriniň) – ölçegleriniň biri-birine gabat gelmegidir. Eger-de proporsiýa dogry çözülmese, geýimiň daşky görnüşi бүтинleý üýtgeýär.

Material – umuman, geýimleriň kompozisiýasyny çözmekde ähmiýeti uludyr. Materiallar saýlanyp alnanda ilkinji göz önünde tutulýan zat geýimleriň görnüşleri, olaryň haýsy pasyllarda geýmek üçin niýetlenişi, geýimleriň formasy hem-de niýetlenen adamlaryň ýaşydyr.

Saýlanyp alnan materialyň reňki, ýüzünde bar bolan şekil-jikler, umuman, geýimleriň kompozisiýasyna üýtgeşik şekil berýär.

Geýimleriň massasy we agramy – bu görkeziji geýimleriň detallarynyň (bölekleriniň) ölçegine we geýimleriň göwrümüne baglydyr. Kese çyzmykly matalar ulanylanda geýimleriň göwrümi ulalan – giňelen ýaly bolýar. Bu görkeziji täze materialdan modeller taýýarlanylanda ulanylýar. Mysal üçin, orta – ýokary beýiklikdäki (175 sm) aýallar üçin kese çyzmykly hem-de uly suratly matalardan geýim geýmeklik bolýar. Tersine kiçi boýly aýallara dik çyzmykly geýimler gowy gelişýär. Olaryň boýy uzalan ýaly bolýar.

Bezemek – goşmaça estetiki bezemek üçin maşynda dürli reňkli sapaklar bilen keşde çekilýär ýa-da lentalaryň, tesmalaryň, ýüpjagazlaryň, tormatalaryň hem-de dürli reňkdäki matalaryň kömegi bilen bezelýär. Bezemek işleri geýimleriň haçan, nirede, haýsy pasylda geýmek üçin niýetlenilişine baglydyr.

Ritm – geýimlerdeki ritm bu geýimleriň elementleriniň umumy kompozisiýada ýerleşişini hem-de olaryň arasyndaky bar bolan aragatnaşygy belgileýär. Geýimleriň umumy kompozisiýasynda ritmler siluet çyzmyklarynda, konstruksiyada, bezeg elementlerinde hem-de reňklerinde ýüze çykýar. Olaryň her hili görnüşleri bar:

1. Ýönekeý ritm – bir formadaky, ölçegdäki hem-de reňkdäki elementleriň arabaglanyşygydyr. Mysal üçin, birmeňzeş eplemler.

2. Çylşyrymly ritm – bu elementleriň kompozisiýadaky biri-birine proporsional baglanyşygydyr. Mysal üçin, penjekdäki ýokary döş jübüsiniň, gapdal jübüleriniň ölçeglerine laýyklykda kiçelmegi.

Eger-de geýimlerde ritm oňaýly çözülmese, onda bütinleý geýimiň kompozisiýasy üýtgeýär, şeýlelikde, olaryň estetiki häsiýetleri peselýär.

Eger-de ritm bozalsa, onda geýimiň kompozisiýasynyň umumy bozuldygy bolýar, netijede, geýim adamlaryň isleglerini doly kanagatlandyrmaz, olaryň hili bozulýar.

Kompozisiýanyň bütewiligi geýimdäki elementleriň biri-birleri bilen gatnaşyklaryna baglydyr. Kompozisiýanyň bütewiligi aýratynlykda seredilmän, eýsem, bütewiligine (durşuna) seredilýär. Kompozisiýanyň bütewiligi ritmiň ululygy hem-de stile laýyklygy görkezýär. Stil hakyndaky çözümler bolsa, häzirkizaman moda gabat gelmegi belgileýär. Söwda tejribesinde geýimleriň moda gabat gelmegi we gelmezligi esasy aýgytlaýjy ähmiýete eýedir. Eger-de geýimler döwrüň modasyna gabat gelmese, onda olar islegleri doly kanagatlandyryp bileneoklar. Eger-de geýimler häzirkizaman moda gabat gelmese, senagat kärhanasy hem-de söwda kärhanalary bileleşip, adamlaryň islegine görä moda gabat gelyän önümleri öndürmäge mejburdyrlar. Geýimde moda diýlende, şol geýimlerde bar bolan her hili çyzmyklar, üstki material, onuň reňki, konstruksiýasy bileleşip, bezelişi we ş.m. göz önünde tutulýar. Çitimleriň modasy bu wagtlaýynça jemgyýetçilik estetiki standarty hasaplanýar.

Adamlar durmuşynyň gowulanmagy bilen moda kowalaşýarlar. Moda belgilenende, oňa häsiýetnama berlende, onuň hökmany suratda silueti, soňra materialy, fasony, reňki, bezeliş usullary bellenilýär. Häzirkizaman modasy halkara görkezijisi hasaplanýar. Modanyň häsiýeti bütin Ýer şarynda duýlup durulýar. Moda özüniň mälim taraplary, kanunlary, ösüşi bilen tapawutlanýar. Ilatyň islegine görä modany döredýärler hem-de ol belli bir ýola ugrukdyrylýar. Suratkeş-modeller, sungaty öwrenijiler, marketologlar modany geljek üçin meýilnamalaşdyrýarlar. Şonuň üçin senagat kärhanalary 1–2 ýyl önünden geljekde dürli eşikleriň modasynyň nähili boljakdygyny bilýärler.

3-NJI BAP

TIKILGI HARYTLARYŇ ISLEG ÖDEÝIŞ

HÄSIÝETLERINIŇ EMELE GELMEGINI

EKSPERTIZA ETMEK

3.1. Tikilgi geýimleri öndürmek üçin ulanylýan çyzgylaryň klassifikasiýasy

Senagat kärhanalary, matalardan öndürilýän geýimleriň ölçegleri hem-de formalary (şekili, daşky görnüşi) ölçegleri alynýanlaryň islegini hemmetaraplaýyn doly kanagatlandyrmalydyr. Tikin önümçilik kärhanalarynda egin-eşikler belli bir sudur (keşp) esasynda tikilýär. Tipli keşbiň esasy görkezijileri hökmünde şu aşakdaky ölçegler alynýar:

- 1) döşüň ölçegi;
- 2) biliň ölçegi;
- 3) adamyň boýy.

Şu ölçegler esasynda häzirki wagtda erkek, aýal we çagalar üçin ýörite tipli keşpler we olaryň ölçegleri işlenip taýýarlanandyr. Çagalar üçin esasy ölçeg görkezijisi hökmünde boý hasaplanýar. Uly ýaşly adamlar üçin döşüň ölçegi esasy görkeziji bolup durýar. Ýetginjekler üçin bolsa 86–188 sm-e çenli birnäçe boýuň ölçegi taýýarlanylýp, geým işläp çykarmak üçin ulanylýar. Oglanlar üçin döş ölçegi 46–148 sm-e çenlidir. Gyzjagazlar üçin boý ölçegi 86–176 sm aralygyndadyr, döş ölçegi bolsa 44–108 sm-e barabardyr. Boý ölçegleriniň arasyndaky aralyk 6 sm, döş ölçegleriniň arasyndaky aralyk bolsa, 4 sm-e barabardyr.

3.2. Geýimleri öndürmegiň tilsimaty

Geým işläp çykarmak tehnologiýasy dört döwürden ybarat:

- 1) modelleşdirmek;
- 2) geýimleriň konstruksiýasyny (gurluşyny) düzmek;
- 3) biçmek;
- 4) tikmek.

Geýimleri modelleşdirmek we konstruksiýalaşdyrmak, umuman, geýimleri projektirmek diýmekdir. Geýimler taslananda, olaryň isleg ödeýiş gymmaty emele gelýär.

Model döretmek – ilkinji nusgany döretmek diýmekdir. Şol nusga esasynda geljekde geýimler öndürilýär, şol nusga geýimleriň hemme häsiýetlerini özünde jemleýär.

Model – bu suratkeş modelýeriň matalaryň ýüzünde özüniň geýim hakydaky oý-pikiridir.

Suratkeş modelýer hakyky suratkeşler ýaly özüniň pikirini, duýgusyny we ideýasyny dürli matalaryň üsti bilen geýime geçirýär. Geýimiň kompozisiýasyny (tutuş görnüşi) galamlar we boýaglar arkaly ilki eskiz görnüşinde kagyza geçirýär.

Eskiz ýörite topar tarapyndan ara alnyp maslahatlaşylýar. Toparyň düzümine: suratkeşler, marketologlar, söwda işgärleri, konstruktorlar we başgalar girýär. Eskizler tassyklanandan soňra geýimleriň ilkinji nusgasy taýýarlanylýar. Ilkinji nusga suratkeş hem-de tehnikler maslahatynda ara alnyp seredilýär we baha berilýär. Kem we artykmaç tarapy görkezilýär hem-de köpçülikleýin öndürmäge ýaramly diýlip hasaplansa, onda şol nusga tassyklanýar.

Geýimleri konstruksiýalaşdyrmak – bu modeller esasynda tehniki çyzgylary taýýarlamak diýmekdir. Bu işiň netijesinde geýimleri biçmek üçin ülnüler (lekalalar) taýýarlanylýar.

Geýimleri konstruksiýalaşdyrmak bilen modalar öýi we fabriklerdäki synag sehleriň hünärmenleri meşgullanýar. Detallaryň (geýim bölekleriniň) ülnüleriniň kompleksini (toparyny) çyzgylarda görkezmek we yzygiderli goýmak we biri-birine berkitmek prosesine geýimleriň konstruksiýasy diýilýär. Konstruksiýanyň hilini barlamak üçin ilki ilkinji nusga tikilip taýýarlanýar. Konstruksiýalaşdyrmagyň iň soňky döwri – esasy ülnüler boýunça işlemek üçin ülnüler (lekalalar) toplumyny taýýarlamakdan we köpeltmekden ybaratdyr.

Matalary biçmek şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- 1) matalary kabul etmek;
- 2) konfeksionirmek.

Konfeksionirlemek – geýimiň daşky, içki we bezeg materiallaryny, iliklerini, sapaklaryny we ş.m. saýlamakdan ybaratdyr.

Senagat kärhanalarynda bu işi konfeksioner suratkeşler ýerine ýetirýärler. Bu işi ýerine ýetirmek üçin, suratkeş konfeksionerler geýimiň asyl nusgasyna salgylanýarlar.

Biçmek işi detallaryň (geýim bölekleriniň) çetki kontury boýunça geçirilýär. Biçilen wagtynda ýazylan matanyň üstünde ülnüler seresaplylyk bilen ýerleşdirilýär. Sebäbi detallaryň ölçegleri taýýar geýimiň ölçeglerine gabat gelmelidir. Detallar (düzüm bölekleri) biçilenden soňra, şol detallary yzygider – her haýsysyny ölçege laýyk bolar ýaly edip toplaýarlar.

Toplanan detallar barlanandan soňra, olary belgiläp, gaplara gaplaýarlar we wagtlaýynça ýörite ýerlere (ammarlara) geçirýärler.

Tikmek – esasy maksady biçmek arkaly alnan geýimiň düzüm böleklerini bitewileşdirmekden ybaratdyr. Islendik geýimleri tikmek hadysasy esasy şu aşakdaky 3 amaldan ybaratdyr:

1. Taýýarlyk – munda geýim bölekleri seredilip, saýlanyp alynýar.
2. Birleşdirmek – geýimleriň düzüm böleklerini bir-birine birleşdirmekdir.
3. Gutarnykly amallar – geýimleri ütüklemek we başgalar.

Geýimleri tikmeklik dürli tikin maşynlarynda amala aşyrylýar. Olarda şu aşakdaky tikin görnüşleri ulanylýar:

Kök atmak – iňňeleriň matany yzygiderli deşmegi arkaly tikin sapaklarynyň biri-birine galtaşmagy netijesinde geçirilýär. Birnäçe kök galtaşandan soňra tikin hatary emele gelýär.

Tikin – birnäçe detallaryň özara sapak arkaly birikdirilmegine aýdylýar. Geýim tikilende diňe bir sapaklar bilen birikdirilmän, eýsem, kebşirmek, ýelimlemek usuly bilen hem birikdirilýär. Tikmek usuly ýörite maşynlarda ýa-da el güýji bilen geçirilýär. Sapak bilen detallar birikdirilende ulanylýan tikiliş usullary şulardan ybarat: maşynlarda ýerine ýetirilýän tikinler: kökler, tikin şertleri we birikdiriji tikinlerdir, şeýle-de detallaryň gyzalaryny tikmek üçin gyra tikinler ulanylýar. Ilikler, düwmeler we başgalar elde tikilýär.

4-NJI BAP

ÖNÜMLERİ ÇYGLY ÝYLYLYK BILEN IŞLEMEK. TIKILGI HARYTLARY BEZEMEK

4.1. Taýýar geýimlere çygly ýylylyk bilen täsir etmek

Taýýar tikilgi geýimleri haryt görnüşine getirmek üçin olary gutarnykly işleýärler. Çygly ýylylyk amallary geýimleri öndürmekde esasy tehnologik hadysa hasaplanylýar. Sebäbi bu amal netijesinde geýimler gutarnykly haryt görnüşine geçýär. Çyglylyk, ýylylyk we basyş bir wagtyň özünde täsir etdirilende, geýimler hemmetaraplaýyn özboluşly häsiýete eýe bolýar. Eger-de ýönekeý şertde ýylylyk täsir etdirilse, geýimlere gerek bolan görnüşü berip bolmaýar. Şonuň üçin tikin fabriklerinde bu amallar ýörite sehlerde presleriň, ütükleriň kömegi bilen amala aşyrylýar. Geýimiň düzüm bölekleriniň eplenmegi zerur bolan ýagdaýynda, ýörite gurallaryň kömegi bilen geçirilse-de, çyglylyk, ýylylyk täsir etdirilmese, ýörite şekili (formany) berip bolanok. Geýimlere diňe çyglylyk täsir etdirilende käbir halatlarda öz durkuny hem üýtgedýär. Ýokary basyş, çyglylyk we temperaturanyň täsiri geýimleriň detallaryny deformirleýär, süýümleriň strukturasyny (gurluşy) dykyzlanýar, netijede, geýimlere islenen şekil berilýär. Ýylylyk, çyglylyk we basyş geýimlere bir wagtyň içinde täsir etdirilýär. Şolaryň üçüsiniň belli bir wagtyň içinde täsiri ýetmese, onda gerekli netijäni alyp bolmaýar. Bu işi amala aşyrmak üçin esasy enjamlar – ütükler, dürli görnüşli presler, bug geçirmek üçin ýöriteleşdirilen deşikli manikenler ulanylýar. Eger-de ýylylyk, çyglylyk we basyşyň täsiri ýörite tehnologik şertlerde geçirilmese, onda käbir ýagdaýda, umuman, geýimiň hiliniň peselmegine getirýär.

Ýokarda belleýşimiz ýaly, çyg hem-de ýylylyk täsirinde geçirilýän amal ütüklemek, ýylylyk we bug bilen täsir etmekden ybaratdyr. Ütüklenende geýimleriň esasy matalary tekizlenýär, ýöne preslemek netijesinde geýimleriň belli bir böleklerini, jübülerini we ýakalaryny tekizlemek we ýukaltmak mümkinçiligi döreýär, ýöne bu usulda temperaturany hökmany suratda belli bir derejede

saklamaly bolýar. Bu usul ütüklemek usulyndan hili we öndürilijigi boýunça gowurak hasaplanýar.

Bug matalarda, ýüplüklerde, geýimlerde ýygñalan dartgynlygy aýyrmak üçin ulanylýar. Bu amal hem ýörite deşikli manikenderde geçirilýär.

4.2. Geýimlerde gutarnykly bezeg işleri

Gutarnykly bezeg işleri ilik dakmak, halkalary dakmak we başga işlerden ybarat. Ilikleri dakmaklyk ýörite tikiñ maşynlarynda amala aşyrylýar. Halkalar ýüp görnüşli ýa-da ýüplükden taýýarlanan bolup, ýörite maşynlarda ýeñil köýneklere dakylýar, knopkalar (düwmeler) el bilen tikilýär. Geýimleri bezemek, ýörite bezemek işleri geýimiñ konstruksiýasy döredilýän, geýimler tikilýän wagty geçirilýär.

Geýimler konstruksiýa edilende hem-de tikilende şu aşakdaky bezeg işleri geçirilýär:

- 1) eplemeler;
- 2) plessirowka (yzygiderli eplemeler);
- 3) gafrirrowka (gapyrga görnüşli eplemeler).

Ýörite bezeg tikiñlerine: güberçek gasynlar (buflar), wolanlar, epinler, jähekler, žabo (ýaka bezegi), ýakalar, manžetler we başgalar degişlidir.

Eplemeler – birtaraplaýyn, ikitaraplaýyn hem-de gapma-garşylyklaýyn bolmagy mümkin.

Plesirowka (eplemiñ görnüşü) – matanyñ belli bir bölegini, yzygiderli epinlere eplemek üçin ulanylýar. Plesirowka dogry, birtaraplaýyn, bant hem-de kombinirlenen görnüşli bolmagy mümkin.

Gafrirleme (eplemiñ görnüşü) – plesirowkadan tapawudy bu eplemler gapyrga görnüşlidir.

Wolan we epinler – inli matalardan wolan (uly eplemler), insiz matalardan epinler ýasalýar. Wolanyñ we epinleriñ bir tarapy tolkun şekilli tikilýär.

Jähek – geýimleriň käbir ýerlerine tikilen insizje mata.

Žabo – boýunbag hökmünde ulanylýan, birnäçe gatlakdan ybarat bolan tormatadan taýýarlanýar.

Bezeg detallary – keşdeler, başga matalardan bezegler. Keşdeler köp ýaýran bezeg işleriniň biri bolup, elde ýa-da ýörite maşynlarda tikilýär. Türkmen aýal-gyzlarynyň owadan keşdeli eşikleri nepisligi bilen hiç bir halkyňka meňzemeýär. Keşdeler ýüpek, pagta, mişura ýaly sapaklar bilen bejerilýär.

Applikasiýa – çagalaryň geýimlerini bezemek işlerinde giňden ulanylýar. Olar matalaryň ýüzünde her hili geometrik ornamentlerden, güllerden, şekillerden ybarat bolup, geýimleriň dürli ýerlerini bezemekde giňden ulanylýar. Geýimleri bezemek işinde teletin, zamşa, sütükler hem ulanylýar. Mysal üçin, geýimleriň ýakalaryny, manžetlerini bezemek işinde tebigy we tebigy däl sütüklü deriler ulanylýar.

5-NJI BAP

TIKILGI HARYTLARYŇ KLASSIFIKASIÝASY WE ÜSTKI EGIN-EŞIKLERIŇ ASSORTIMENTI

5.1. Geýimleri klassifikasiýalaşdyrmagyň esasy belgileri we alamatlary

Geýimleriň toplum görnüşi gaty giň we köp görnüşli bolýar. Geýimleri öwrenmek maksady bilen klaslara, toparlara, toparjyklara hem-de belli bir görnüşlere bölýärler. Umuman, geýimler baş sany klasa bölünýär:

1. Gündeki durmuşda geýilýän geýimler;
2. Sport geýimleri;
3. Ýörite geýimler;
4. Gullukçylaryň geýimleri (esgerleriň, polisiýa işgärleriniň we ş.m.)
5. Milli geýimler.

Söwda ulgamynda, senagat kärhanalarynda niýetlenişine görä şu klaslaryň her biri 5 sany topara bölünýär:

1. Üstki geýimler;
2. Ýeňil geýimler;
3. Içki geýimler we tikilgi galantereýa;
4. Baş geýimler;
5. Sport üçin geýimler.

Her toparda ölçegleri, konstruksiýasy boýunça meňzeşligi hasaba alnyp, olar hem toparjyklara bölünýär. Mysal üçin: üstki geýimler iki toparjyga bölünýär:

1. Paltolar;
2. Penjekler.

Ýeňil geýimler toparjy 4 toparjyga bölünýär:

1. Köýnekler;
2. Ýubkalar;
3. Bluzkalar;
4. Başga köýnekler.

Içki geýimler 3 toparjyga bölünýär:

1. Üstki we içki geýimler;
2. Içki geýimler;
3. Geýime girmeyän materiallar hem-de tikilgi galantereýa.

Baş geýimler toparjy 4 toparjyga bölünýär:

1. Furaşkalar;
2. Papaklar;
3. Şlýapalar;
4. Telpekler.

Toparlara bölmegiň indiki derejesi geýimleriň görnüşleri bolup, olar şu aşakdaky belgiler boýunça bölünýärler:

1. Görnüşleriniň ady boýunça – palto, ýarym palto, plaş we ş.m.
2. Jynsy boýunça – erkekler, aýallar, gyzjagazlar we oganjyklar üçin;
3. Ýaşy boýunça;
4. Ulanyş döwri – pasly boýunça (gyşky, ýazky, tomusky, gýýzki we pasylara);
5. Üstki materialynyň görnüşü boýunça;
6. Niýetlenişi boýunça.

Niyetlenişi boýunça geýimler öýde geýilýän, gündeke, toý, iş, dynç alyş geýimleri we ş.m. bölünýärler.

Geýimler görnüşler boýunça bölünende birnäçe topar alamatlar ulanylýar. Mysal üçin, bir geýimiň biçüwi we şekili boýunça bir-birinden tapawutlanýan birnäçe görnüşleriniň bolmagy mümkin.

Geýimler biri-birinden biçüwi boýunça tapawutlanýar. Fason öz içine şekili, silueti, ýeňleriniň biçilişini, ýakalarynyň görnüşlerini birikdirýär. Geýimleriň konstruksiýasynyň çylşyrymlylygy, geýimlerdäki goşmaça bar bolan detallar (bölekler) we olaryň berkidilişine baglydyr.

Geýimleriň ölçeg – boý hem-de giňlik assortimenti.

Geýimleriň ölçegleri – boýy, giňlik assortimentiniň dolulygy % hasabynda, umuman, geýimleriň görnüşleriniň içindäki düzüminiň tutýan udel agramynyň % hasabydyr.

Senagat kärhanalarynda köp sanly geýimler öndürilende, ilatyň belli bir ölçegdäki geýimlere bolan islegini kanagatlandyrmakda, ýokarda agzalan assortimentiň ähmiýeti örän uludyr.

19-njy surat

Ölçeg assortimenti söwda we senagat kärhanalary üçin önüm öndürmekde we satmakda esasy ölçeg birligi bolup hyzmat edýär. Söwda kärhanalary şu görkeziji boýunça, senagat kärhanalarynyň öndürýän geýimlerine we olaryň assortimentine we ölçeglerine gözegçilik edip durýarlar. Söwda kärhanalary gerek wagtynda senagat kärhanalary bilen şertnamada görkezilen geýimleriň % hasabyndaky görnüşlerini üýtgetmekleri mümkin.

Ölçeg, beýiklik, giňlik assortimenti belli bir sebitiň adamlarynyň ölçeglerini ölçemek bilen ortaça hasap çykarmak arkaly düzülýär. Şonuň üçin-de her bir sebit üçin özboluşly görkezijiler ulanylýar.

Ortaça ölçeglerden başga uly senagat kärhanalarynda ölçegler hem öndürilýär, olar şahsy talapnama boýunça söwda kärhanasynyň üsti bilen geçirilýär. Şonuň üçin ýörite uly ölçegli geýimleri satýan ýöriteleşdirilen dükanlar bar. Ilatyň islegini doly kanagatlandyrmak üçin görkezijileri % hasabynda ölçegleri – boýy, giňligi üpjün etmäge söwda edaralary borçludyr.

5.2. Üstki egin-eşikleriň assortimentine häsiýetnama

Üstki geýimler palto we penjek toparçalaryndan ybarat bolup, olar ulanylyşyň jyns aýratynlygy boýunça erkekler, aýallar, çagalar üçin niýetlenenlere bölünýärler: pasyllar boýunça gysky, pasylara, tomusky we hemme pasyllarda geýilýänlere bölünýärler.

Üstki geýimleri ýüň, ýarym ýüň, nah, ýüpek matalardan taýýarlananlara hem-de niýetlenişi boýunça üstki geýimleri: öýde, her gün, baýram-toýlarda we dynç alnanda geýilýän geýimlere bölmek mümkin.

Palto toparçasy (bulara – palto, ýarym palto, buşlat, žaketler, kurtkalar degişlidir) esasy isleg ödeýiş häsiýetleri, owadanlyk we adamyň organizmini sowukdan gorap saklamakdyr. Paltolaryň köp görnüşi olaryň siluetine (adamyň endamyna galtaşma derejesi), şekiline, geýiminiň biçilişine, üstki materialyna we ş.m. baglydyr. Görnüşleriň köplüğine garamazdan, olaryň hemmesiniň

konstruksiýalary şu aşakdaky detallardan (böleklerden) ybaratdyr. 2 syndan, arkadan (bütewi ýa-da 2 bölekden), 2 ýeňden (ýokarky we aşaky bölekden), ýakadan, jübülerden we olaryň detallaryndan (böleklerinden), içliklerden we ş.m.

Paltolar adamyň tenine galtaşyş derejesi boýunça galtaşýan, ýarym galtaşýan we giň bolýarlar.

Formasy boýunça berk, sport we fantaziýa. Paltolaryň ýeňi tikilen, reglan, bütewi biçilen we kombinirlenen bolýar.

Jübüleri – daşyndan tikilen, kesilip içki içlikli. Ýakalarynyň görnüşi boýunça – serpilen, dik we bitewi ýakalylar.

Döş we egin bölekleriniň berlen şekili saklamagy üçin ýörite gaty materiallar ulanylýar.

Ýarym palto – üstki geým bolup, gurluşy boýunça palto meňzeşräk, ýöne uzynlygy boýunça paltodan gysgadyr (*21-nji surat*). Eger-de ýarym paltony belgiler, alamatlar boýunça görnüşlere, toparlara bölsek, onda olara jynsy boýunça: erkekler, aýallar we çagalar üçin, üstki materialy boýunça bolsa ýüň, ýarym ýüň, ýüpek matalardan tikilenlere we ş. m. bölmek bolýar.

Pasyllar boýunça gysky hem-de pasylara bölünýär.

20-nji surat

Ýarym paltolaryň aýratynlygy – bu adamyň döş kapasasynyň iki tarapynda goşmaça jübüleriň barlygydyr.

Buşlat – gysky hem-de pasylara geým hasaplanyp, paltodan gysgarak, ýarym paltodan uzynrak, inçe sukno hem-de gödek suk-nolardan tikilýär. Arka bilinde ýarym kemer bar, iki syny ilik bilen berkidilen, iki gapdalynda jübüsi bar, arka hem-de ön tarapyndaky tikilen, goşmaça başga matadan çyzyjaklar hem çekilendir.

Pagta içlikli žaketler (güpbî) – erkekler üçin niýetlenen bo-lup, ýakaly we ýakasyzdyr, iki gapdalynda jübüsi bar, ýeňi insiz manžet bilen gutarýar. Üstki materialy: nah matadan. Ýylylygy özünde saklamak üçin içlik hökmünde pagta süýümi ulanylýar.

Kurtkalar – aýallar, erkekler we çagalar üçin niýetlenen bo-lup, ýüň, ýüpek, nah matalardan öndürilýär, durky boýunça sport geýmilerine meňzeş. Köplenç, kurtkalaryň aşak tarapy büzmek görnüşinde, ýokarlary dik, eplenýän, ýeňi, köplenç, manžet bilen gutarýar. Synlary ilikler, düwmeler we syrmlar bilen berkidilýär (22-nji surat).

Ýapynja (nakidka) – adamlary, esasan, ýagyş, gardan go-ramak üçin ulanylýar. Boýy uzyn, ýeňli, ýörite çyg geçirmeýän matalardan taýýarlanýlar, kellä geýilýän örtügi bar, synlarynyň iki tarapynda hem jübi ornunda ýörite kese deşikler bar. Ýapynja

21-nji surat

22-nji surat

özünüň giňligi bilen tapawutlanýar, sebäbi ol hemme geýimiň üstünden geýilýär we adamy ýagyşdan, gardan goraýar.

Plaş – bu ýapynjanyň wezipesini ýerine ýetirýän üstki geýim bolup, çygdan, ýagyşdan, gardan goranmak üçin niýetlenendir. Plaş iç tarapy ýörite rezin erginleri bilen gaplanan matarlardan taýýarlanylýar. Konstruksiyasy boýunça paltolara meňzeş, ulanyjylaryň jynsy boýunça aýallar, erkekler we çagalar üçin niýetlenýär. Ýakasy dik we eplenýän, synlary bir-birine ilikler ýa-da symmalar bilen berkidilýär, jübüsi kese ýa-da dik, kemerli ýa-da kemersiz bolýar (23-nji surat).

Penjekler – bu toparça özüne erkekler, aýallar we çagalar üçin niýetlenen, iki ýa-da üç predmetden ybarat bolan kostýumy birlik-

23-nji surat

24-nji surat

dirýär. Kostýum toparçasyna penjekler, žiletler, jalbarlar, žaketler, ýupkalar, gimnastýorkalar, smoking, frak girýär. Olar özleriniň si-
lueti, biçüwi, ulanylýan materialy, şekili bilen tapawutlanýarlar.

Aýallar we erkekler üçin kostýumlar iki predmetden ybarat
(penjek we jalbar ýa-da ýubka).

Üç predmetli kostýumlar penjekden, jalbardan we žilet-den
ybarat.

Çagalar üçin kostýumlar özüniň konstruksiýasy boýunça
ulularyňka meňzeş.

Žiletler – ýakasyz, ýeňsiz üstki geýim bolup, iki syny ilikler
bilen birleşdirilendir. Žiletler üçin ulanylýan matalar kostýumyňky
bilen birmeňzeşdir (25-nji surat).

25-nji surat

6-NJY BAP IÇKI WE BAŞ GEÝIMLERIŇ TOPLUM GÖRNÜŞLERINE HÄSIÝETNAMA

6.1. Tikilgi içki geýimleriň toplum görnüşlerine häsiýetnama

Içki geýimler jynsy, ýaşy boýunça: erkekler, aýallar, çagalar üçin geýilýän, paslyna görä: gysky, tomusky we pasylara geýilýänlere bölünýär. Içki geýimler adam tenine galtaşýanlygy üçin ýokary derejede adam bedeniniň hemme gigiyeniki talaplaryna jogap bermelidir. Içki geýimler adam organizminden bölünip çykýan çygy we beýleki zatlary özüne kabul etmelidir. Şonuň ýaly-da olar ýumşak, ýyly, gerekli mukdarda howany geçirmelidirler. Şeýle-de içki geýimler her hili mehaniki täsirlere, köp gezeklik ýuwulmaklyga, ütüklenmäge, ýylylyga hem-de sürtülmä çydamly bolmalydyrlar. Bu talaplara, esasan, pagta süýüminden, zygyrdan, şonuň ýaly-da emeli süýümden dokalan matalar gabat gelýär. Içki geýimler niýetlenişi boýunça: öýde geýilýän, her gün geýilýän, bezelen hem-de dynç almak üçin ýaly görnüşlere bölünýärler. Içki geýimler üçin silueti, biçüw formasy, edil üstki geýimleriňki ýaly uly rol oýnaýar. Içki geýimleriň formasy, modasy hem üstki geýimlere meňzeş bolup, olar tiz-tiz üýtgäp durýar. Içki geýimleriň silueti hem üstki geýimleriňkä meňzeş galtaşýan, ýarym galtaşýan we giňdir.

Ýokarky içki geýimler: erkekler, aýallar, oganlar we gyzlar üçine bölünýär. Olara şu aşakdakylar degişlidir: köýnekler, pižamalar, öňlükler we ş.m.

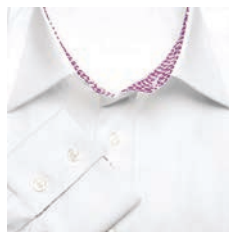
Hemme **köýnekler** birmeňzeş konstruksiýalydyr. Olar arka, öň tarapdan (iki syndan) ýakadan hem ýeňden ybaratdyr, synlar bir-birine ilikler bilen birleşdirilýär (*26-njy surat*).

Biçilişi boýunça: tikilen ýeňli, reglan, tutuş biçilen, şeýle-de egni bilen deň tikilen bolmagy mümkin, ýeňiniň uzynlygy boýunça kelte hem-de uzyn ýeňlä bölünýärler. Synlaryň özara birikdirilişine seredip: ilik, gizlin ilik we lentajyklar, ýüpjagazlar bilen birikdirilýär. Ýakalarynyň görnüşi boýunça: serpme, dik, aýlaw ýakaly

bolýarlar. Içki geýmileriň ölçegleri üstki geýmileriňki ýaly, ýöne erkek hem-de aýal içki geýmileri üç sany uzynlykda, ýetginjekler we mekdep ýaşyndakylar üçin iki uzynlykda hem-de täze doglan çagalar üçin bir uzynlykda öndürilýär.

Köýnekler, köplenç, nah, zygyr hem-de emeli we sintetik süýümlerden garylan matalardan taýýarlanylýar. Olar, köplenç, ak we başga reňklerde şeýle-de çyzmykly we suratjykly bolmagy mümkin.

Pižamalar – öýde dynç almak üçin geýilýän geým (27-nji surat). Bular ýüpek matadan we emeli ýüpek matadan taýýarlanylýar. Pižamalar iki syndan, gysga ýa-da uzyn ýeňden, daşyndan tikilen jübüden ybaratdyr. Aýallara niýetlenen pižamalar üçin mylaýym, ýumşak ýüpek matalar ulanylýar. Matalaryň ýüzi dürli şekiller bilen bezelendir.

26-njy surat

27-nji surat

Aşaky içki geýimler: erkekler, oglanjyklar, aýallar, gyzlar, çagalar we ýaňy doglan çagalar üçin diýen toparlara bölünýär.

Erkekler we oglanlar üçin içki geýimler köýneklerden, kalsonlardan, maýkalardan, trusylardan ybarat.

Aýal-gyzlaryň içki eşiklerine köýnekler, halatlar, kombina-siýalar, trusylar, garnituralar, ýubkalar, ýatyş pižamalary we suwa düşülyän geýimler degişlidir.

Bakja ýaşyndaky we ýaňy doglan çagalar üçin içki geýimleriň konstruksiýasy mekdep ýaşyndakylaryňkydan känbir tapawutlan-

28-nji surat

maýar. Täze doglan çagalar üçin, esasan, ýeňil, ýyly, açyk geýimler, ýaglyjaklar, prostynlar, ýassyk we ýorgan daşylar ulanylýar.

Geýime girmeyän we tikilgi galantereýa harytlaryna – süpürgüler, skatertler we ýaglyklar, prostynlar, ýorgandaşylar, ýassykdaşylar, örtgüler degişlidir.

Tikilgi galantereýa harytlaryna – boýunbaglar, lentalar, ýaglyklar, göwüslikler, grasiýa (ýarym korsetler) we korsetler girýär.

6.2. Baş geýimleriniň assortimentine häsiýetnama

Bular hem beýleki egin-eşikler ýaly adamy bezemek we daşky gurşawyň täsirinden goramak üçin niýetlenendir. Şonuň üçin-de, baş geýimlere hem beýleki egin-eşiklere edilýän talaplar, has takygy: estetiki, gijiyeniki, funksional talaplar bildirilýär.

Emma muňa garamazdan, baş geýimlerde esasy orun onuň estetiki häsiýetine berilýär, sebäbi baş geýim adamyň beýleki egin-eşikleriniň üstüni ýetirmek bilen, olaryň estetiki häsiýetine täsir edýär. Baş geýimleriniň assortimenti köpdürlüdür. Olar şu aşakdakylara bölünýär: telpekler, papaklar, şlýapalar, beretler, furaşkalar. Baş geýimleriniň ölçegi santimetrlerde kelläniň töwerek aýlawy boýunça ölçenilýär. Niýetlenilişi boýunça olar: gündelik, dynç alyş, toý-baýramlarda, gezelenç we sport üçin ýaly görnüşlere bölünýär.

Baş geýimler, esasan, ýün, nah, ýüpek matalardan taýýarlanylýar. Käbir baş geýimlere şekil bermek üçin olary ýörite düzümler bilen doýurýarlar.

Baş geýimleriniň görnüşi we biçüwi dürli-dürlüdür.

Şlýapa – iň bir giň ýaýran baş geýimleriniň görnüşleriniň biridir (29-njy surat). Olar özleriniň biçüwi, görnüşi we ulanylýan materiallary boýunça dürli-dürli bolup, aýratyn detallardan ýa-da bütewi tikilen dürli şekilli we ölçegdäki böleklerden ybaratdyr.

Papak – ýumşak baş geýim bolup, esasy kellä geýilýän bölekden, gaşdan, kemerjikden hem-de içlikden ybaratdyr. Käbir papak-

29-njy surat

lar adamyň gulagyny hem-de ýeňsesini ýapýar. Dürli matalardan taýýarlanylýar (30-njy surat).

Furažka – harby we başga gullukçylar üçin niýetlenen bolup, özboluşly forma eýedir. Esasan, kelle bölekden, gaşdan, içlikden ybarat bolup, dürli matalardan taýýarlanylýar (31-nji surat).

Beret – gaşsyz, tegelek görnüşdäki dürli matalardan we trikotaždan taýýarlanan baş geýimdir.

Telpek – dürli görnüşdäki, fason we formadaky baş geýimdir. Olary öndürmek üçin matalar, trikotaž polotnolar we ş.m. ulanylýar.

30-njy surat

31-nji surat

7-NJI BAP TIKILGI EGIN-EŞIKLERIŇ HILINI EKSPERTIZA ETMEK

7.1. Tikilgi geýimleriň hiline bolan talaplar

Tikilgi geýimleriň hilini ýokarlandyrmak, hiline bolan talaplary güýçlendirmek, bir tarapdan, halkyň olara bolan talaplaryny doly ödemekden hem-de tikilgi geýimleriň ömrüni uzaltmakdan ybaratdyr. Tikilgi geýimiň hilini ýokarlandyrmakda esasy üns berilýän zatlar birnäçe faktorlar degişlidir.

Bulardan biri hem geýimiň modeli, ýagny onuň bezelişi, onuň estetiki talaplara laýyk gelmegi, niýetlenişine gabat gelmegi, konstruksiýanyň döwrebap gelmegi, ölçegleriniň halkyň islegine gabat gelmegi, ulanylýan materiallaryň görnüşleri we olaryň häsiýetleri hem-de tikiliş tehnologiýasydyr. Hemme tikilen geýimler özleriniň daşky görnüşi, materialy, işläp çykarylyş tehnologiýasy boýunça normatiw tehniki resminamalaryň talaplaryna laýyk gelýär.

Aşakda tikilgi geýimleriň talap edilýän kadalary we ulanylyş häsiýetleri görkezilýär.

Tikilgi geýimiň hili anyklananda, olar 3 topara bölünýär: ýokary, birinji hem-de ikinji. Munda organoleptiki usul bilen barlanyp, esasan, estetiki häsiýetler anyklanylýar.

Bu görkezijiler şulardan durýar:

- islegi ödeýiş häsiýetleri: estetiki häsiýetlere gabat gelmegi;
- geýimiň konstruksiýasy hem-de ergonomik görkezijileri – bulara geýimiň konstruksiýalarynyň tipli figuralara gabat gelmegi, geýimiň detallarynyň (bölekleriniň) oňalylygy girýär.

Mundan başga-da, senagat görkezijileri hem bardyr:

- 1) geýimleriň dogry çözülişi;
- 2) detallaryň (bölekleriň) hem-de elementiň bütewiligi;
- 3) geýimleri bezemek;
- 4) normatiw tehniki resminamalara laýyklykda, işläp çykaryş tehnologiýasynyň düzülişi. Tehniki kadalaşdyryjy resminamanyň talaplaryna laýyklykda, geýimler kärhanalar tarapyndan 2 kategoriýa – ýönekeý we ýokary kategoriýa boýunça öndürilýär.

Ýönekeý hilde tikilýän geýimler her hili materiallardan tikilip, pudaklaýyn, kärhananyň tehniki şertlerine hem-de standartlaryna laýyklykda tikilip, birinji we ikinji sortlarda bolmagy mümkin.

Ýokary hilli geýimler komwol hem-de inçe sukno, arassa ýün hem-de ýarym ýün matalardan tikilen bolmagy mümkin. Bular diňe birinji sortda öndürilýär.

7.2. Tikilgi geýmilerde duş gelyän kemçilikler

Tikilgi geýmilerde duş gelyän kemçilikler 2 topara bölünýär:

- 1) işläp çykaryş tehnologiýasynda ýüze çykýan kemçilikler;
- 2) ulanylýan materiallaryň kemçiligi.

Işläp çykaryş tehnologiýasynda duş gelyän kemçilikleriň esasy sebäpleri konteksionirovaniýe amalynyň pesligi, tehnologik režimiň bozulmagy, işgärleriň hünär derejesiniň pesligi, taýýar geýmileri saklamagyň şertleriniň bozulmagy sebäp bolup biler.

Işläp çykaryş tehnologiýasynda dörän kemçilikler dürli tapgyrda bolup biler. Ýagny, taslanylýan wagty, biçuw wagty, detallar (bölekler) biri-birine berkidilýän wagty we beýleki amallarda.

Işläp çykaryş tehnologiýasynda duş gelyän kemçilikler şu aşakdaky toparlara bölünýär:

- 1) umumy önümçilik kemçilikleri;
- 2) egne geýlende duşýan kemçilikler;
- 3) tikin kemçilikleri;
- 4) ýylylygyň täsirinde döreýän kemçilikler.

Umumy önümçilik kemçilikleri: öndürilen geýimiň tassyklan-nan nusga gabat gelmezligi; ulanylýan materiallaryň tehniki resmi-namalary; käbir detallaryň (bölekleriň) ölçegleriniň üýtgemegi (bu kemçilik biçuw wagty emele gelýär, sebäbi ülni kagyzlary könel-ýär ýa-da biçilen wagtynda ýerini üýtgedýär) we ş.m.

Egne geýlende döreýän kemçilikler (her hili eplem ýygýrt-lary) – bu önümiň formasynyň adamyň bedeniniň formasyna gabat gelmezligidir. Köp kemçilikler detallaryň (bölekleriň) barabar-lygynyň (sazlygynyň) üýtgemegi netijesinde döreýär. Mysal üçin, paltolaryň ýakasynyň ululygy, kiçiligi, şol paltonyň adam egnin-de öňe-yza çekilmegine getirýär ýa-da öň tarapy has aşagrak sal-lanýar, çep hem-de sag gapdallary biri-birine gabat gelenok.

Tikin ýetmezçilikleriniň – tehniki resminamalar esasynda bol-magy tikinler we olaryň aralyklary artygrak ýa-da kemrāk bolan-da ýüze çykýar, ýa-da bolmasa, tikin maşynynyň iňneleri diňe bir ýüzünde aşagyna geçýär, ýüzüne sapak ornaşmagy ýa-da ulanylýan

ýüpekleriň, umuman, üstki materiallaryň reňkine gabat gelmezligi, tehniki resminamada görkezilen sapaklar ulanylman, başga sapaklar bilen tikilmegi.

Çyg-ýylylyk täsir etdirilende geýimde birnäçe kemçilikleriň döremegi mümkin. Mysal üçin, geýimlere berilýän anyk formalaryň ýeterlik derejede bolmazlygy.

Käbir ýerlerinde ütügiň, ýanygyň yzlarynyň bolmagy, käbir ýerleriň ýalpyldap durmagy.

Geýimlerde her hili ýag we syýa tegmilleriniň bolmagy, her hili deşijekler, döwlen ilikler, nädogry gaplama, nädogry saklamak, nädogry daşamak netijesinde, umuman, geýimleriň haryt görnüşini ýitirmegi mümkin.

8-NJI BAP

TIKILGI HARYTLARYŇ SORTUNY ANYKLAMAK WE HILINI ÝOKARY DEREJEDE SAKLAMAK

8.1. Taýýar geýimleriň sortuny anyklamagyň usullary

Tikilgi geýimlere sortlar belgilenende hökmany suratda tehniki kadalaşdyryjy resminamalara salgylanylýar. Şol resminamalar esasynda söwda kärhanalarynda geýimler hil boýunça kabul edilýär. Olaryň sorty anyklananda esasy edilýän talap, olaryň islegi ödeýşiniň gabat gelmegi. Kadalaşdyryjy resminamalarda geýimleriň isleglere nähili derejede jogap bermelidigi hakynda maglumat we bar bolan kemçiliklere kadalar görkezilýär. Ýa-da I sortdan başga sorta geçirmek üçin, goýberilen standart boýunça geýimler I we II sorta bölünýär. Eger-de geýimler I hem-de II sortuň talaplaryna laýyk gelmeýän bolsa, onda olar standartlaryň talabyna laýyk gelmeýän diýlip hasap edilýär. Olar satuwa çykarylmaýar. Sortlar anyklananda bar bolan kemçilikler 2 topara bölünýär:

1. Geýimleriň açyk ýerlerindäki göze görünýän kemçilikler.
2. Geýimleriň ýapyk (ýakasynyň iç ýüzi) görünmeýän ýerlerinde bar bolan kemçilikler.

I sort geýmiler hiç hili kemçiliksiz bolmaly ýa-da käbir kemçilikleriň (önümiň tehnologik kemçilikler standartynda görkezilenden az bolan kemçilikleriň) bolmagy-da goýberilýär.

Bu kemçilikler (I sort) ýörite standartda görkezilen. Şol normalar boýunça 1 sortda goýberilýän kemçilikleriň sany 2–4 bolmagy mümkin. Eger-de önümçilik kemçilikleri standartda görkezilen normadan artyk bolsa, onda geýmiler II sorta geçirilýär. II sortdaky geýmilerde önümçilik kemçiliklerinden bar bolsa, onda olar şol standartyň tablisalarynda görkezilen kada deň gelmelidirler. Matalarda-da kemçilikler bolmagy mümkin, olaryň sany II sort üçin matanyň, geýimiň görnüşine görä seredilip, 2–6-dan köp bolsa, onda geýmiler şikesli hasaplanýar. Olar satuwa çykarylmaýar.

Matalarda görkezilen kemçilikler geýimiň göze görünmeýän ýerlerinde bolsa, onda olar hasaba alynmaýar. I sortly geýmide matalarda duş gelýän kemçilikler: matalaryň ýüzünde, hapa, gum siňen ýerleri, hapalanan ýagly ýüplükleriň, başga reňkleriň, tegmilleriň, dokma girmeyän ýüplükleriň bolmagy we ş.m. düýp-göter goýberilmeyär.

Bu kemçilikler giňişleýin ýaýran kemçilikler hasaplanýar. Şu kemçilikler II sortly geýmilerde, ýagny anyk şertlerde goýberilmegi mümkin. Ýöne şu kemçilikleriň nusgalary matalarda görkezilip, geýmileri tikýän edara bilen söwda edarasynyň arasynda ylalaşylýar.

Geýmileriň ölçegleriniň nusgalardaky görkezilen ölçeglerine gabat gelmeýän bolmagy mümkin. Bu ýagdaý hem standartlarda göz önünde tutulýar. Eger-de esasy ölçeg alynýan ýerler bolan: ýeňler, arka tarapy, iki öň tarapy, jalbarlarda uzynlygy tehniki resminamalarda goýberilen ölçeglerden 1%-den köp ýa-da az bolsa, onda bir ölçeg uly ýa-da kiçi edilip alynýar (boýy, boýunça).

Şeýlelikde, olaryň sorty peselenok. Berlen sort boýunça satmaly, ýöne ýarlykdaky görkezilen ölçegden bir ölçeg köpeltmeli ýa-da azaltmaly. Ini boýunça ölçegler 1%-den köp bolsa, pes ölçege geçirilýär. Eger-de kemçilikler komplektde öndürilýän geýmilerde ýüze çyksa, onda standart boýunça görkezilen arzanlatmalar komplektiň kemçilik bar elementinden aýrylýar.

Eger-de geýimlerde sütünli derilerden ýakalar ulanylýan bolsa, kemçilik hem şol ýakada bolsa, onda onuň, ýagny şol sütünli ýakanyň bahasyndan aýrylýar.

Tikilgi geýimleriň hilini anyklamagyň usullary. Tikilgi geýimleriň isleg ödeýiş häsiýetleri we hili, önümçilik döwründe emele gelýär. Taýýar tikilgi geýimleriň hili birnäçe şertler bilen baglanyşyklydyr, ýagny materiallaryň häsiýeti, proýektiň hili (model, konstruksiýasy), şeýle-de taýýarlamagyň, öndürmegiň tilsimatynyň hili täsir edýär. Taýýar geýimler standartlaryň talaplaryna laýyklykda öndürilýär. Tikilgi geýimleriň hilini anyklamak üçin geýimi manekene geýdirip, iliklerini ildirmeli, soňra arkalaryny, ýeňlerini, ýokarlaryny düzetmeli, markirowkasyndaky belgilerini barlamaly. Umuman, geýimiň adamyň sudurynda oturyşyna syn etmeli we önünde, yzynda, ýeňlerinde, ýakalarynda matada we önümçilikde dörän şikesleriň barlygyna ýa-da ýoklugyna syn etmeli.

Soňra geýimi manekenden çykaryp, ortasyndan ikä epläp, içligini ýokary edip goýmaly we 2 tarapdaky detallary (bölekleri) birleşdirip, deňeşdirip görmeli. Soňra geýimi ýakasyny ýazyp, oňki synlary ýokaryk etmeli we bölekleriniň simmetriýasyny barlap görmeli, guralarynyň bölekleriniň tikilişine üns bermeli.

Jalbary barlamagyň usullary – jalbary epläp, çep aýak bölegini ýokaryk edip goýup, soňky 2 böleginiň detallarynyň simmetriki ýerleşdirilişine we jübüleriniň, gapdallarynyň, manžetiniň tikilişiniň hiline üns bermeli. Şonuň bilen birlikde esasy üstki matada şikesleriň barlygyna ýa-da ýoklugyna üns bermeli. Soňra jalbary beýleki ýüzüne öwürüp, ýene-de şol yzygiderlikde barlamaly. Şeýle-de jalbaryň 2 bölegini hersini bir tarapa açyp, tikiňleriň hilini barlamaly.

8.2. Tikilgi geýimleri markirowka etmek, gplamak, daşamak, saklamak

Harydyň hiline täsir edýän häsiýetleriň biri hem markirowkadyr. Olar ýörite karton kagyzyjyklarda, mata böleklerinde we

ýörite lentajyklarda edilýär. Ýa-da ýörite ýuwulmaýan tagma görnüşinde edilýär. Üstki geýimlere hem-de ýeňil geýimlere haryt ýarlygyndan başga, haryt nyşany çekilen lentajyklar dakylýar. Köplenç, sintetik matalardan tikilen geýimlerde şertli belgiler – simwollar görkezilýär.

Olarda: nähili ýuwulmagy, arassalanmagy, ütüklenmegi görkezilýär. Şeýle hem ýarlykda aşakdakylary ýatlatmak üçin ýörite ýazgylar görkezilýär:

- 1) harydyň nyşany;
- 2) haryt öndüriji kärhananyň ady, ýerleşýän ýeri;
- 3) standart belgisi;
- 4) Modeliniň şertli san belgisi;
- 5) geýimleriň ölçegleri;
- 6) üstki materialynyň artikuly;
- 7) sorty;
- 8) tikilen wagty: aýy, güni, ýyly.

Şonuň ýaly-da ýarlykda I sort üçin bahalar görkezilýär. Ýa-da goşmaça goşulýan bahalar hem-de kemçilikleri bar bolsa, oňa goýlan baha we satuwa çykarylan bahasynyň bolmagy mümkin.

9-NJY BAP

TRIKOTAŽ ÖNÜMLERI BARADA

UMUMY DÜŞÜNJE WE OLARY ÖNDÜRMEKDE

ULANYLÝAN ÇIG MALLAR HEM-DE

OLARA BILDIRILÝÄN TALAPLAR

9.1. Trikotaž önümleri

barada umumy düşünje

Häzirki wagtda ýurdumyzda dokma önümçilik kärhanalarynyň ýanynda trikotaž matalaryny we önümlerini öndürýän ýöriteleşdirilen fabrikler gurulýar.

Halkaly ýüplüklerden emele gelen matalar, trikotaž diýlip atlandyrylýar. Trikotažda esasy zat halkadyr, halkanyň ölçeginden,

formasynndan (şekilinden) taýýar trikotaž önümleriň daşky görnüşi emele gelyär. Halkalardan dörän gapdal hatara – keseligine halka hatary, dikligine dörän halka hatary bolsa, halka sütüni diýlip atlandyrylýar.

Trikotaž matasy we taýýar önümleri ýüplüklerden öndürilýän matadan düýpli tapawutlanýarlar:

1. Trikotaž öndürýän maşynlarda ýüplükden tä taýýar önüme çenli üznüksiz tilsimat esasynda önüm öndürmeklik mümkin;
2. Trikotaž önümçiliginde 1–2–3 ulgam ýüplükler bilen önümi öndürmek mümkin;
3. Trikotaž harytlary özleriniň estetiki, gigiýeniki häsiýetleri boýunça tikilgi geýimlerden gowurak hasaplanýar;
4. Trikotaž geýimleriň daşky görnüşi has owadan, adamyň endamyna berk galtaşyp durýar, bu bolsa adamyň keşbini has owadanlaşdyrýar.

Trikotaž ýörite maşynlarda örülýär, şol maşynlar gaňyrçakly, diljagazly we truba şekilli iňňeler bilen üpjün edilip, dürli görnüşli örme usulyny ulanmak üçin niýetlenendir.

Umuman, trikotaž önümçiliginde 2 topar örme usuly ulanylýar:

- 1) keseligine;
- 2) esas örme usullary.

Trikotaž önümçiliginde iň köp ýaýrany keseligine örme usulydyr.

9.2. Trikotaž önümleri öndürmek üçin ulanylýan çig mallara häsiýetnama

Trikotaž üçin her hili ýüplükler (himiki, tebigy, garyşyk we ş.m.) ulanylýar. Şol ýüplükler trikotaž maşynlaryň önüm öryän wagtynda täsirlere sezewar bolýarlar. Olar dartylma, sürtülmä, egrilmä sezewar edilýär. Halka döretmek prosesi gaty inçe mehanizmler bilen ýerine ýetirilýär. Ol mehanizmler uly tizlikde işleýär.

Şonuň üçin-de, mata önümlerinden tapawutlylykda trikotaž işläp çykarmak üçin ulanylýan ýüplüklere gaty ýokary talaplar goýulýar. Olar ýumşak, süýnýän, çeyje bolmaly, berk hem-de ýogynlygy, inçeligi towlamlary boýunça ýüplügiň bütin uzynlygyna birsydyrgyn bolmaly. Şonuň ýaly-da bu ýüplükler özlerinde hiç hili hapa böleklerini saklamaly däl we kemçiliksiz bolmaly. Bu talaplara jogap bermek üçin ýüplükler taýýarlananda, olar üçin gerek bolan süýümleri saýlap-seçip almaly. Egirme prosesini ýörite meýilnama esasynda alyp barmaly. Mysal üçin, ýüplükleriň ýumşaklygy süýümlere bagly, ýöne nädogry ýa-da köp towlam berilse, ýüplük gaty bolup, üzülme bilen bolýar. Ondan öndürilen önümiň hem ýumşaklygy gaty pes bolýar. Ýüplügiň berkligidinden, ýolunmagyndan taýýar trikotaž geýimleriň her hili mehaniki täsirlere çydamlylygy ýa-da çydamsyzlygyny bilmek mümkin. Ýüplügiň ýogyn, inçeligi boýunça kemçilikler bolsa, onda olar maşynyň işleýşine hem-de taýýar önümiň hiline täsir etmegi mümkin. Eger-de ýüplükler dürli ýogynlykda bolsa, onda taýýar önümde käbir ýerlerinde ýogynly-inçeli zolaklaryň bolmagy mümkin. Bu bolsa geýimleriň daşky görnüşiniň hilini peseldýär. Ýüplükler öndürilende olaryň önümçilik tehnologiýasyna gözegçilik edilmelidir:

- 1) ulanylýan süýümleri ýüplükleriň hemme ýerine deň düşer ýaly edip garmaly;
- 2) süýümler gowy arassalanan bolmaly we ş.m.

9.3. Ulanylýan ýüplükleriň görnüşleri we olara bildirilýän talaplar

Trikotaž önümçiliginde tebigy, himiki süýümlerden taýýarlanylýan ýüplükler giňden ulanylýar. Ýagny, pagta ýüplügi arassa görnüşinde ýa-da himiki süýümlerden garylyp taýýarlanylýan bolmagy mümkin.

Arassa pagta süýüminden kard usuly bilen egrilip taýýarlanylýan ýüplükler ulanylýar.

Ýüň süýümden daraklamak usulynda egrilen ýüplükler ulanylýar. Şonuň ýaly-da ýüň we nitron (poliakrilonitril) süýümlerinde garylyp taýýarlanan ýüplükler hem ulanylýar. Arassa emeli ýüplükler: wiskoza, asetat, diasetat, triasetat ýüplükleri hem trikotaž önümçiliginde giňden ulanylýar. Arassa sintetiki ýüplüklerden: nitron, kapron ulanylýar. Bezelişi boýunça ýüplükler: bezelmedik, agardylan we süýüm massasynda reňklenenlere bölünýär. Şeýle hem melanz, muline, egrilen ýa-da egrilmedik bir ýa-da iki-üç gatdan ybarat bolan ýüplükler hem ulanylýar. Himiki süýümlerden alnan ýüplükler: ýylpyldaýan, ýylpyldamaýan, kompleks ýüplüklerden ýa-da bir ulgamdan ybarat bolmagy mümkin.

Kese-kesiginiň formasy (şekili) boýunça ýüplükler: tegelek, üçburç, dörtburç ýa-da ýyldyzlyk görnüşinde bolmagy mümkin.

Tebigy süýümlerden alnan ýüplüklerden trikotaž önümçiliginde pagta we ýüň giňden ulanylýar.

Pagta süýüminden alnan ýüplükler: içki geýimleri, joraplary öndürmekde ulanylýar. Ýokary hilli geýimleri öndürmek üçin daraklanyp alnan ýüň ýüplük ulanylýar. Käbir ýüň ýüplükler bir tarapy tüýjümek önümleri örmekde ulanylýar.

Ýüň ýüplükler: üstki geýimleri, şonuň ýaly-da ýyly joraplary, ellikleri, ýaglyklary, şarflary öndürmekde ulanylýar. Ýünden taýýarlanan önümler berlen şekili dogry, talabalaýyk saklaýar. Şeýle-de olar owadanlyk, ýumşaklyk hem-de ýokary ýylylyk saklaýyş häsiýetine eýedir.

Trikotaž öndürmek üçin inçe, ýarym inçe, ýogyn ýüň süýümleri hem ulanylýar. Ýüň süýümleri, pagta süýümleri trikotaž önümçiliginde, köplenç, sintetik hem-de emeli süýümler bilen garyşdyrylyp ulanylýar. Iň köp garyşdyrylyp ulanylýanlar: pagta-wiskoza, pagta-lawsan, pagta-kapron, ýüň-lawsan we ýüň-nitron ýüplügidir. Mysal üçin, pagta-wiskoza ýüplügi, esasan, içki geýimleri öndürmekde ulanylýar. Wiskoza 15%-e çenli goşulýar. Şol mukdardaky goşulan süýümler, olaryň daşky görnüşini gowulandyrýar, olaryň üsti tekizlenýär hem-de birmeňzeş bolýar.

Pagta-lawsan ýüplüginde 20%–40%-e çenli lawsan garylýar. Bular hem içki we üstki geýimleri öndürmekde ulanylýar.

Pagta-kapron ýüplüğine 20%–30% kapron goşulýar, bu bolsa pagtanyň hilini has ýokarlandyrýar we sürtülmä çydamly edýär.

Ýüň-kapron ýüplükleri örän berk hasaplanýan ýüplüklerdir. Daşky görnüşi känbir owadan däl, gatyрак, olardan: ellikler, çul-kiler örülýär.

Ýüň-lawsan ýüplükleri sürtülmä çydamly, ýygrylanok, berlen formany saklaýar. Esasan, üstki trikotaž geýimleri öndürmek üçin ulanylýar.

Ýüň-nitron trikotaž önümçiliginde iň köp ulanylýanydyr, sebäbi nitron süýümi daşky görnüşleri we häsiýetleri boýunça ýüň süýümine meňzeşdir. Olar, köplenç, üstki geýimleri öndürmekde ulanylýar.

Trikotaž önümçiliginde köp mukdarda bolmasa-da: hlorin, polinoz süýümlerinden alnan ýüplükler ulanylýar. Bulary garyşdyrmak bilen belli bir göwrümlü ýüplükler alynýar.

Hlorin ýüplügi lukmançylykda käbir keselleri bejermekde ulanylýar. Hususan-da, olardan taýýarlanan joraplar we geýimler daşky nerw sistemany bejermekde ulanylýar.

Göwrümlü ýüplükler akril-nitril süýümlerinden alynýar. Olary almak üçin gaýnag suwa ýa-da buga täsir etdirilýär, netijede, akril-nitril süýümleri boýuna gysgalyp, göwrümine bolsa ulalýar. Bular üstki trikotaž geýimleri öndürmekde peýdalanylýar. Bu geýimler özleriniň daşky görnüşine görä ýüňe meňzeş, berlen formany doly saklaýar, ýylylyk saklaýyş ukyby ýokary, ýuwlanda girmeyär.

Sintetik süýümlerden öndürilen teksturirlenen we modifisirlenen göwrümlü ýüplükleriň ýalpyldawuk, gigroskopik häsiýetleri we ýylylyk saklaýylygy pesdir. Ulanyş häsiýetine, göwrümliligine, çeýeligine görä olara ýörite atlar hem berilýär, mysal üçin: elastik – bu ýokary göwrümlü, örän çeýe, dürli süýümlerden ybarat bolan ýüplükdir.

Asetat hem-de kapron bilen garylan ýüplüklere «okon» diýilýär. Trikotaž önümçiliginde metal, rezin, poliuretan ýüplükleri hem giňden ulanylýar.

Metal ýüplükler – alýuminiden, misdən we kümüşden alynýar. Olara – alýunit, metanit, mişura, lýureks ýaly ýüplükler degişlidir.

Rezin ýüplükler himiýa kärhanalarynda taýýarlanylýar. Kese kesiginiň formasy boýunça: tegelek, dörtburç görnüşinde bolýar. Rezin ýüplükler joraplaryň ýokarky bortlaryny, lukmançylyk çul-kilerini taýýarlamakda we ş.m. ulanylýar.

10-NJY BAP TRIKOTAŽ ÖNÜMLERINIŇ ISLEG ÖDEÝIŞ HÄSIÝETLERINIŇ EMELE GELMEGINIŇ EKSPERTIZASY

10.1. Trikotaž maşynlary we örme usullary barada umumy düşünje

Trikotaž polotnosy özara birleşen birnäçe halkalardan ybaratdyr. Halkalar özbolušly şekilde bolup, ol halkalardan trikotaž geýimleriň, polotnolaryň häsiýetleri gelip çykýar.

Trikotaž halkajygy 3 bölekden: dugadan, ýarym dugadan hem-de aýajykdan ybaratdyr.

Trikotaž dokalanda birnäçe halkalar biri-birine baglanýar. Trikotaž maşynlarynyň esasy gurallarynda şol trikotaž halkalar döreýär, ol gural ýüplük berýän we halka döredýän mehanizmlerden ybaratdyr.

Halkalar ýörite iňňeler arkaly örülýär. Örmek üçin dört görnüşli iňňe ulanylýar:

- a) gaňyrçakly (kruçkowyý);
- b) diljagazly (ýazyçkowyý);
- ç) turba görnüşli;
- d) açylyp-ýapylýan.

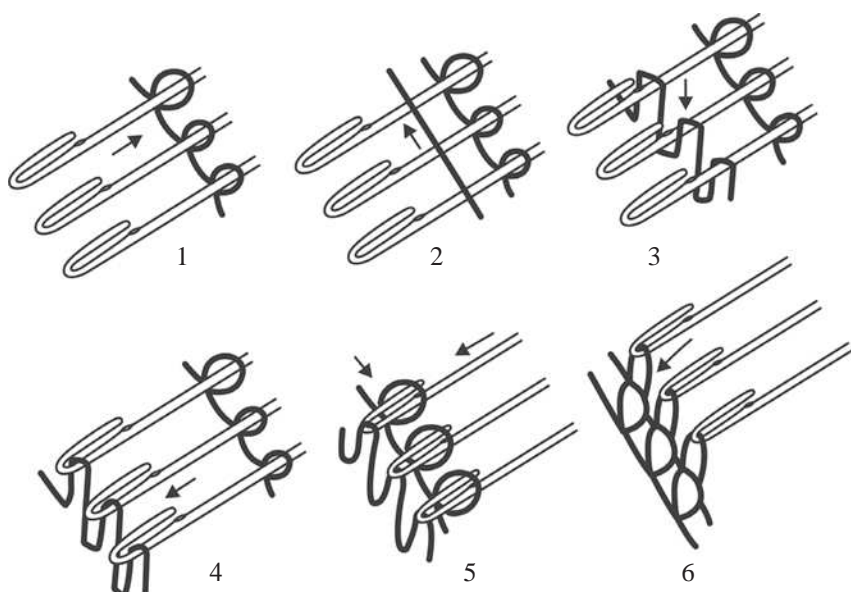
Gaňyrçakly iňňeler – polat simlerden ýasalyp, bir tarapynda egri gaňyrçak ýerleşendir. Diljagazly iňňeler polat simden ýasalyp, bir tarapynda uçlujä diljagaz oturdylandyr. Turba şekilli iňňeler tekiz turba şekilli bolup, ýokarsynda gaňyrçak oturdylandyr. Açylyp-ýapylýan iňňeler polat simlerden ýasalan bolup, iki sany açyk detaldan ybaratdyr.

Trikotaž maşynlarynda ýüplükleri halka görnüşinde eplemek üçin tekiz ýalpyldawuk plastina bolup, ol esasy halkanyň şekilini emele getirýär.

Halka döretmek prosesi (örme prosesi) şu aşakdaky yzygiderlikden ybaratdyr:

- 1) jemlemek – bu taýýar halkalary gaňyrçakdan boşadyp, täze halka döretmekden ybaratdyr;
- 2) ýüplük goýmak – sterženiň aşagynda täze örme halkany döretmek üçin ýörite mehanizmiň ýüplük goýmagyna aýdylýar;
- 3) eplemek – bu yzygiderli goýlan ýüpleri halka döretmek üçin eplemekden ybaratdyr;
- 4) girizmek – bu täze eplenen ýüpi gaňyrçagyň aşagyna eltmekden ybaratdyr;
- 5) preslemek – eplenen ýüplügi preslemekden, taýýar halkany gaňyrçakdan çykarmakdan ybaratdyr;
- 6) geýdirmek – bu taýýar halkalary gaňyrçaga geýdirmekden ybaratdyr;
- 7) birleşdirmek – taýýar halkanyň täze dörän halka bilen galtaşmagyna aýdylýar;
- 8) taşlamak – taýýar halkanyň, täze halka geçmegine aýdylýar;
- 9) şekil bermek – täze halkanyň taýýar halkanyň içinden dartylmagyna aýdylýar, bu operasiýanyň netijesine hemme halkanyň tekizligi, umuman, trikotažyň hili bagly bolup durýar;
- 10) dartmak – wagtynda emele gelen halkalar iňňäniň arka tarapyna dartylýar we şu ýagdaýda hemme amallar ýene-de täzeden gaýtalanýar;

Trikotaž maşynlary we olaryň görnüşleri. Trikotaž önümçiliginde ulanylýan maşynlar halka dörediş usuly boýunça keseligine we esas görnüşde öryän maşynlara, iňňeleriň ýerleşişine hem-de öndürilen trikotaž polotnolaryň görnüşine göre şu aşakdakylara bölünýär:

32-nji surat. Diljagazly iňňelerde halkalary emele getirmegiň çyzgysy

- a) Tegelek örme maşynlar;
- b) Köp gulply maşynlar;
- ç) Lastik maşynlar;
- d) Interlok maşynlar;
- e) Tekiz maşynlar;

Işledilişi boýunça: üstki, içki trikotaž geýimler, joraplar, ellikler we ş.m. üçin niýetlenen bolmagy mümkin. Iňňeleriň ýogynlygy hem-de olaryň arasyndaky aralyk maşynlaryň klasyny belleýär. Iki sany iňňäniň arasyndaky aralyga iňňe ädimi diýilýär. Trikotaž maşynlarynyň klasyny öndürilýän polotnolaryň galyňlygy we olaryň hili belgileýär. Maşynlaryň klasy ýokary boldugyça, alynýan polotnolaryň galyňlygy şonça ýuka we dykyz bolýar.

10.2. Keseligine örme usulyna häsiýetnama

Trikotaž örme usuly diýip belli bir tertip boýunça trikotaž halkalarynyň polotnolarda ýerleşişine aýdylýar. Örme usullary, umuman, trikotažyň daşky görnüşini, onuň çýeligini, estetiki häsiýetini belgileýär.

Örme usullarynyň polotnolar üçin saýlanyp alynmagy polotnonyň nämä niýetlenýändigine baglydyr. Trikotaž örme usullary 2 klasa bölünýär:

- 1) keseligine örme usuly;
- 2) esas örme usuly.

Her bir klas öz gezeginde 3 topara bölünýär:

- a) esas;
- b) esasyň binýadynda alnan örme usullar;
- ç) gülli örme usullar.

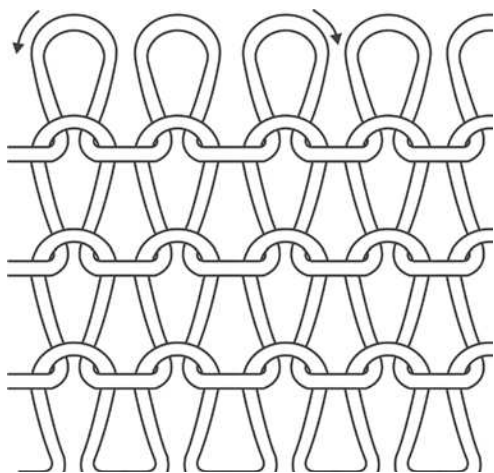
Esas örme usullaryna ýönekeý bir ölçegdäki we şekildäki halkalar girýär.

Esasyň binýadynda alnan örme usullara bir ýa-da iki sany esas örme usuly netijesinde alnan halkalar girýär. Gülli örme usulynda – esas ýa-da esasyň binýadynda alnan örme usullarynyň gatnaşmagynda, polotnonyň düzülişiniň üýtgetmegi netijesinde ýa-da goşmaça ýüplükleri ulanmagyň hasabyna alnan polotnolar degişlidir.

Keseligine trikotaž örme usuly:

- a) tekiz (glad);
- b) lastik;
- ç) ikitaraplaýyn.

Glad – örme usuly köp ýaýran usul bolup, bir ulgam ýüpüň hasabyna emele getirilýär. Onuň ýüz tarapynda tekiz göze görünýän halka setirleri hem-de gös-göni üsti-üstünden geýdirilen hatarlary görünýär. Polotnonyň ýüz tarapyna halkalar taýajyklary bilen çykýar hem-de halkalardan sütün görnüşinde suratlyk emele gelýär. Polotnonyň arka ýüzüne halkalar özüniň dugajyklary bilen çykýar hem-de şol ýerde kese zolaklary emele getirýär. Bu usul örän çäýe, süýnän, ýeterlik berk, oňat howa alyş-çalyşly polotnodyr. Gladlar,

33-nji surat. Lastik örme usuly

esasan, tegelek we kotton maşynlarynda örülýär. Bular içki eşikleri, sport eşiklerini, joraplary, ellikleri hem-de käbir gymmatbahaly bolmadyk üstki geýimleri öndürmekde ulanylýar.

Lastik – bu hem keseligine dokalýan iki gat trikotaž polotno bolmak bilen örme usulynda örme hatarlar ilki polotnonyň ýüz gatlagyny döredýär, soňra bolsa aşaky gatlag

geçýär. Bu polotnolar iki hatar inňe ýerleşdirilen maşynlarda örülýär. Inňeler küşt tagtasy görnüşinde ýerleşdirilendir. Halka birinji hatardaky inňede döräp, soň ikinji hatardaky inňä geçýär.

Lastik örme usuly bilen alnan polotnolar: owadan görnüşli, rezin ýaly süýnýär, berk hem-de çäýe bolýar. Şonuň üçin olar üstki geýimlerde, joraplarda, içki geýimlerde giňden ulanylýar.

Ikitaraplaýyn örme usuly bilen alnan trikotaž polotnosy gladyň iç ýüzüne meňzeş. Bu örme usulynda örme hatarlary yzly-yzyna iç ýüzi bilen baglanyşykly bolýar.

Bu usul bilen alnan polotnolar çäýe we gowy süýnýär. Bu polotnolar üstki geýimleri, ýaglyklary öndürmekde giňden ulanylýar.

Esas keseligine örme usulynyň binýadynda alnan trikotaž örme usullaryna glad we interlok örme usullary degişlidir.

Binýad gladyň esasynda alnan (glad) bir inňehanada iki sany ýüplük tarapyndan halkalar emele getirilýär. Inňelere ýüplükler yzly-yzyna berilýär. Birinjisi jübüt, ikinjisi bolsa täk inňelere berilýär.

Birinji we ikinji ulgamdaky dörän halkalar gorizontalk halka hatarlaryny döredýär hem-de biri-biri bilen bir sanysyny goýberip, indikisi bilen galtaşýar we polotnonyň iç ýüzünde halkalaryň du-

galary görünýär. Olar, umuman, polotnonyň süýnüjiligin peseldýär. Ýöne onuň berkligi esas gladdan birnäçe esse ýokarydyr.

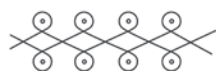
Interlok – bu lastigiň esasynda örme usuly bolup, özünde iki sany lastigi birleşdirýär. Şonuň üçin-de, interlogyň iç we daş ýüzi meňzeş bolup, trikotaž halkalaryny deň möçberde we deň hata-da emele getirýär. Interlokda inňehanadaky inňeler bir-biriniň garşysynda ýerleşendir. Lastige garanynda dykyz, känbir süýnmeýän, berk polotno hasaplanýar. Şonuň üçin-de, interlok üstki geýimleri öndürmekde giňden ulanylýar.

Suratly keseligine örülýän trikotaž örme usullary. Bu polotnolar trikotaž önümlerinde olaryň daşky görnüşini owadanlamak üçin hem-de täze isleg ödeýiş häsiýetini bermek üçin ulanylýar. Mysal üçin: her hili relýefli (büdür-südürli) polotnolary, dürli gülli gözenekleri, reňkli suratlary döretmek üçin ulanylýar. Olara: iki ulgam ýüpli, plýuş – pürli, preslenen, gözenek suratly, žakkard, kombinirlenen örme usullary degişlidir.

Platinirlenen – bu polotnolar inňelere bir wagtda dürli düzümdäki hem-de häsiýeti boýunça iki görnüşli ýüplügiň berilmegi netijesinde emele getirilýär. Örme netijesinde ikitaraplaýyn, suratly polotnolary döretmek mümkin. Bu trikotaž polotnolar dürli görnüşli çaga egin-eşiklerini öndürmekde ulanylýar.

Plýuş (pürli polotno) – bu usulda iki ulgam ýüplükler ulanylýar. Ýüplükleriň biri örme wagtynda eplenýän döwri eplemi kiçiräjik bolýar, ikinjisiniňki bolsa polotnonyň ýüzüne çykyp, uzyn halka ýa-da tüýjümek döredýär. Eplemi kiçi bolan ýüplük esasy, eplemi uzyn ýüplük bolsa pürleri döredýär. Plýuş dürli görnüşli üstki geýimleri öndürmekde ulanylýar.

Preslenen polotnolar – bu usul bilen trikotaž alnanda inňede dörän taýýar halkalar wagtynda inňeden boşadylmaýar we onuň üstüne ýene-de täze halka geýdirilýär. Şol halkalaryň ölçegleriniň dür-

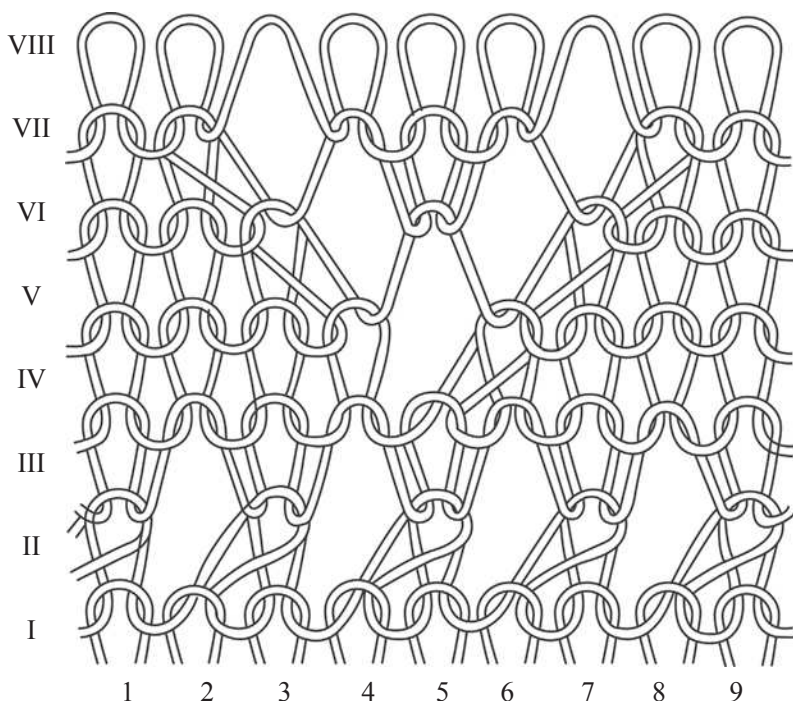
34-nji surat. Interlok
örme usuly

li-dürli bolmagy mümkin. Olar fang, ýarymfang örme usullary diýlip atlandyrylýar.

Fang – örme usuly içki hem-de daşky ýüzünde birmeňzeş uzyn halkalardan ybaratdyr. Özüniň daşky görnüşi boýunça fanglar lastige meňzeşräk, lastikden aýratynlygy iki tarapynda hem halka sütünleri örän gowly görünýär.

Ýarymfang – bu hem iki sany halkadan ybarat, ýöne ölçegi boýunça halkalaryň biri uly, beýlekisi kiçidir. Şol halkalar polotnonyň ýüzünde halka sütünlerini emele getirýär. İçki ýüzünde bolsa uzyn halkalar bardyr. Fang hem-de ýarymfang tekiz we tegelek fang maşynynda örülýär. Olar, esasan, üstki geýimleri: switer, jemper, çağa kostýumlaryny öndürmekde ulanylýar.

Iň köp ýaýran, az süýnýän trikotaž polotnolar mikromež hem-de nanran usullarydyr. Bu usullar çulki öndürmekde giňden ulanylýar.

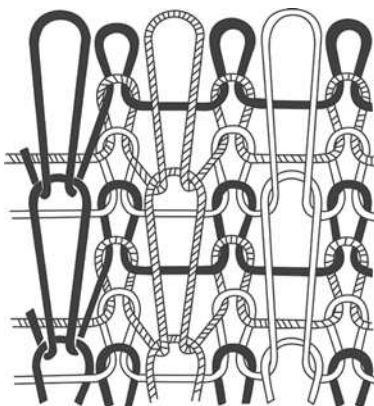

35-nji surat. Penjire görnüşli örme usuly

Suratly penjire usuly – ýörite maşynlarda örülýär, bu polotnolar dürli ölçegdäki, her hili suratlyja penjirelerden ybaratdyr. Bu usul bilen tormatalar, gipýurlar hem-de dürli görnüşli keşdeli polotnolar alynýar.

Žakkard usuly bilen alnan polotnolar her hili reňkdäki ýüplükleri ulanmak bilen polotnoda şekiller döredilýär. Bu usul boýunça esasy örme usullar ýa-da olaryň binýadyndaky örme usullar ulanylyp döredilýär.

Kombinirlenen usulda esas örme usullary bilen olaryň binýadynda alnan örme usullaryň galtaşmasy netijesinde täze görnüşli, häsiýetli trikotaž polotnolar öndürilýär.

36-njy surat. Üç reňkli doly žakkard örme usuly

10.3. Esas görnüşli örme usulyna häsiýetnama

Bu usullaryň keseligine örme usullaryndan tapawudy şulardan ybarat: esas örme usulynda keseligine halka hatarlary her hili ýüplükden döredilendir. Esas örme usulynda ýüplükler halka sütünlerine tarap gidýär.

Bir fonturaly maşynlarda: zynjyrjyk, triko, atlas görnüşli örme usullary ulanylyp, dürli häsiýetli trikotaž polotnolar örülýär.

Esasy esas örme usuly arassa görnüşinde az ulanylýar. Olar, köplenç, suratlyja polotnolary öndürmekde ulanylýar.

Zynjyrjyk örme usuly – bir inñede üznüksiz halkalary bir ulgam ýüplük tarapyndan döretmek netijesinde alynýar. Bu usul ýaglyklaryň, şarflaryň gyralaryny bezemekde ulanylýar.

Triko örme usuly – bu örme usuly boýunça polotno alnanda, ýüplükler diñe bir inñäniň ýanyndaky duran 2-3-nji inñelerde hal-

ka döretmek bilen tapawutlanýar, içki burçunda şekil emele gelýär. Triko örme usulynyň tapawudy, eger-de polotnonyň ýüzüne sere-dilse, egrem-bugram suratjyklaryň barlygyndadyr. Triko düzülişi känbir durnukly bolmadyk, owadan däl, süýngüç bolanlygy sebäp-li, köplenç, beýleki trikotaž polotnolary almak üçin esas hökmün-de ulanylýar.

Atlas örme usuly – bu usulda halkalar ýüplükleriň ilki bir tarapa süýşmegi, soňra bolsa beýleki tarapa süýşmegi netijesin-de döredilýär. Şeýlelikde, polotnonyň ýüzünde özboluşly tol-kun şekilli suratjyk emele gelýär. Daşky görnüşine seredeniňde zolaklaryň ini birmeňzeş, ýöne her hili reňkli bolmagy mümkin.

Sukno – bu örme usulynda birinji iňňede halka döredilip, soňra ýüplük üçünji iňňä geçýär we ýene-de birinji iňňä gaýdyp gelýär, bu usul dürli görnüşli trikotaž harytlaryny öndürmekde ula-nylýar.

Suratly örme usullary – bulara iki ýüplükli, pürli, plýuş, süýnmeýän, žakkard örme usullary degişlidir.

Platinirlenen örme usuly – daşky görnüşi boýunça tekiz suratly, bir we köp reňkli bolmagy mümkin. Bu usul bilen alnan polotnolar aýal-gyzlar üçin içki geýimleri, erkek we aýal köýnek-lerini, bluzkalary öndürmekde ulanylýar.

Pürli ýa-da tüýjümek usuly – trikotaž polotnolary suratly esas örme usulynda alnan polotnolara ýörite ýüplükleri örmeklige goşup, soňra daramak netijesinde alynýar.

11-NJI BAP TRIKOTAŽ ÖNÜMLERINIŇ KLASSIFIKASIÝASY (TOPARLARA BÖLÜNIŞI) WE ASSORTIMENTI

11.1. Trikotaž önümleriniň klassifikasiýasy (toparlara bölünişi)

Standart boýunça, eger-de trikotaž harytlaryny klassifikasiýa etsek, onda olary çig maly, örme usuly, tilsimaty, bezeg usuly, niýetlenilişi boýunça bölmek mümkin.

Çig maly boýunça birmeňzeş, ýagny düzümi boýunça birmeňzeş çig maldan, mysal üçin, pagta, ýüň we birmeňzeş däl, ýagny dürli görnüşli çig mallardan: 50% ýüň-50% wiskoza ýüpegi; 20% pagta-80% ýüň we ş.m. ýa-da ýüplüklerden, ýüpden taýýarlanan hem bolmaklary mümkin.

Örme usuly boýunça keseligine örülen ýa-da esas görnüşinde örülen, önüm öndürmek usuly boýunça durşuna doly örülen ýa-da käbir detallary tikilen (ýarym örülen), biçilen, ýagny trikotaž matasyny biçmek soňra tikmek bilen öndürilen.

Bezelişi boýunça: bezelmedik, agardylan, gül basylan, reňklenen, zamşa meňzedilen, göne meňzedilen ýa-da ýörite bezelenlere bölmek mümkin.

Niýetlenilişi boýunça trikotaž önümleri 5 topara bölmek mümkin – üstki, içki, çulki – jorap, ellikler, baş geýimler – ýaglyk, şarf önümlerine bölünýär.

Her bir toparda önümler görnüşlere bölünýär.

Trikotaž önümleriniň toplumlaýyn görnüşlerine häsiýetnama. Üstki geýimleriniň assortimenti arassa ýüň, ýarym ýüň ýüplükleriniň hasabyna hil taýdan gowulanýar, assortimenti giňeýär. Pagta çig malynyň (ýüplügiň hasabyna) biziň döwletimizde, esasan, çağa eşikleriniň, içki geýimleriniň hili ýokarlanýar, assortimenti giňeýär. Bar bolan üstki, trikotaž geýimleriniň klassifikasiýasyny şu aşakdaky alamatlar boýunça toparlara bölmek mümkin: alyjylaryň jynsy, ýaşı, önümleriň görnüşleri, niýetlenilişi, süýüm düzümi, passyllar, fasony we başga alamatlar boýunça.

Jynsy boýunça üstki trikotaž geýimleri erkekler, aýallar we çagalar, oglanjyklar, gyzjagazlar üçin bölünýär.

Erkekler üçin niýetlenen üstki geýimleriniň biçüwi, şekili aýallaryňka seredeniňde käbir üýtgap duranok. Soňky wagtlarda žemperler, žaketler we žiletler ýönekeý kostýumlara goşmaça geýim hökmünde ulanylýar. Häzirki döwürde üstki trikotaž geýimleriniň täze assortimenti döredildi, bulara dürli görnüşli kurtkalar, žaketler, paltolar we ş.m. degişlidir.

11.2. Üstki trikotaž önümleriniň assortimentine häsiýetnama

Üstki trikotaž harytlaryň assortimenti örän giň. Olaryň iň köp ýaýran görnüşleri bilen tanşalyň.

Jemper, žaket we žiletler. Jemper ön tarapdan, arkadan we ýeňden ybarat bolup, öňi kesilmedik ýa-da doly aşagyna çenli kesilmedik bolmagy mümkin.

Žaket we žilet jemperden tapawutlylykda arkadan we 2 sany syndan ybaratdyr. Jemper we žaketler uzyn, ýarym uzyn, we gysga ýeňli bolmagy mümkin.

Žiletlerde ýeň we ýaka ýokdur. Jemper we žaketleriň özbaşdak geýilmegi ýa-da kostýum bilen geýilmegi mümkin.

Switerler we reýtuzlar. Gündeki durmuş ýa-da sport eşigi hökmünde ulanylyan geýimlerdir.

Switer dik ýakasynyň bolmagy bilen tapawutlanýar. Switeriň ýakasy durşuna örülen ýa-da aýratynlykda tikilen bolmagy mümkin. Switerleriň ýeňleri hem örülen (bütewi, reglan) ýa-da tikilen bolmagy mümkin. Ýakasynyň biçüwine görä bir gat, iki gat, eplen bolmagy mümkin.

Reýtuzlar – korpusdan uzyn ýa-da ýarym uzyn aýajyklar-dan ybarat bolup, arassa ýüň, ýarym ýüň, pagta ýa-da göwrümlü ýüplüklerden taýýarlanan bolmagy mümkin. Erkekler üçin niýetlenen reýtuzlar diňe uzyn aýakly, aýallar üçin niýetleneni bolsa uzyn, ýarym uzyn aýakly bolýarlar.

Bluzkalar, ýubkalar we köýnekler. Bu topar geýimler assortimentiniň giňligi bilen tapawutlanýarlar. Niýetlenişi boýunça bu önümleri günde geýmek, toýdur baýramlarda geýmek we tomusky dynç alyşda geýmek üçin bölmek mümkin.

Pasyllar boýunça gysky we tomusky geýimlere bölmek mümkin. Niýetlenişi boýunça bu geýimler özleriniň örme usuly, daşky görnüşi we bezelişi boýunça bir-birinden tapawutlanýarlar.

Kostýum we paltolar. Bu trikotaž geýimler biziň durmuşymyzda soňky wagtlarda has köp ulanylyp başlandy. Bular erkekler, aýallar, çagalar üçin öndürilýän we özleriniň owadanlygy,

biçüwi, şekili bilen tapawutlanýarlar. Olary gündeki durmuşda we sport çärelerinde geýilýänlere bölmek mümkin.

Aýal kostýumlary – 2 predmetden ybarat žaket, žilet, jemper, bluzka we ýubkadan. Sport kostýumlarynda žaketiň ýerine switer, ýubka bolsa balak bilen çalşyrylýar.

Penjekler – şol žaketdir jemperler üçin niýetlenen ýüplüklerden taýýarlanylýar. Bezelişi dürli-dürli bolmagy mümkin, ýöne olaryň niýetlenilişine baglydyr.

Sport we dynç almak üçin niýetlenen trikotaž eşikler. Bu geýimleriň assortimenti hem giňdir: niýetlenişi, çig maly, şekili, biçüwi boýunça sport we dynç alyş üçin niýetlenen trikotaž geýimlerine özboluşly talaplar edilýär. Geýim geýmek üçin gaty oňaly bolmalydyr, owadan bezelen bolmaly, gigiýeniki talaplara doly gabat gelmeli. Bu geýimleri öndürmek üçin süýüm düzümi boýunça dürli görnüşli ýüplükler ulanylýar.

Çagalar üçin niýetlenen çaga eşikleri. Köp taraplary boýunça ulularyň geýimlerine meňzeş. Ýöne isleg ödeýiş häsiýetlerine talaplar üýtgeşikdir – munda, aýratyn hem, çagalaryň ýaşı, boýy göz önünde tutulýar. Çagalar üçin niýetlenen geýimler gigiýeniki taýdan hemme talaplara gabat gelmelidir.

11.3. Çulki-jorap, ellik we baş gaplaryň assortimentine häsiýetnama

Çulkileriň we joraplaryň assortimenti örän giňdir. Olar özleriniň görnüşleri, çig maly, bezelişi, işläp çykarylyş usuly boýunça biri-birinden tapawutlanýarlar.

Bulary işläp çykarmak üçin çig mal: kard we daraklama usuly bilen alnan pagta, ýün, garyşyk ýüplükler, arassa kapron, kompleks wiskoza ýüplügi, ýün-wiskoza ýüplügi, pagta-wiskoza ýüplügi, lawsan-ýün ýüplügi we ş.m. ulanylýar.

Bularyň assortimentine: aýallaryň we çagalaryň çulki we ýarym çulkileri, şeýle hem erkekler üçin sport çulki joraplary, getrler hem-de reýtuzlar girýär.

Bulary işläp çykarmak üçin: glad, lastik, preslemek, gözenek şekilli, žakkard, relýef we ş.m. örne usullary ulanylýar. Bezelişi boýunça: bir reňkli we dürli reňkli hem-de dürli ornamentli bolmagy mümkin.

Gündelik geýilýän çulkiler – lastik hem-de glad usullary bilen öndürilýär. Reňki adamlaryň tenine meňzeş. Sport hem-de dynç alyş üçin niýetlenen çulkiler we joraplar her hili reňkde bolmagy mümkin.

Erkek joraplary dürli reňkde bolup, köplenç, olar üstki geýimleriniň reňkine meňzeşdirler.

Ulanylýan suratlar geometriki ornamentde bolup, bularyň ölçegleri adamlaryň aýaklarynyň uzynlygyna baglydyr. Aýal çulkileri we ýarym çulkiler hem-de joraplar 19–29-a çenli ölçegde bolmagy mümkin.

Erkekler we ýetginjekler üçin joraplar, çagalar üçin çulkiler hem-de joraplar 12–22-ä çenli ölçegde ýarym çulkiler çagalar üçin 14–22-ä çenli ölçegde bolmagy mümkin.

Elastikden öndürilen çulkiler hem-de joraplar 3 ölçegde goýberilýär: 19–21, 23–25, 27–29.

Niýetlenişi boýunça: aýal çulkileri gündelik geýmek üçin, bezeg hem-de sport çulkilerine bölünýärler.

Öndürilişi boýunça: aýal çulkileri tegelek awtomatlarda we tekiz fang maşynlarynda öndürilenlere bölünýärler.

Aýal çulkileri şu aşakdaky böleklerden ybarat: bort (ýokarky rezinli bölegi) örülen silindr formasynynda 1 ýa-da 2 gat bolýar. Çulkileriň esasy bölegi orta bölegidir.

Şonuň üçin şu bölek aýagyň kem ýerini açyp görkezmeli däl-dir.

Ökje hem-de burun iň köp sürtülmä sezewar bolýan ýer. Şonuň üçin bular goşmaça sürtülmä çydamly bolan ýüplüklerden edilýär.

Çulkiler tegelek hem-de tekiz maşynlarda öndürilýär. Tegelek maşynlarda öndürilen çulkiler tikilen we tekiz bolýarlar.

Tekiz maşynlarda öndürilenler bolsa бүтін (bortdan) dabana çenli tikilendir, bular örän berk we owadan görnüşlidirler. Aýaga gowy ýapyşyp durýar.

Biçmek ýoly bilen alnan aýal çulkileri – bu çulkiler esasy örme usuly bilen örülen ýukajyk polotnodan öndürilýär. Bulara forma hem-de ölçegler biçilende we tikilende berilýär. Olaryň ulanylyş möhleti beýlekilere seredeniňde 3–4 esse köpdür, ýöne süýnüşi pesdir. Ýarym çulkiler esasy çulkilerden 20–30 sm gysgarakdyr.

Çagalar üçin çulkiler we ýarym çulkileriň gurluşy ulularyňky ýaly, ýöne bortuň ýerine lastik örme usuly ulanylýandyr. Bu çulkiler tegelek awtomatlarda öndürilip, olar üçin, köplenç, pagta ýüplükleri ulanylýar.

Çagalar üçin ýarym çulkiler görnüşleri boýunça aýallaryňka meňzeşdir. Olar ýarym tegelek awtomatlarda öndürilýär. Esasan hem, pagta ýüplükleri ulanylýar.

Joraplar çulkilerden aýratynlykda diňe adamyň injigini ýapýar. Hem-de lastikden, injikden, ökjeden, dabandan hem-de burundan ybarat. Işläp çykarmak üçin ulanylýan çig mallar çulkileriňkä meňzeş. Ýöne, köplenç, her hili reňkdäki ýüplükler, sintetiki ýüplükler ulanylýar. Bularyň köpüsi tegelek awtomatlarda ýörite bezeg berýän mehanizm arkaly öndürilýär. Erkekler, aýallar, çagalar üçin niýetlenen joraplar şu aýratynlyklary bilen tapawutlanýar. Erkekler üçin niýetlenenler aýallaryňka seredeniňde injik tarapy uzyn. Erkek joraplarynyň lastigi, köplenç, bir reňklidir. Aýallaryňky we çagalaryňkyda şol lastik dürli reňkde bolup biler.

Erkekleriň, aýallaryň, ýetginjekleriň joraplary ökjesi giňräk, çagalaryňky bolsa kiçiräk bolýar. Ölçegleri çulkileriňki ýaly.

Reýtuzlar – esasy ýokarky bölegi rezin ýa-da bort bilen gutarýan, iki sany aýakdan, daban, ökje hem-de burundan ybarat.

Bular aýallar we çagalar üçin niýetlenip, her hili örme usullary bilen (tekiz fang, tegelek çulki maşynlarynda) öndürilýär. Kolgotkalaryň ölçegleri drobda görkezilýär. Sanawjysy ölçeglerini, maýdalawjysy bolsa aýagyň ölçegini görkezýär.

Sport çulkilerine – çulkiler, dyz ýapgyçlary hem-de injik ýapgyçlary we ş.m. degişlidir.

12-NJI BAP TRIKOTAŽ ÖNÜMLERİNİN HILINIŇ EKSPERTIZASY

12.1. Trikotaž önümleriniň hilini anyklamak

Trikotaž harytlarynyň hili olaryň esasy çig maly, önümçilik tehnologiýasy, konstruksiýasy, bezeliş aýratynlyklary we häzirkizaman modanyň talaplaryna laýyk gelmegi bilen arabaglanyşyklydyr. Şeýle-de trikotaž harytlary döwlet standartlarynyň talaplaryna laýyklykda ýokary derejeli fiziki-mehaniki, gigiyeniki häsiýetlere eýe bolmalydyr.

Önümleriň hili organoleptiki we laboratoriýa usullary bilen barlanylýar. Laboratoriýa usuly bilen, trikotaž önümleriniň hili anyklananda, TDS we tehniki şertleriň talaplaryna laýyklykda, görkezijiler laboratoriýa enjamlarynda barlagdan geçirilýär we ol görkezijileriň tehniki kadalaşdyryjy resminamalaryň talaplaryna laýyklygy deňeşdirilýär we hili barada netije çykarylýar.

Daşky görnüşi (çeperçilik taýdan bezelişi, fasony, modeli) polotnonyň hili, tikilişiniň hili we ş.m. organoleptiki usullar bilen anyklanylýar. Organoleptik usul bilen hil görkezijiler 40 bal sistemada anyklanylýar.

2-nji tablisa

Trikotaž önümleriniň organoleptiki usul bilen hili anyklananda onuň derejeleri, ballarda

T/b	Hiliň görkezijileri	Ballar bilen bahalamak	Ballaryň bahalamak boýunça azalmagy	
			Ýokary kategoriýaly	1-nji kategoriýaly
1.	Üstki we içki trikotaž geýimler, ellikler, şarflar we baş geýimler	40	2	8

	Çeperçilik taýdan bezelişi	10	–	1
	Model, konstruksiýa we siluet	8	–	1
	Polotnonyň hili	10	1	2
	Tikilişiniň hili	6	1	3
	Bezeg materiallarynyň hili	3	1	2
	Markirowka (haryt nyşanlary we gaplanyşy)	3	1	1
2.	Çulki we joraplar	40	2	8
	Bezeliş aýratynlygy	11	–	1
	Struktura (düzümi)	11	–	1
	Bezelişi	9	1	2
	Tikilişiniň hili	6	1	2
	Markirowka (haryt nyşanlary, gaplanyşy)	3	1	2

40 bal alan trikotaž önümleri ýokary kategoriýa, birinjä – 32–37, ikinjä – 31 we ondan pes bal alanlar degişlidir.

12.2. Trikotaž önümlerini sortlara bölmek

Trikotaž önümleriniň sorty polotnonyň daşynda bar bolan we önümçilik – tikiňçilik şikesleriniň barlygy, olaryň häsiýetleri boýunça anyklanylýar.

Munuň üçin her bir öndürilen önümi stoluň üstüne ýazyp, hemmetaraplaýyn seretmeli, trikotaž ýaglyklaryň we şarflaryň iki tarapy hem barlanylýar.

Trikotaž önümlerinde duş gelýän kemçilikleri çig malyň, örme iňňeleriň döwürmegi, trikotaž maşynynyň näsaz işlemegi, trikotaž

polotnosy bezelende, biçüw wagtynda, tikilýän döwründe emele gelyänlere bölmek mümkin. Ulanylýan çig malyň pes hili netijesinde emele gelyän şikeslere: örmek üçin ulanylýan ýüplükleriň inçeliginiň ýa-da ýogynlygynyň endigan dälligi degişlidir. Bu kemçilik örülen trikotaž polotnolaryň ýüzünde uzynlygyna ýa-da keseligine gidýän zolaklaryň emele gelmegine getirýär, bu bolsa öz gezeginde trikotažyň umumy daşky görnüşiniň hilini pese düşürýär.

Bir ýüpüň üzülmegi netijesinde polotnonyň ýukalmagy örmek üçin 1–2 ýüp ulanylanda, biriniň ýolunmagy netijesinde ýüze çykýar. Bu kemçilik polotnonyň berkligini peseldýär.

Alabederlik – bu polotnonyň käbir ýerleriniň alabeder bolmagydyr. Kemçilik ulanylýan ýüplügiň birsydyrgyn reňke boýalmanygy sebäpli ýüze çykýar we umuman trikotaž önümleriniň estetiki häsiýetini peseldýär.

Tegejikler – bu kemçilik örmek üçin ulanylýan ýüplükler nädogry aşgara ýatyrylanda ýa-da ýüplükleriň aşa ýalpyldamagy we inçe-ýogynlygynyň endigan dälligi netijesinde emele gelyär.

Ýagly, hapa, dürli reňkli ýüplükleri ulanmak netijesinde keseligine ýa-da uzynlygyna alabeder zolaklar emele gelyär we trikotažyň daşky görnüşiniň hilini peseldýär.

Örme iňňeleriň we örme maşynlarynyň döwürmegi we bozulmagy netijesinde şu aşakdaky esasy kemçilikler emele gelyär:

Goýberilen halkalar – trikotaž maşynlaryndaky iňňeleriň döwürmegi ýa-da ýüplügiň üzülmegi netijesinde emele gelyär.

Bir topluma ýygňalan halkalar – halkalary presleýji (basyjy) enjamyň nädogry işlemegi netijesinde uly ölçegdäki halkalaryň emele gelmegi.

Suratjyklaryň bozulmagy – trikotaž maşynlarynyň näsaz işlemegi netijesinde örüm wagty suratjyklar bozulýar.

Halkalaryň bir-birine geýdirilmegi – bu kemçilik trikotaž polotnosynyň ýüzünde sallanyp duran halkalaryň barlygy bilen häsiýetlendirilýär. Bu kemçilik trikotaž maşynlarynda ýüplügiň üzülmegi ýa-da halkalaryň yzygiderliligi bozulanda emele gelyär.

Ýamag halkalar – örülen kemçilikli halkalary iňňeler bilen düzetmek.

Trikotaž polotnolaryň bezeg kemçiliklerine şu aşakdakylar degişlidir:

Posly tegmiller polotnonyň ýüzünde dürli ölçegde goňur tegmil görnüşinde gabat gelýär.

Goýy reňkli zolaklar – bu kemçilik polotnonyň uzynlygyna gidýän goýy reňkli zolagyň barlygy bilen tapawutlanýar. Bu kemçilik trikotaž polotnosy boýalanda nädogry sykylmagy netijesinde emele gelýär.

Biçüwde we tikmekde ýüze çykyan kemçilikler. Polotnoda bar bolan uly suratjyklaryň detallary (bölekleriň) birleşdirilende bir-birine gabat gelmezligi, bu kemçilik trikotaž polotnolary biçmek üçin stoluň üstüne ýazylanda ýa-da detallar (geýimiň aýry bölekleri) bir-birine birleşdirilende gabat gelmezligi netijesinde emele gelýär.

Tikilende tikin sapagynyň üzülmegi – bu kemçilik inňäniň nädogry işlemegi ýa-da sapagyň yzygiderli inňä berilmezligi netijesinde ýüze çykyar.

Bezeg kemçilikleri:

– dürli görnüşli tegmiller, hapalar–ütügiň hapalygy, näsaz işlemegi netijesinde emele gelýän kemçilikler;

– laslar – polotnonyň ýüzüniň käbir ýerinde ýalpyldawuk tekiz ýerleriň emele gelmegi;

– ýanan ýerler – ütügiň aşa gyzdyrylyp basylan ýerleri.

Trikotaž önümleri hili boýunça 2 sorta bölünýär. Sort anyklananda her bir kemçiligiň häsiýeti, ölçegi, ýerleşen ýeri we kemçilikleriň umumy sany göz önünde tutulýar.

2-nji sortly trikotaž önümlerinde daşky kemçilikleriň we önümçilik tikin kemçilikleriniň standartda görkezilen 3-sinden artygy goýberilmeyär.

Eger-de komplekt geým bolsa (mysal üçin, penjek we jalbar) her bir geýimiň sorty aýratynlykda anyklanýar we umumy sorty in pes sortly geým bölegi boýunça hasaplanýar. Mysal üçin, penjegi 1-nji sort, jalbary 2-nji sort bolsa, onda umumy komplektiň sorty 2-njā degişlidir.

Eger-de kemçilikler (şikesler) trikotaž geýiminiň görünmeyän böleginde bolsa, onda ol kemçilikler (şikesler) hasaba alynmaýar.

12.3. Trikotaž önümleriniň hilini saklap galmak

Trikotaž önümleriniň hilini gorap saklamak şertlerine: dogry markirowkalamak, eplemek, gaplamak we wagtlaýynça ammarlarda saklamak degişlidir.

Markirowkalamak – taýýar önümleriň özünde, ilkinji gaplarynda, korobkalarynyň daşynda hil görkezijileri we ölçegleri barada maglumatlar görkezilýär.

Ýekelikdäki harytlar markirowkalananda kagyz etiketka, matadan ýa-da trikotaždan lenta we ş.m. ulanylýar. Etiketkalarda: önümiň nyşany, önümçilik kärhanasynyň ady we ýerleşýän ýeri, artikuly belgisi, sorty, ölçegleri, önüme ulanylýan standartyň ýa-da tehniki şertiň belgisi, önümiň taýýarlanan senesi hem-de bahasy görkezilýär.

Ýarlyklarda: haryt nyşany, önümçilik kärhanasynyň ady we ýerleşýän ýeri, önümiň ady, artikuly belgisi, ölçegleri, sany, reňki, öndürilen senesi hem-de ulanylan standartyň ýa-da tehniki şertiň belgisi görkezilýär.

Üstki trikotaž geýimleri: jemperleri, žiletleri, žaketleri, switerleri, kurtkalary, penjekleri eplänlerinde arka tarapyňy ýokaryk edýärler, gapdallaryny uzynlygyna soňra iki epleýärler.

Çulki-jorap önümlerini jübütläp, ýokarky tarapyndan bir kök bilen birleşdirýärler we ikä epleýärler.

Trikotaž önümlerini ýörite birinji we ikinji görnüşli gaplara gaplaýarlar. Birinji gaplar ýörite kagyzdan taýýarlanylýar, 2-nji derejeli gaplar ýörite paçkalardan ýa-da korobkalardan ybarat bolup, olara bir artikuldaky, ölçegdäki, sortdaky we topardaky birmeňzeş trikotaž önümler ýerleşdirilýär.

Trikotaž önümleri saklamak üçin şertler döredilen ýörite ammarlarda, ýagny: gury, gowy howa çalyşýan, çyglylygy aram temperaturadan – 65%-den geçmeýän, gün şöhlesiniň göni düşmeýän ýerlerinde saklaýarlar.

13-NJI BAP GEÝIMLER BAZARYNY ÖWRENMEK

13.1. Geýimler bazarynyň marketing maglumatlary we olary toplamak

Umuman, maglumat düşünjesi bu habarlaryň (maglumatlaryň) ýygýndysy bolup, olar toplamagyň, saklamagyň, gaýtadan işlemegiň we ýetirmegiň obýekti hökmünde hyzmat edýär.

Geýimler barada marketing maglumatlary esasy sarp edijileriň talap islegleri dogrusyndaky maglumatlardan ybaratdyr.

Olar geýimlere bolan hyrydarlaryň (alyjylaryň) islegleriniň göwrümini, düzümini, ösüş tendensiýalaryny we kanunlaryny, isleg talaplarynyň özgerişiniň sebäplerini, hemme geýimleriň assortimentlerini hem-de regionlar boýunça assortimentlemegiň aýratynlyklaryny belgileýär.

Marketing maglumatlary birinjä we ikinjä bölünýär. Birinji maglumatlar anyk meseleleri çözüş maksadynda täzedan top-lanýar. Ikinji maglumatlar bolsa şol bir meseläniň dogry çözügü-dini belgilemeýän, ýöne önünden ýyg-nalan maglumatlardyr. Emma marketing maglumatlary, düzüminde bazara girilende çözgüdi bolan maglumat bar bolmasa, ikinji gezek ýyg-nalmaýar.

Geýimler bazary üçin maglumatlar näme üçin gerek? Kärhana diňe dogry maglumatlar toplamak bilen bazarda:

- 1) anyk üstünliklere eýe bolýar;
- 2) maliýe howpsuzlygyny berkidýär;
- 3) alyjylaryň aragatnaşygyny anyklaýar;
- 4) daşky gurşawa syn edýär;
- 5) strategiýany dolandyrýar;
- 6) öz geljegini bahalaýar (anyklaýar);
- 7) reklamasyna bolan ynamyny artdyrýar;
- 8) gelen kararlaryny esaslaýar;
- 9) geljegine ynam döredýär.

Ýöne marketing maglumatlarynyň ynamly, doly, üznüksiz gaýtalanmagy we öz wagtynda ýyg-nalmagy hökmanydyr.

Geýimler barada maglumatlary nähili edip ýyg-namaly?

Birinjiden, onuň hili we göwrümi anyklanýar. Maglumatlary kärhana öz güýji bilen ýa-da ýörite maglumat toplaýjy toparlaryň kömegi bilen ýygnaýar. Maglumatlar haýsy usullar boýunça ýygnaýar? Tejribede maglumat ýygnamagyň 4 usuly ulanylýar.

- 1) sorag-jogap;
- 2) syn;
- 3) tejribe;
- 4) meňzetme.

Sorag-jogap netijesinde şahsy duşuşyk telefon ýa-da aragatnaşyk edaralaryny ulanmak arkaly alyjylaryň islegleri öwrenilýär. Jogaplary dogrurak almak maksady bilen ýörite (soraglary) anketa düzülýär. Şol anketalarda alyja belli bir geýim barada gyzyklandyryan soraglar berilýär. Alyjy bolsa şol soraglara jogap berýär.

Syn – bu analitik usul bolup, alyjylaryň hereketlerini anyk ýagdaýlarda öwrenýär. Bu ýagdaý açyk ýerlerde ýa-da dükanlaryň söwda zallarynda telekameralar arkaly geçirilýär.

Tejribe geçirilende belli bir synag şertinde haýsy hem bolsa marketingiň bar elementi üýtgedilýär, galanlary bolsa üýtgewsiz galdyrylýar.

Meňzetme – kompýuterleri ulanmaga esaslanyp, her dürli alnyp barylýan işleriň kärhananyň marketing strategiýasyna täsirini anyklaýar.

Täze geýimler barada köpräk maglumat toplamak maksady bilen alyjylaryň islegi, söwda işgärleriniň, aýratyn bilermenleriň teklipleri, pikirleri, netijeleri öwrenilýär.

Telekeçiligi seljermek – täze geýimler üçin bolaýjak söwdanyň mukdary, çykdaýylar, girdejiler we olary kärhananyň mümkinçiligi bilen deňeşdirmekden ybaratdyr.

Täze geýimleri öndürmek, ýagny hemme saýlanyp alnan pikirler, ideýalar dogry hasaplanyp, indi olary taýýar önüme öwürmekdir.

13.2. Taze egin-eşikleriň assortimentini döretmek

Taze egin-eşikler döredilende esasy olaryň tazeliginiň 4 derejesi belgilenýär:

1. Isleg ödeýiş häsiýetlerini özgertmezden daşky görnüşi üýtgetmek;
2. Käbir tehnologik häsiýetleri üýtgetmek bilen, tehnologik prosesleri üýtgetmezden isleg ödeýiş häsiýetlerini üýtgetmek;
3. Isleg ödeýiş häsiýetlerini doly üýtgedip, taze geýimleri öndürmek;
4. Düýbünden taze geýimleri öndürmek.

Taze geýimler öndürilende üns berilýän ugurlar:

1. Geýimleri taze modifikasiýada öndürmek (ölçepleri, daşky görnüşi);
2. Taze çig maldan ýa-da materialdan öndürmek;
3. Taze tehnologiýada öndürmek;
4. Senagat derejesinde ilkinji bolup öndürmek.

Taze geýimleri öndürmeklik şu aşakdaky tapgyrlardan durýar:

1. Taze pikirleri ýygnamak;
2. Şol pikirlerden, ideýalardan gerekisini saýlamak;
3. Konsepsiýany işläp düzmek we ony barlamak;
4. Marketing strategiýasyny işläp düzmek;
5. Söwdany seljermek.

Geým öndüryän kärhanalar adamlaryň isleginiň gaty tiz üýtgeýänligini, bäsdeşligiň ösüp barşyny we häzirkizaman önümçilik tehnologiýasynyň ösüşine seredip, şol bir öndüryän geýimleri bilen oňup bilmeýär. Alyjylar taze, hili we isleg ödeýiş häsiýetleri has gowy bolan geýimlere garaşýar. Bäsdeşler şol islegleri kanagatlandyrjak bolup elinden gelenini edýärler.

Önümçilik kärhanalary taze geýimleri başga bir öňdebaryjy kärhanadan öndürmek üçin rugsatnama satyn almagy ýa-da öz kärhanasynda barlag işlerini geçirip, özüçe taze model döretmegi mümkin (köplenç, modeller öýi ýa-da ýörite taze modelleri döredýän sehler bolýar).

Täze geýimleri öndürmek, täze modelleri döretmek örän kyn we çylşyrymly hadysadyr. Daşary ýurtlaryň (bäsdeşlik ösen ýurtlaryň) maglumatlaryna salgylansak, halkyň sarp edýän harytlaryndan täze çykarylanlaryň 40%-e golaýyna ilat tarapyndan isleg bildirilenok.

Täze geýimler ilat tarapyndan näme üçin satyn alnanok?

- 1) ýolbaşçy marketing barlaglarynyň otrisatel netijelerine garamazdan, öz pikirini önümçilige girizýär;
- 2) pikirler, ideýalar gowy, ýöne bazaryň göwrümine üns berilmändir;
- 3) geýimler gowy, ýöne talabalaýyk tikilmändir;
- 4) bazara çykarylanda geýimlere gaty ýokary baha goýlupdyr;
- 5) bäsdeşler has gowy geýimleri bazara çykarypdyrlar;
- 6) geýimler gereginde artyk öndürilipdir;
- 7) marketing barlaglary ýeterlik derejede geçirilmändir;
- 8) satuw işleri önünden barlanylmadyr;

Pikirleri, ideýalary toplamak. Täze geýimleri öndürmek barada pikirler, köplenç, fabriklerdäki bar bolan maglumatlar (TB, marketing bölümünde, üpjünçilik bölümünde) alyjylaryň pikirlerini, isleglerini öwrenmeklik arkaly hem-de bäsdeşleriň, haryt goýujylaryň, dürli sergileriň, gazetdir žurnallaryň we ýörite ýollar bilen toplanan maglumatlary öwrenmek bilen toplanýar.

Pikirdir ideýalary saýlamaklyk. Köp sanly ideýalaryň içinden iň geljegi baryny saýlamaklyk.

Konsepsiýany işläp düzmek we ony barlamak. Bu iş ýörite alyjylar üçin niýetlenen bolup, täze ideýalar, pikirler geýimlere geçirilip, geýimleriň alyjylara täsir ediş derejesini belgileýär. Bu konsepsiýa dilden ýa-da suratlar arkaly hem görkezilip bilner.

Marketing strategiýasyny işläp düzmek. Bu ýerde esasy üns bazara we täze geýimler baradaky maglumatlara berilýär. Soňra satuwyň göwrümine baha berilýär, baha, girdeji, satmagyň ýollary belgilenýär. Ýokarda aýdylanlaryň hemmesi hem çak etme häsiýetidir, ýöne hiç zatsyz çaklamalar hem azda-kände peýdalydyr.

Geýimleriň bäsdeşlik ukybyny anyklamak bilen önüm öndürijiler bäsdeşligiň içki düzüminiň esasy şertleriniň (baha we hilini, baha degişli däl parametrleri), parametrleriniň göwrümini anyklamak arkaly geýimleriň bäsdeşlik ukybynyň görkezijilerini ýokarladyp biler.

Bäsdeşlik ukybynyň esasy görkezijilerine seredip geçeliň. Birinji baha ulanyjynyň hemme çykdajylarynyň, ýagny satyn alandan ulanyp bolan wagtyna çenli bahasy we soňky çykdajylary hem öz içine alýar (mysal üçin, geýimleri ýuwmak üçin serişdeler, himiki usul bilen arassalamak, bejermek).

Ikinji topar görkeziji esasylyr hasaplanýar. Olar hem öz gezeğinde ikä bölünýär: material we material däl görkezijiler.

Material görkezijiler – geýimleriň esasy niýetlenilişi boýunça olaryň häsiýetleri bilen bagly bolan görkezijileri öz içine alýar.

Bu topar görkezijilere – funksional parametrlar, ergonomiki, ekologiki we ygtybarlylyk degişlidir.

Funksional (niýetleniliş) parametrlar diýlip geýimleriň öz funksiyasyny doly derejede ýerine ýetirip biliş ukubyna aýdylýar.

Konstruktiv parametrlar geýimleriň tehniki kadalaşdyryjy resminamalaryň talaplaryna laýyklygydyr.

Ergonomiki (oňalylyk) parametrlar – adamlaryň organizminiň talaplaryna laýyk gelmegi (gigiýeniki, antropometrik, fiziologiki we psihologiki).

Ekologiki parametrlar we ygtybarlylyk – bu belli bir bazar üçin ýörite halkara standartlaryna gabat gelýän talaplar bolmagy mümkin.

Material däl görkezijilere şu parametrlar degişlidir: estetiki, klassifikasion, imij (stil).

Estetiki parametrlar – geýimleriň daşky görnüşini, ýagny formanyň, kompozisiýanyň бүтewiligini, önümçilik tehnologiýasynyň döwrebaplygyny, häzirkizaman moda gabat gelýändigini häsiýetlendirýär.

Klassifikasion parametrlar – geýimleriň isleg ödeýiş häsiýetleriniň niýetlenen belli bir bazar üçin tehniki kadalaşdyryjy

resminamalaryň talabyna laýyk gelmegi. Bular geýimleriň haýsy topara degişlidigini anyklap berýär we bäsdeşlik wagty ulanylýar.

Imij (stil) – geýimleriň haryt markasyny we olaryň düzümlerini hem-de reklama aktiwligini belleýär.

Inowasion parametrlar – geýimleriň täzelik derejesini belgileýär.

Geýimleriň bäsdeşlik ukyby anyklananda, geýimleriň hili we geýimleriň bäsdeşligi ýaly adalgalar aýyl-saýyl edilmelidir.

Hil – bu geýimleriň öz funksional niýetlenişini doly ýerine ýetirmegine we tehniki kadalaşdyryjy resminamalaryň talabyna doly laýyk gelmegine, şol häsiýetleriň anyk islegleri kanagatlandyrmagyna aýdylýar.

Bäsdeşlik bolsa alyjy üçin iň gerekli häsiýetleriň toplumydyr, mysal üçin, moda gabat gelmegi, estetiki häsiýetleriniň häzirkizaman talaplaryna laýyk gelmegi we ş.m.).

Harytlaryň bazardaky bäsdeşlik ukybyny yzygiderli öwrenmegiň esasy sebäbi bäsdeşlik ukyby käbir halatlarda pese düşende derrew bilner ýaly we şol geýimleri önümçilikden aýyrmalymy ýa-da tehnologiýasyna, bezelişine, şekiline, biçüwine täzelik girizmelimi diýen soraglara tizara netije çykarmaga ýardam bermegidir. Eger-de öndürilýän geýimler özleriniň bäsdeşlik ukybyny peseltmeseler, bazara täze geýimleri çykarmaklyk ykdysady tarapdan özüni ödemeyär, ýöne bu hadysany peseldip bolýar, emma düýbünden aýryp bolanok.

Köne geýimler özleriniň bäsdeşlik ukybyny peselden wagty, täze geýimleri bazara çykarmaklygy meýilleşdirmeli.

Geýimleriň bäsdeşlik ukybyny ýokarlandyrmak üçin, olaryň bäsdeşlik görkezijilerini ýokarlandyrmaly.

13.3. Täze egin-eşikleriň ömür dowamlylygy

Täze egin-eşikleri öndürmek bilen, kärhananyň ýolbaşçylary şol geýimleriň ömrüniň uzak bolmagyny, köp bazarlara dargamagyny, gaýtadan sargyt edilmegini isleýärler. Her bir geýim öndürýän kärhana, geýimleri öndürmekden we satmakdan uly gir-

dejä garaşýar. Kärhana ýolbaşçylary her bir täze geýimiň bazarda ömür dowamlylygynyň barlygyny bilýärler, ýöne öňünden şol döwri anyklap bilenoklar. Geýimler üçin bu döwri 4 tapgyra bölmek mümkin:

1. Geýimleri bazara çykarmak – bu tapgyrda satuw ýuwaş-ýuwaşdan ösýär. Ýöne köp çykdaýy sarp edilenligi sebäpli entek girdeji ýok;
2. Ösmek tapgyry – bazar tarapyndan geýimleriň kabul edilmegi we girdejileriň köpelmegi;
3. Belli bir derejä ýetmek tapgyry – satylyş derejesi peselýär, sebäbi alyjylaryň köpüsi şol geýimleri satyn aldylar. Girdеji azalyp başlaýar, sebäbi bäsdeşlerden goranmak üçin çykdaýylar köpelip başlaýar;
4. Geýimleriň satylyşynyň pese düşmegi we girdejileriň azalmagy.

Geýimleriň ömür dowamlylygy moda, stil bilen arabaglanyşyklydyr. Geýimlerde moda iň öňdebaryjy görkezijidir, sebäbi moda, döwrebap stile gabat gelmeýän eşikleriň ömür dowamlylygy juda ujypsyzdyr.

Stil – bu formanyň özboluşly görnüşidir. Mysal üçin, geýimlerde (gündelik iş üçin, baýramçylykdyr toý geýimleri) dördilen stil birnäçe ýyllap dowam etmegi hem mümkin. Muňa biziň gelin-gyzlarymyzyň geýimleri mysal bolup biler, olar näçe üýtgesede, umumy daşky görnüşini hiç haçan ýitirenok.

Moda wagtlaýyn döwür içinde iň köp ýaýran we adamlar tarapyndan iň köp isleg bildirilýän stildir. Mysal üçin, geýimleriň içinde iň modalysy şu günler jinsidir. Türkmen aýal-gyzlarynyň iň gowy görýän modalý eşikleri panbarhatdan, keteniden taýýarlanylýar. Moda özüniň ömründe 4 tapgyry geçýär. Käbir alyjylar başgalardan tapawutlanmak üçin täze modalý geýimleri gözleýärler.

Täze geýim haýsy hem bolsa bir alyjy tarapyndan talap boýunça köp bolmadyk mukdarda tikilen bolmagy mümkin. Soň şol täze modalý geýimler bilen beýleki adamlar hem gyzyklanyp başlaýarlar, sebäbi olar hem täze modalý egin-eşikleri, geýimleri

geýesleri gelýär, netijede, isleg köpeliýär, önümçilik artýar. Şu tapgyrda şol modaly geýimler iň göße gelüwli, abraýly bolup, has giň ýaýrap başlaýar we öndürijiler şol geýimlerini önümçiligini gaty köp mukdarda ýola goýýarlar.

Soňky tapgyrda adamlar tarapyndan şol modadaky geýimlere islegler azalyp başlaýar, ýagny şol moda özüniň möwritini oturdyr, öndürijiler tarapyndan bolsa, täze modaly eşikler öndürilip başlanýar.

Täze harytlary bazara çykarmak – bu geýimler bazara çykarylyp we satylyp başlanan wagty öz içine alýar.

Ösüş tapgyrynda – eger-de täze geýimler bazaryň islegine gabat gelýän bolsa, onda olaryň satylyşy ösýär. Alyjylar tarapyndan uly isleg bildirilip alnyp başlanýar. Başga bäsdeşler döräp edil şol görnüşli, ýöne täze isleg ödeýiş häsiýetli geýimleri bazara çykarmaklary hem mümkin. Bahalar şol derejede galmaklary ýa-da azrak peselmegi hem mümkin, sebäbi isleg köpeliýär, ýöne alyjylary başga bäsdeşlere bermek bolanok. Kärhananyň çykdajylarynyň önki derejesinde galmagy ýa-da azrak köpelmegi mümkin, ýöne esasy maksat köpräk satmak, satyjylary gyzyklandyrmakdan ybaratdyr.

Satuwyň ösüş döwrüni ýokarlandyrmak we uzaltmak maksady bilen önümçilik kärhanasynyň birnäçe strategiýany ulanmagy mümkin:

- 1) täze geýimlerini häsiýetlerini we hilini ýokarlandyrmaly ýa-da täze görnüşini öndürmeli;
- 2) bazaryň täze segmentlerine girmeli;
- 3) satuwyň täze ugurlaryny gözlemeli;
- 4) reklamanyň esasy bölegini, geýimleri aýratynlygyna, gowy häsiýetlerine we alyjylaryň görýän peýdasyna gönükdirmeli;
- 5) öz wagtynda alyjylary ýitirmez ýaly bahalary peseltmeli.

Belli bir derejä ýetilen döwür geýimlerini satylyşy peselip başlan wagty iň ýokary derejä ýetilip gaýtmakdan başlanýar. Şonda marketingiň, dolandyrmagyň iň kyn döwri başlanýar. Satuwyň peselmegi satylmaýan geýimlerini sanyny köpeldýär. Bu bolsa

bäsdeşleri tijedýär. Bäsdeşler geýimleri pes bahada, käbir halatlarda, bahalar toplumynda goýlan bahalardan hem pes satýarlar. Reklama çykadjylary, şeýle-de geýimleriň täze görnüşlerini döretmek üçin çykadjylar artýar. Bularyň hemmesi girdejileriň peselmegine alyp barýar.

Bu ýagdaýda marketing boýunça hünärmen we haryt dolandyryjy öz harydyny goramalydyr. Ýagny, olaryň wezipesi egin-eşikleri we marketingi modifikasiýa etmekden ybaratdyr.

Bazary modifikasiýa etmek – bazaryň täze segmentlerini gözläp tapmaklykdyr.

Harydy modifikasiýa etmek – munda marketing boýunça hünärmen, haryt dolandyryjy täze alyjylary tapmak maksady bilen özüniň geýimleriniň häsiýetlerini, daşky görnüşini, hil derejesini üýtgedýär.

Marketing kompleksini modifikasiýa etmek – ýokarda görkezilenlerden başga-da marketing boýunça hünärmen we haryt dolandyryjy geýimleri satmagy gyzyklandyrmaly, ýagny marketingiň kompleks elementlerinden birini saýlap, täze alyjylaryň ünsüni çekmek maksady bilen bahany peseltmegi, gowy reklama kompaniýasyny döretmegi, gyzyklandyrmanyň işjeň usullaryny ulanmak hem mümkin. Mysal üçin, satyn alnan geýimiň ýany bilen suwenirleri bermek, satyjylaryň arasynda bäsleşikleri, lotoreýa oýunlaryny geçirmek, satyjylar bilen olar üçin oňaýly şertnamalary baglaşmak ýa-da ady belli dükanlaryň üstünden satmak. Kärhananyň alyjylara iň öndebaryjy hyzmatlary hem teklip etmegi mümkin.

Satuwyň pese düşen döwri. Islese islemese geýimleriň satylyşy pese düşýär. Käbir geýimler üçin gaty çalt, käbirleri üçin bolsa birnäçe wagt dowam etmegi mümkin.

Satuwyň pese düşmegine dürli täsirler sebäp bolmagy mümkin: alyjylaryň talaplarynyň üýtgemegi, bäsdeşligiň ýitileşmegi, önümçilik tehnologiýasynyň ösmegi we ş.m. Girdejiniň azalmagy we çykadjynyň köpelmegi netijesinde köp kärhanalar bazardan gidýärler.

14-NJI BAP EGIN-EŞİK ÖNÜMLERİNİŇ HEREKETİNİ WE SÖWDASYNY GURAMAK. GEÝIMLERIŇ MAHABATY

14.1. Egin-eşikleriň hereketi barada düşünje, onuň elementleri we söwdasyny guramak

Harydyň hereketi – bu sarp edijileriň islegini ödemek we özüne peýda gazanmak niýeti bilen materiallaryň we taýýar önümleriň çykýan ýerinden olaryň gerekli ýerine ýetirmek, durmuşa ornaşdyrmak üçin edilýän işleriň toplumyna düşünmekdir.

Harytlaryň bu hereketini haryt önümçiliginiň dowamy hökmünde seretmek bolar. Bu hereket çykdaýy bilen bagly bolup, daşamaga, ýerleşdirmäge, saklamaga, ýüklemäge, düşürmäge, gaplamaga, tabşyryk-isleg, guramaçylyk işleri bilen baglanyşykly edilen çykdaýylardan ybaratdyr.

Haryt hereketi diňe çykdaýylar bilen bagly bolman, sarp edijilerde hakyky islegi-de döretmegiň guralydyr.

Egin-eşik harytlarynyň hereketini gurnamagyň maksady. Umuman, söwda kärhanalarynyň, önümçilik kärhanalarynyň köpüsi harydy gerek ýerine, gerekli mukdarda, gerekli wagtda mümkin boldugyndan öz çykdaýjysy bilen sarp edijilere ýetirmek isleýär.

Maksimal hyzmat etmek – bu mümkin boldugyça ätiýaçlyk harytlaryny köp mukdarda saklamak, ulag meselesini has aýdyň çözmek, çykdaýylary azaltmak, ammarlaryň meýdanlaryny, mümkin boldugyça, rejeli ulanmakdyr.

Demir ýol ulagyny ulanmak arzan hasaplanýar, emma demir ýol ulagynyň tizliginiň pesligi zerarly, aýlanyş serişdeleriň köp wagtlap saklanmagy we müşderiler tarapyndan harydyň puluny harydy alman töleýänligi üçin müşderileriň närazylygynyň döremegi mümkin. Ýagny, müşderileriň has ýakyn möhletlerde haryt goýujylardan harytlary almaga mejbur bolmagy mümkin. Mundan başga-da, arzan demir ýol konteýnerleri ulanylanda harytlaryň döwürmegi, ýenjilmegi we zaýalanmagy mümkin.

Harydy ýerlemekde haryt hereketini meýilnamalaşdyrmak diýip harydyň eýeçiligiň birinden başga birine we olary fiziki taýdan bir ýerden başga ýere geçirmek boýunça ýerine ýetirilmeli işleriň takyk çözgüdine düşünmek bolar.

Harydy ýerlemekde haryt hereketini meýilnamalaşdyrmagyň wajyplygy haryt hereketine täsir edýän ýagdaýlar we öz nobatynda haryt hereketini şol ýagdaýlarda täsir edýänliginiň arabaglanyşygyndan gelip çykýar.

Geýimleri ýaýratmak we ýerlemek 3 wajyp tapgyrdan durýar:

- 1) daşamak;
- 2) saklamak;
- 3) sarp edijilere duşurmak.

Daşamak – geýimleri önüm öndürýän kärhanadan sarp edijilere çenli ýetirmekdir.

Saklamak – bu, adaty, önümçilikden gelýän geýimleri belli bir wagtyň içinde sarp edijileriň talabyna görä, ýagny ätiýaçlyk haryt hökmünde lomaý we bölek satuw söwda kärhanalarynda talabalaýyk şertde we enjamlarda ýerleşdirip, ammarlarda saklamakdyr.

Sarp edijilere duşurmak – bu dükan zallarynda egin-eşikleri ýörite şertler döredip, ütükläp, asawaçlardan asyp, reklamasyňy, iş gününüň dowamynda sarp edijiler bilen duşurmakdyr.

Geýimleri ýerlemekde ýaýradýjy agzalar şu aşakdaky wezipeleri ýerine ýetirýär:

- 1) geým harytlaryny ýerlemek boýunça meýilnamalary düzmek, alyş-çalşy tizleşdirmek üçin maglumatlary ýygnamak we olary seljermek;
- 2) mümkin bolan alyjylar bilen aragatnaşygy guramak we saýlamak;
- 3) geýimleri sarp edijileriň talaplaryna laýyk ýagdaýlarda getirmek (sortlamak, ütülemek, gaplamak);
- 4) geým harytlaryna bolan eýeçiligi öz üstüne almak ýa-da öz üstaşyry başga birine geçirmek üçin harydyň bahalary boýunça geleşik düzmek;

- 5) geýimleriň haryt hereketini – daşalyşyny, saklanyşyny gurnamak;
- 6) işleri ýerine ýetirmek üçin çykarylan çykdajylary ýapmaga maliýe ýagdaýyny döretmek;
- 7) işleri ýerine ýetirmek üçin töwekgelçilik etmek.

Ýokarky sanalan 1-den 4-e çenli bolan tertip şertnamalary dogry düzmäge mümkinçilik döredýär. Galan tertip (5–6–7) şertnamalary ýerine ýetirmäge kömek edýär.

Geýimleri ýerlemekde ýaýratmagyň derejeler boýunça görnüşleri. Geýimleri önümçilikden sarp ediljelerine ýetirmekligi birnäçe derejelere bölmek bolar. Geýimleriň ýaýradylş derejesi – biziň ýokarda sanap geçen wezipelerimiziň ýerine ýetirilişine baglydyr.

Hol derejeli ýaýradyş – (göni marketing) bu ýagdaýda haryt önümçilik kärhanasyndan göni sarp ediljelerine ýetirilýär. Muňa mysal: Aşgabadýň «Ahal» tikin önümçilik birleşiginden harytlar göni öz dükanlaryna eltilip, şol ýerde satylýar.

Önümçilik kärhanasynyň bölek satuw dükanlary öz balansynda bolup, belli bir derejede bazary öwrenmäge mümkinçilik döredýär. Bu dükanlar özüniň mümkinçiligine garap, sarp ediljeleriň islegine görä, hususy haýyşnama boýunça tikin, satuw işlerini hem amala aşyrýar. Bu ýagdaý diňe goşmaça girdeji almak bilen çäklenmän, ýygnaýan maglumatlary ulanmak bilen önümiň assortimentini meýilnamalaşdyrmaga hem mümkinçilik döredýär.

Aşgabadýň «Ahal» tikin önümçilik birleşigi	→	Önümçilik birleşiginiň dükanlary
--	---	----------------------------------

Birinji derejeli haryt ýaýradyş ýoly – önümçilik kärhanasynyň we sarp ediljeleriň arasynda diňe bir araçynyň durmagy esasynda satuw amala aşyrylýar.

Aşgabadýň «Ahal» tikinçilik önümçilik birleşigi	→	T.M.S.M.	→	Alyjy
---	---	----------	---	-------

Ikinji derejeli haryt ýaýradys ýoly – öndüriji bilen sarp edijileriň arasynda iki sany araçy durýar. Ýagny, haryt öndürýän önümçilik kärhanasy bilen sarp edijileriň arasynda, adatça, bir lomaý we bir bölek satuw söwda kärhanasy durýar.

«Ahal» tikin önümçilik birleşigi	→	Lomaý söwda bazasy	→	Dükan	→	Alyjy
-------------------------------------	---	--------------------------	---	-------	---	-------

Üçünji derejeli harytlary ýaýradys ýoly – önümçilik kärhanasy bilen alyjylaryň arasynda üç sany araçynyň gatnaşmagy netijesinde haryt alyja geçirilýär. Adatça, bir lomaý, ownuk lomaý we bölek-satuw kärhanalarynyň araçysy bolup gatnaşmagynda haryt söwdasy amala aşyrylýar.

Mysal üçin, «Ahal» tikin önümçilik birleşiginiň önümleri Mary welaýat alyjylar birleşmesiniň lomaý söwda bazasy tarapyndan satyn alnyp, soňra Wekilbazar etrap alyjylar jemgyýeti tarapyndan öz dükanlaryna geçirilip alyjylara satylsa, onda bu 3-nji derejeli haryt ýaýradys hasaplanýar.

Üçünji derejeli haryt ýaýradys ýoly

«Ahal» tikin önümçilik birleşigi	Mary welaýat alyjylar birleşmesiniň lomaý söwda bazasy	Wekilbazar etrap alyjylar jemgyýeti	Dükanlar	Sarp edijiler
---	--	---	----------	------------------

Wertikal marketing ulgamy boýunça harytlaryň ýaýradylş ýoly. Soňky döwürde halkara marketing ulgamynda wertikal marketing ulgamy boýunça haryt ýaýradylş ýoly adaty ýol bilen bäsdeşlik edýär.

Wertikal marketing ulgamy önümçilik kärhanasyndan, bir ýa-da birnäçe lomaý söwda kärhanasyndan, bir ýa-da birnäçe bölek satuw kärhanasyndan emele gelip, bir özbaşdak ulgam hökmünde hereket edýär.

Bu ýagdaýda wertikal marketing ulgamyna ýolbaşçylyk edýän kärhana beýleki karhanalaryň umumy eýesi bolmagy, ýa-da şol ýolbaşçylyk edýän kärhananyň söwdany guramakda ýa-da önümçilikde amatly şertleri döretmegi, ýa-da ýolbaşçylyk edýän kärhananyň wertikal marketing ulgamynda uly güýje eýe bolmagy mümkin.

Umuman, wertikal marketing ulgamy (WMU) marketing ulgamynyň beýleki agzalarynyň hereketine gözegçilik etmek üçin, ýagny beýleki agzalarda gapma-garşylyklar döretmezlik serişdesi hökmünde emele gelýär.

14.2. Egin-eşik önümleriniň reklamasy

Egin-eşik önümleriniň reklamasy – bu marketing işinde esasy elementleriň (herekete getirmegiň) biridir. Egin-eşikleri satmak üçin hökmany suratda olary herekete getirmek zerurdyr. Sarp ediljilere geýimler baradaky maglumatlary (görnüşleri, häsiýetleri, bir harydyň başga birinden tapawudy we ş.m.) ýetirmekde esasy serişde bolup hyzmat edýär. Bu wezipäni bazar işinde ýerine ýetirýän – mahabatdyr.

Reklama ykdysady taýdan ösen döwletlerde gülläp ösendir we onuň ähmiýetine uly üns berilýär, maglumatlara görä girdejiniň 20–30%-i reklamanyň hasabyna alynýar.

Reklamanyň görnüşleri, serişdeleri we olary saýlap almak. Reklamanyň peýdalylygyny ýokarlandyrmakda onuň görnüşlerini we serişdelerini dogry saýlap almaklygyň ähmiýeti uludyr. Häzirki wagtda reklamanyň esasy görnüşleri we serişdesi bolup, döwürleýin metbugatdaky reklama, radio, telewideniýe, neşir edilýän, harydyň satylýan ýerlerindäki we ş.m. reklamalardyr.

Sergi witrina reklamasy – geýimleri reklama etmekde witrinalar söwda reklamasyňyň in bir ýaýran we elýeterli görnüşleridir. Witrina bu dükanyň ýüzüdir. Witrinalaryň esasy niýetlenişi alyjylary satuwda bolan täze geýimleriň assortimenti bilen tanyşdyrmak, täze we kän belli bolmadyk geýimler barada habar bermek, ol ýa-da beýleki paslyň ýetip gelýändigini barada we ol pasyllarda gerek boljak geýimleri satyn almaklygy ýatladýar.

Çap edilýän reklama – reklamanyň bu görnüşi geýimleri reklama etmekde esas bolup durýar. Bu usulda ilata geýimler barada köp maglumat berip bolýar. Çap edilýän reklama serişdelerine plakatlar, listowkalar, prospektler, ýörite reklama önümleri (otkrytkalar) gazetlerdäki we žurnallardaky bildirişler degişlidir.

Çap edilýän reklama reklama serişdeleriniň içinde iň arzany we çalt ýaýraýanydyr.

Plakat, grafiki reklama – bulara plakatlar, şitler, afişalar degişlidir. Olar aýry geýimleri ýa-da täze açylan söwda kärhanalaryny reklama etmek üçin niýetlenendir.

Radioreklama goýberişleri aýratyn ýa-da köpçülikleýin alyjylara psihologiki täsir edýän serişde bolup durýar.

Telewizion reklama – beýleki görnüşli reklamanyň içinde esasy orny tutýar. Onuň aýratynlyklary ilaty köpçülikleýin gursap almak üçin tomaşaçylara dürli täsir ediş serişdelerini ulanmaklyk mümkinçilikleri (şekili, sesi, reňki) we ş.m.-lerdir.

Yşyklandyryjy reklama – bu reklama serişdelerine söwda we önümçilik kärhanalarynyň atlary (wyweskalar), yşyklandyryjy paneller, jaýlaryň ýokarsynda ýa-da ýörite diwarlarda gurnalýan gazetler we transparantlar degişlidir.

Yşyklandyryjy reklama 2 wezipäni ýerine ýetirýär, ol alyjylara dükanlaryň ýerleşýän ýeri barada habar berýär we şäheriň köçeleriniň, meýdançalarynyň bezegi bolup durýar. Yşyklandyryjy reklama elektrik we gaz yşyklandyryjyly bolýar.

Lomaý söwda reklamasy – lomaý haryt aýlanyşygynyň ölçe-gine we bölek satuw guramalarynyň hem-de kärhanalarynyň hyzmat edişiniň gowulanmagyna, harytlaryň önümçilikden alyjylara çenli çalt hereket etmegine kömek edýär. Özüniň düzümi boýunça ol, esasan, maglumat beriji häsiýete eýedir. Lomaý söwdadaky reklamanyň aýratynlygy, ol onuň ilata we lomaý satyn alyjylara ýüzlenýänligidir.

Lomaý sergi satylyş usuly reklamanyň işjeň görnüşi hasaplanýar.

Reklama çäreleri meýilnamalaşdyrylanda aýry-aýry reklama sergilerini ulanmak we reklama kompaniýalaryny geçirmek göz önünde tutulýar.

Reklama işiniň esasy çözgütleri:

Reklama işini amala aşyrmaklyk ilki bilen reklama meýilnamasyny düzmekden we ony seljermekden ybaratdyr.

1. Reklamanyň önünde maksat goýmak:

- a) harydy ýerlemek, hyzmaty satmak;
- b) kärhananyň nyşanyny görkezmek.

2. Reklamanyň býujetini işläp düzmek:

- a) nagt puldan goýbermek usuly;
- b) satylan harytdan jemi puluň %-ini almak usuly;
- ç) başdeşlerden galmazlyk üçin çykdajylary goýbermek usuly;
- d) önde goýlan wezipeler we maksatlar üçin goýlan pul serişdeleri.

3. Reklama ýüzlenmegiň çözgüdi:

- a) esasy pikiri aňlatmak;
- b) ýüzlenmäni düzmek;
- ç) ýüzlenmä baha bermek we amatlysyny saýlamak;
- d) serişdeleri ulanmagyň tertibi.

4. Serişdeleriň çözgüdi:

- a) giňligi takyk täsir edýän ugur;
- b) reklamany ýaýratmak üçin esasy serişdeler;
- ç) takyk reklamany herekete getirijiler;

5. Reklama meýilnamasyna baha bermek:

- a) hereketlendiriji peýdalylygy;
- b) söwda peýdalylygy.

Häzirkizaman bazar ykdysadyýeti öz içine reklama we sergi guraýyş ýaly möhüm wezipeleri alýar. Çäreleriň ikisi-de islegi artdyrmaklyga we söwdany amala aşyrmaklyga gönükdirilendir.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007 ý.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. I, II tom. Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010 ý.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna. «Türkmenistan» gazetiniň 2010-njy ýylyň 10-njy maýy.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. I kitap. Aşgabat, 2008 ý.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. II kitap. Aşgabat, 2009 ý.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. III kitap. Aşgabat, 2010 ý.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. IV kitap. Aşgabat, 2011 ý.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. V kitap. Aşgabat, 2012 ý.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. VI kitap. Aşgabat, 2013 ý.
10. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. VII kitap. Aşgabat, 2014 ý.
11. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin milli Maksatnamasy. Aşgabat, 2010 ý.

12. «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ykdysady şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin rejelenen görnüşdäki milli Maksatnamasy». Aşgabat, 2014 ý.
13. *Ataýew Ç.A.* we başgalar. Azyk däl harytlary öwrenmegiň we hilini ekspertiza etmegiň nazaryýeti. Aşgabat, 2001 ý.
14. *Ataýew Ç. A., Ýagmyrow A. Ý.* Azyk harytlarynyň hiliniň ekspertizasy. Aşgabat, 2001 ý.
15. *Ataýew Ç. A., Hojanazarowa S. K., Kadyrow K. H., Sarygulow D. G.* Marketing. I kitap. Aşgabat, 2013 ý.
16. *Berdigyljow T., Kakalyýewa G., Hojamgulyýewa B., Şükürow A.* Marketing. II kitap. Aşgabat, 2013 ý.
17. *Петрище Ф. А.* Теоретические основы товароведения и экспертизы непродовольственных товаров. – М.: Дашков и КО, 2005 г.
18. *Голубков Е. П.* Основы маркетинга. Москва, 2001 г.
19. *Гарри Картер.* Эффективная реклама. Москва: Бизнес-информа, 2000 г.
20. *Глазунова В. В.* Торговая реклама. Москва, 1982 г.
21. *Gylyjow H.* Ärsary haly önümçiliginiň döreýşi we ösüşi. I–II kitap, 1993 ý.
22. *Пугачевский Г. Ф. и др.* Товароведение текстильных, швейных и трикотажных товаров. Москва, 1990 г.
23. *Гусейнова Т. С. и др.* Товароведение швейных и трикотажных товаров. М., 1995 г.
24. *Филипп Котлер.* Основы маркетинга. М., 2001 г.
25. *Даниэль Ядин.* Маркетинговые коммуникации: Современная креативная реклама. Москва, 2003 г.
26. *Солиев А. С.* Маркетинг. Ташкент, 1999 г.

27. «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň Kanuny. 2014 ý.
28. *Савина И. Р.* Товароведение обувных товаров, М., 1999 г.
29. *Гущина К. Г и др.* Ассортимент свойства и технические требования к материалам для одежды. – М., 2002 г.
30. *Доронин Ю. В, Кирюхин С. М.* Ассортимент, свойства и оценка качества тканей. – М.: РИОР, 2005 г.
31. *Мальцева Е. П.* Материаловедение текстильных кожевенно- меховых материалов. – М., 2000 г.
32. *Шевченко В. В.* Товароведение и экспертиза потребительских товаров. М.: Инфра, 2006 г.

MAZMUNY

Giriş	7
-------------	---

I BÖLÜM. MATA ÖNÜMLERİNİN EKSPERTIZASY WE MARKETINGI

1-nji bap. Matalaryň isleg ödeýiş häsiýetleriniň ekspertizasy ..	11
1.1. Dokma senagatynyň ösmeginde marketingiň ähmiýeti ...	11
1.2. Matalaryň adamlaryň material isleglerini kanagatlandyryan häsiýetleriniň ekspertizasy	17
1.3. Adamyň teni-geýimler-klimatik şertler ulgamynda adamlaryň isleglerini kanagatlandyryan şertler	19
1.4. Mata harytlarynyň adamlaryň material däl isleglerini kanagatlandyrmak häsiýetleriniň ekspertizasy	20
1.5. Ygtybarlylyk häsiýetleriniň ekspertizasy	22
2-nji bap. Dokmaçylykda ulanylýan süýümler we ýüplükler. ..	24
2.1. Süýümleriň toparlara bölünişi	24
2.2. Tebigy süýümler.	24
2.3. Himiki süýümler	31
3-nji bap. Matalary ekspertiza etmekde ulanylýan häsiýetleriň emele gelmegi	36

- 3.1. Mata önümçiliginde ulanylýan ýüplükleriň alnysy, görnüşleri we häsiýetleriniň ekspertizasy36
- 3.2. Dokmaçylyk barada gysgaça maglumat.39
- 3.3. Matalary dokamakda ulanylýan usullar we olaryň taýýar matalaryň isleg ödeýiş häsiýetlerine edýän täsiri . .42

- 4-nji bab.** Matalary bezemek we olaryň taýýar önümi ekspertiza etmekde ulanylýan häsiýetlerine edýän täsiri.49
- 4.1. Matalary bezemek üçin taýýarlyk işlerine häsiýetnama . .49
 - 4.2. Matalary boýamak we güller bilen bezemek51
 - 4.3. Matalary ýörite bezemek53

- 5-nji bab.** Matalaryň toparlara bölünişi we görnüşleri54
- 5.1. Nah matalaryň toparlara bölünişi we toplumlaýyn görnüşi . .54
 - 5.2. Ýüpek matalaryň toparlara bölünişi we assortimenti. . . .58
 - 5.3. Ýün matalaryň toparlara bölünişi we assortimenti.60
 - 5.4. Mata we mata önümleriniň hiliniň ekspertizasy62

- 6-njy bab.** Mata däl materiallar.66
- 6.1. Mata däl materiallaryň öndüriliş usullary we aýratynlyklary66
 - 6.2. Mata däl materiallaryň klassifikasiýasy (toparlara bölünişi), assortimenti we hiliniň ekspertizasy68

- 7-nji bab.** Türkmen halysy we haly önümleri.70
- 7.1. Türkmen halyçylyk sungaty barada umumy maglumat. . .70
 - 7.2. Türkmen halylarynyň isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele gelmegine täsir edýän şertler.79
 - 7.3. Haly we haly önümleriniň toparlara bölünişi.82

7.4. Türkmen halysy we haly önümleriniň hiline bildirilýän talaplar	88
--	----

8-nji bab. Mata önümleriniň bazaryny öwrenmek	90
--	----

8.1. Dokma önümleriniň bazaryny öwrenmegiň esasy ugurlary	90
--	----

8.2. Mata bazarlaryny segmentlemek	91
--	----

8.3. Matalar bazarynda baha syýasaty.	96
---	----

II BÖLÜM

TIKILGI WE TRIKOTAŽ GEÝIMLERIŇ

EKSPERTIZASY WE MARKETINGI.	99
--	----

1-nji bab. Geýimleriň önümçiligini we söwdasyny

ösdürmekde marketingiň ähmiýeti	101
---	-----

1.1. Geýimleriň önümçiligini ösdürmekde marketingiň ähmiýeti	101
---	-----

1.2. Geýimleriň söwdasyny ösdürmekde marketingiň ähmiýeti	103
--	-----

2-nji bab. Egin-eşikleri ekspertiza etmekde bildirilýän

talaplar we isleg ödeýiş häsiýetleriniň ekspertizasy	104
--	-----

2.1. Egin-eşiklere bildirilýän talaplar	104
---	-----

2.2. Egin-eşikleriň isleg ödeýiş häsiýetleriniň ekspertizasy . .	106
--	-----

3-nji bab. Tikilgi harytlaryň isleg ödeýiş häsiýetleriniň

emele gelmegini ekspertiza etmek.	110
---	-----

3.1. Tikilgi geýimleri öndürmek üçin ulanylýan çyzygylaryň klassifikasiýasy	110
--	-----

3.2. Geýimleri öndürmegiň tilsimaty	110
---	-----

4-nji bap. Önümleri çygly ýylylyk bilen işlemek.

Tikilgi harytlary bezemek113

4.1. Taýýar geýimlere çygly ýylylyk bilen täsir etmek.113

4.2. Geýimlerde gutarnykly bezeg işleri114

5-nji bap. Tikilgi harytlaryň klassifikasiýasy

we üstki egin-eşikleriň assortimenti115

5.1. Geýimleri klassifikasiýalaşdyrmagyň

esasy belgileri we alamatlary115

5.2. Üstki egin-eşikleriň assortimentine häsiýetnama.118

6-njy bap. Içki we baş geýimleriň

toplum görnüşlerine häsiýetnama123

6.1. Tikilgi içki geýimleriň toplum görnüşlerine häsiýetnama . .123

6.2. Baş geýimleriň assortimentine häsiýetnama126

7-nji bap. Tikilgi egin-eşikleriň hilini ekspertiza etmek.127

7.1. Tikilgi geýimleriň hiline bolan talaplar127

7.2. Tikilgi geýimlerde duş gelýän kemçilikler.129

8-nji bap. Tikilgi harytlaryň sortuny anyklamak

we hilini ýokary derejede saklamak130

8.1. Taýýar geýimleriň sortuny anyklamagyň usullary.130

8.2. Tikilgi geýimleri markirovka etmek,
gaplamak, daşamak, saklamak132

9-njy bap. Trikotaž önümleri barada umumy düşünje

we olary öndürmekde ulanylýan çig mallar

hem-de olara bildirilýän talaplar133

9.1. Trikotaž önümleri barada umumy düşünje.	133
9.2. Trikotaž önümleri öndürmek üçin ulanylýan çig mallara häsiýetnama.	134
9.3. Ulanylýan ýüplükleriň görnüşleri we olara bildirilýän talaplar.	135

10-njy bab. Trikotaž önümleriniň isleg ödeýiş häsiýetleriniň emele gelmeginiň ekspertizasy.	138
--	-----

10.1. Trikotaž maşynlary we örme usullary barada umumy düşünje.	138
10.2. Keseligine örme usulyna häsiýetnama.	141
10.3. Esas görnüşli örme usulyna häsiýetnama.	145

11-nji bab. Trikotaž önümleriniň klassifikasiýasy (toparlara bölünişi) we assortimenti.	146
--	-----

11.1. Trikotaž önümleriniň klassifikasiýasy (toparlara bölünişi).	146
11.2. Üstki trikotaž önümleriniň assortimentine häsiýetnama.	148
11.3. Çulki-jorap, ellik we baş gaplaryň assortimentine häsiýetnama.	149

12-nji bab. Trikotaž önümleriniň hiliniň ekspertizasy.	152
--	-----

12.1. Trikotaž önümleriniň hilini anyklamak.	152
12.2. Trikotaž önümlerini sortlara bölmek.	153
12.3. Trikotaž önümleriniň hilini saklap galmak.	156

13-nji bab. Geýimler bazaryny öwrenmek.	157
---	-----

13.1. Geýimler bazarynyň marketing maglumatlary we olary toplamak.	157
--	-----

13.2. Taze egin-eşikleriň assortimentini döretmek	159
13.3. Taze egin-eşikleriň ömür dowamlylygy.	162

14-nji bap. Egin-eşik önümleriniň hereketini we söwdasyny guramak. Geýimleriň mahabaty	166
14.1. Egin-eşikleriň hereketi barada düşünje, onuň elementleri we söwdasyny guramak	166
14.2. Egin-eşik önümleriniň reklamasy	170
Peýdalanylan edebiýatlar	173

Çerkez Ataýew

DOKMA ÖNÜMLERİNİŇ EKSPERTIZASY WE MARKETINGI

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktorlar	<i>N. Halymowa, O. Artykowa</i>
Surat redaktory	<i>G. Orazmyradow</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>S. Hojanazarowa</i>
Kompýuter bezegi	<i>I. Zasarinnaya</i>

Çap etməğe rugsat edildi 16.10.2015.

Ölçegi 60x90¹/₁₆. Şertli çap listi 11,5. Şertli reŋkli ottiski 35,75.

Hasap-neşir listi 9,94. Çap listi 11,5. Sargyt № 921. Sany 600.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.